

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU'DA GÜÇ DENGESİ:
SİLAHLANMA DİNAMİKLERİNİN İTTİFAKLAR VE BÜYÜK
GÜÇLERLE İLİŞKİLERE ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Oğuz GÜNGÖRMEZ

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali BALCI

OCAK - 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

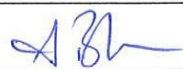
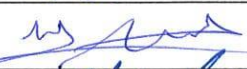

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU'DA GÜÇ DENGESİ:
SİLAHLANMA DİNAMİKLERİNİN İTTİFAKLAR VE BÜYÜK
GÜÇLERLE İLİŞKİLERE ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Oğuz GÜNGÖRMEZ

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bu tez 01/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Ali BALCI	Basarılı	
Trd. Doç. Dr. Hüseyin Alptekin	Basarılı	
Trd. Doç. Dr. Hildırım Turan	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN
BELGESİ

Tez Başlığı: SOĞUK SAVAŞ SONRASI ORTADOĞU'DA GÜÇ DENGESİ: SİLAHLANMA DİNAMİKLERİNİN İTTİFAKLAR VE BÜYÜK GÜÇLERLE İLİŞKİLERE ETKİSİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 116 sayfalık kısmına ilişkin *Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliği Madde 28* uyarınca aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 05/12/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından şahsıma iletilen *Turnitin* intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar dahil
- 3) 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Oğuz GÜNGÖRMEZ

04.01.2018

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı : Oğuz GÜNGÖRMEZ
Öğrenci Numarası : Y146007005
Ana Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Programı : Uluslararası İlişkiler
Statüsü : Y. Lisans Doktora Bütünleşik D.

Doç. Dr. Ali BALCI

04.01.2018

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanım Doç. Dr. Ali Balcı'ya değerli katkı ve emekleri için içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Tez savunma jürimde yer alarak değerli görüş ve önerilerini benden esirgemeyen ve yapıcı eleştirileriyle tezimin son halini almasına katkı sağlayan Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Turan'a ve Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Alptekin'e teşekkürlerimi ve minnettarlığımı sunmayı vazife sayarım. Ayrıca tüm çalışmalarına dışarıdan bir göz olarak katkı sağlayan ve tezimin son okumasında da yardımını esirgemeyen arkadaşım Alper Can Çınar'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Son olarak bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim aileme şükranlarımı sunarım.

Oğuz GÜNGÖRMEZ

04.01.2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
GRAFİK LİSTESİ	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
TABLO LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ASKERİ HARCAMALAR VE SİLAHLANMA	7
1.1. Literatür Taraması.....	7
1.2. 1990-2001 Yılları Arasında Askeri Harcamalar	13
1.2.1. Türkiye.....	13
1.2.2. İran.....	16
1.2.3. Suudi Arabistan.....	18
1.3. 2001-2010 Yılları Arasında Askeri Harcamalar	20
1.3.1. Türkiye.....	21
1.3.2. İran.....	23
1.3.3. S. Arabistan.....	25
1.4. 2010-2016 Yılları Arasında Askeri Harcamalar	28
1.4.1. Türkiye.....	29
1.4.2. İran.....	30
1.4.3. S. Arabistan.....	32
1.5. Genel Değerlendirme	34
BÖLÜM 2: ASKERİ HARCAMALARIN ORTADOĞU'DAKİ İTTİFAKLARA ETKİSİ	41
2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İttifakların Yapısı	42
2.2. 1990-2001 Yılları Arasındaki İttifakların Oluşumu.....	43
2.2.1. Türkiye'nin İttifak İlişkileri	44

2.2.2. İran'ın İttifak İlişkileri.....	46
2.2.3. S. Arabistan'ın İttifak İlişkileri	48
2.3. 2001-2010 Yılları Arasındaki İttifakların Oluşumu.....	50
2.3.1. Türkiye'nin İttifak İlişkileri	51
2.3.2. İran'ın İttifak İlişkileri.....	53
2.3.3. S. Arabistan'ın İttifak İlişkileri	54
2.4. 2010-2016 Yılları Arasındaki İttifakların Oluşumu.....	56
2.4.1. Türkiye'nin İttifak İlişkileri	57
2.4.2. İran'ın İttifak İlişkileri.....	59
2.4.3. S. Arabistan'ın İttifak İlişkileri	60

BÖLÜM 3: ASKERİ HARCAMALARIN BÜYÜK GÜÇLERLE İLİŞKİLERE

ETKİSİ.....	64
3.1. Aktörlerin 1990-2001 Yılları Arasında Büyük Güçlerle Olan İlişkileri	64
3.1.1. Türkiye.....	64
3.1.2. İran.....	68
3.1.3. S. Arabistan.....	71
3.2. Aktörlerin 2001-2010 Yılları Arasında Büyük Güçlerle Olan İlişkileri	73
3.2.1. Türkiye.....	73
3.2.2. İran.....	77
3.2.3. S. Arabistan.....	80
3.3. Aktörlerin 2010-2016 Yılları Arasında Büyük Güçlerle Olan İlişkileri	83
3.3.1. Türkiye.....	83
3.3.2. İran.....	87
3.3.3. Suudi Arabistan.....	89
3.4. Genel Değerlendirme: Büyük Güçlerle İlişkiler ve Askeri Harcamalar	92
SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	108
ÖZGEÇMİŞ	119

KISALTMALAR

- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AKKA** : Avrupa Konvansiyonel Kuvvetleri Kısıtlandırma Anlaşması
- BAE** : Birleşik Arap Emirlikleri
- BM** : Birleşmiş Milletler
- BMGK** : Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
- DAEŞ** : Irak Şam İslam Devleti
- DTÖ** : Dünya Ticaret Örgütü
- GSMH** : Gayri Safi Milli Hasıla
- GKRY** : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
- IKYB** : Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
- IISS** : Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü
- İKÖ** : İslam Konferansı Örgütü
- KİK** : Körfez İşbirliği Konseyi
- NATO** : Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
- OPEC** : Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
- PKK** : Kürdistan İşçi Partisi
- PYD** : Demokratik Birlik Partisi
- SIPRI** : Stockholm Uluslararası Barış Enstitüsü
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- ŞİÖ** : Şangay İşbirliği Örgütü
- TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TSF** : Türkiye Savunma Fonu
- TSK** : Türk Silahlı Kuvvetleri

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1 : Türkiye'nin Askeri Harcamaları (1990-2001) (Milyon dolar).....	15
Grafik 2 : İran'ın Askeri Harcamaları (1990-2001) (Milyon dolar).....	17
Grafik 3 : Suudi Arabistan'ın Askeri Harcamaları (1990-2001) (Milyon dolar).....	19
Grafik 4 : Türkiye'nin Askeri Harcamaları (2001-2010) (Milyon dolar).....	22
Grafik 5 : İran'ın Askeri Harcamaları (2001-2010) (Milyon dolar).....	25
Grafik 6 : S. Arabistan'ın Askeri Harcamaları (2001-2010) (Milyon dolar).....	27
Grafik 7 : Türkiye'nin Askeri Harcamaları (2010-2016) (Milyon dolar).....	29
Grafik 8 : İran'ın Askeri Harcamaları (2010-2016) (Milyon dolar).....	31
Grafik 9 : S. Arabistan'ın Askeri Harcamaları (2010-2016) (Milyon dolar).....	33

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: 1990-2001 Yılları Arasında Ortadoğu'daki İttifak Yapısı	50
Şekil 2: Arap Baharı Sonrası Ortadoğu'daki İttifak Yapısı	62

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Türkiye, İnan ve S. Arabistan'ın ABD ve Rusya ile İlişkileri 93

Tezin Başlığı: Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu'da Güç Dengesi: Silahlanma Dinamiklerinin İttifaklar ve Büyük Güçlerle İlişkilere Etkisi	
Tezin Yazarı: Oğuz GÜNGÖRMEZ	Danışman: Doç. Dr. Ali Balcı
Kabul Tarihi: Ocak 2018	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 119 (tez)
Anabilimdalı: Uluslararası İlişkiler	Bilimdalı: Uluslararası İlişkiler
<p>Soğuk Savaş dönemi sonrası tüm dünyada askeri harcamalar ve silahlanma girişimleri azalırken Ortadoğu bölgesinde hız kaybetmeden artmaya devam etmesi dünya siyasetinde bölgenin kendine has yapısını göstermektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında bölgedeki savaş ve çatışmaların etkisi olduğu kadar siyasi istikrarsızlık ve bölgedeki ülkelerin yönetim biçimleri gibi birçok faktör etkili olmuştur. Soğuk Savaş dönemindeki tehditlerin yerini bölgesel ve etnik çatışmalar, örgütlü suçlar ve uluslararası terörizme bırakmasıyla da askeri harcama ve silahlanma girişimlerinde ivme katlanarak artmaya devam etmiştir. Bunların yanında küresel güçlerin de bölgedeki ülkelerin silahlanmasına vermiş olduğu destekle Ortadoğu bölgesi 1990'lı yıllarda askeri harcamalarda büyük bir ivme yakalamış, 2000'li yıllarda dünyada en çok silah ihraç edilen bölge haline gelmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren S. Arabistan çok ciddi miktarlarda askeri harcama yaparak bölgede ve dünyada adından söz ettiren bir ülke haline gelirken yaşanan bu durumun bölgesel sorunlarda olası etkileri merak konusu haline gelmiştir.</p> <p>Bu çalışmada Ortadoğu bölgesindeki konvansiyonel güçler olan Türkiye, İran ve S. Arabistan'ın Soğuk Savaş dönemi sonrası askeri harcamaları ve silahlanma dinamikleri araştırılacaktır. Ele alınan ülkelerin askeri harcamaları ve silahlanma trendleri dönemselsel olarak masaya yatırılacak, silahlanma politikalarında meydana gelen kırılma ve dinamikler ortaya konacaktır. Bu dinamiklerin ise aktörlerin ittifak yönelimleri ile ABD ve Rusya gibi bölgeye yönelik angajmanlara giren büyük güçlerle olan ilişkilerine etkisi incelenecektir. Böylelikle söz konusu ülkelerin savunma harcamaları ve silahlanma dinamikleri üzerinden bölgedeki güç dengesine yönelik tespitler yapılacaktır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Askeri Harcamalar, Silahlanma, Ortadoğu, Soğuk Savaş, İttifaklar	

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: : Balance of Power in the Middle East After the Cold War: Effects of Armament Dynamics on Alliances and Relations with Great Power	
Author: Oğuz GÜNGÖRMEZ	Supervisor: Assoc. Prof. Ali BALCI
Date: January rd , 2018	Nu. of pages: viii (pre text)+ 119 (main body)
Department: International Relations	Subfield: International Relations
<p>That, military expenditures and armament initiatives have increased without slowing down in the Middle East region while it was declining all over the world after the Cold War era, demonstrates that the region has a unique pattern in the world politics. Many factors, that both war or conflict and political instability or regime type of the countries in the region, have influenced this circumstances. The threats in Cold War have given place to regional and ethnic conflicts, organized crimes and international terrorism and that has ensured to increase military expenditure and armament initiative enduringly. Besides all these, global power gave a boost to armament of the countries in the region as well and while Middle East region has gained acceleration on military expenditures 1990s and it has become the most arms exported region in the world in 2000s. Particularly Saudi Arabia has spent huge amount of money for military expenditure and armament and it turned into the most hotly debated country in the region and the world. This circumstances aroused curiosity on the effects on regional issues or balance of power in the region.</p> <p>After the Cold War era, military expenditures and armament dynamics of Turkey, Iran and Saudi Arabia, conventional powers in the Middle East, will be researched in this study. Military expenditures and armament trends of the countries at hand will be approached cyclically and breakage and dynamics that take place in armament policies will be revealed. The effects of these dynamics on their alliance tendency and relations with USA and Russia which are great powers that engage to the region will be examined as well. Thus determinations oriented balance of power in the region will be established through military expenditures and armament dynamics of the countries in question.</p>	
Keywords: Military Expenditure, Armament, Middle East, Cold War, Alliances	

GİRİŞ

Silahlanma, bütün devletlerin bağımsız politikalar belirleyebilmeleri ve iç-dış tehditlere karşı koyabilmeleri amacıyla başvurdukları önemli bir politikadır. Bir ülkenin uluslararası politikada söz sahibi olabilmesi için caydırıcılığının yüksek olması, bunun için de askeri gücünü artırması gerekir. Silahlanma olgusu bu kadar önem arz eden bir mesele olmasına rağmen gerek küresel gerek bölgesel dinamiklerin etkisiyle Ortadoğu bölgesinin silahlanma girişimlerinin II. Dünya Savaşı'ndan önce zayıf kaldığı, bölge ülkelerinin özellikle Soğuk Savaş döneminde silahlanma yarışına hız verdiği bilinmektedir.¹ Küresel güçlerin de destek vermesiyle başlayan silahlanma yarışı özellikle 1990'lı yıllarda büyük bir ivme yakalamış ve 2000'li yıllarda Ortadoğu bölgesi en çok silah ithal eden bölge haline gelmiştir.²

1990'lı yılların başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla uluslararası yapı sistemik bir değişim/dönüşüm geçirmiş ve Ortadoğu bölgesindeki ülkeler de bu değişimden oldukça etkilenmiştir. Küreselleşmeyle ortaya çıkan bu dönüşüm ise güvenlik kavramının yeniden tartışılmasına ve devletlerin askeri harcamalarını yeniden gözden geçirmelerine sebep olmuştur. Zira Soğuk Savaş döneminde devletlerarası ilişkilerde ön planda tutulan “askeri güvenlik” olgusu tartışmaya açılmış ve devletler post-pozitivist teorilerin de ortaya çıktığı bir ortamda “güvenikleştirme” politikalarının temel olgusu haline gelen askeri sektörü geri plana atmışlardır.³ Öyle ki Soğuk Savaş'ın bitimini izleyen ilk 5 yılda devletler silahlanmaya daha az kaynak ayırmaya başlamış ve uluslararası silah pazarı %30 daralma göstermiştir.⁴ Bununla birlikte Soğuk Savaş döneminden itibaren 1992-2000 yılları

¹ Bu durumun şüphesiz birçok sebebi bulunmaktadır. Fakat en önemli sebep olarak bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını yeni kazanmaları ve küresel güçlerin bu ülkeler üzerinde siyasi ve ekonomik tahakkümünü devam ettirmesini gösterebiliriz. Bölgedeki bağımsız devletlerden İran ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmaması ve diğer devletlerin henüz bağımsızlıklarını yeni yeni kazanıyor olmaları, bölgenin silahlanmasının geç başlamasına sebep olmuş ve ülkelerin silah temin etme konusunda büyük güçlere bağımlı bir duruma gelmelerine zemin hazırlamıştır. Ferhat Pirinççi, **Silahlanma ve Savaş**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık, 2010, s.132

² **Milliyet**, “Ortadoğu'ya Silah İthalatı Patladı”, 23 Şubat 2016.

³ Barry Buzan, “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 5, Sayı 18(Yaz 2008), ss. 107-123

⁴ Soğuk Savaş dönemi sonrası dünyada askeri harcamaların azalmasının sebepleri olarak makro bir tehdit unsuru olarak SSCB'nin yıkılması, Batılı ülkeler tarafından başlatılan silahsızlanma çabaları ve çok daha gür bir şekilde tartışılmaya başlanan “peace dividend” düşüncesi sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Serdar Erdurmaz, **Soğuk Savaş Sonrası Silahlanma**, 1. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi, 2010, s. 140.

arasında dünyadaki askeri harcamaların toplamı %11'lik bir düşüş yaşamıştır.⁵ Bu düşüş devletlerin askeri harcamalarının milli gelir içindeki oranına da yansımış, askeri harcamalara Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içinden ayrılan pay 1990-1995 yılları arasında %4,3'den %2,4'e kadar düşmüştür.⁶

Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemde tüm dünyada askeri harcamalar azalırken Ortadoğu bölgesinde tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle SSCB ve Yugoslavya gibi birlikler dağılmış, bu durum Ortadoğu gibi tarihsel husumetlerin olduğu bölgelerde istikrarsızlıkların ve belirsizliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İki kutuplu sistemin sona ermesiyle de bazı bölgelerle sınırlandırılan silahlanma olgusu tüm dünyaya yayılmış ve "Soğuk Savaş dönemindeki tehditler, yerini bölgesel ve etnik çatışmalar, örgütlü suçlar ve uluslararası teröriste bırakmıştır."⁷ Bu istikrarsızlık ve güvensizlik ortamından en fazla etkilenen bölgelerden biri Ortadoğu olurken, bu durum bölgedeki güvenlik politikalarının oluşturulmasında realist paradigmanın askeri güç odaklı klasik tanımının genel-geçer olmasına ve maddi faktörlerin esas teşkil etmesine sebep olmuştur. Böylelikle "askeri güvenlik" ile "politik güvenlik" kavramları, Ortadoğu bölgesini şekillendirici ve bölge güçlerinin birbiriyle ilişkisini tayin edici olma özelliğini korumuştur. Zira bölgenin silahlanma yarışının -tehdit algılamalarının çoğalmasına paralel bir şekilde- hız kaybetmeden devam etmesi bu durumun en açık göstergesidir.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusu son dönemde Ortadoğu bölgesinde önemli birer güç merkezi haline gelen Türkiye, İran ve S. Arabistan'ın Soğuk Savaş dönemi sonrası askeri harcamalarının ve askeri harcama/silahlanma dinamiklerinin bu aktörlerin ittifak yönelimlerine ve büyük güçlerle olan ilişkilerine etkisinin incelenmesidir. Askeri harcamaların seyrine paralel olarak bölge siyasetindeki değişimler analiz edilecektir. Böylelikle bölgede askeri harcamalarını ciddi bir şekilde artırarak önemli konvansiyonel güç haline gelen söz konusu ülkelerin savunma harcamaları ve silahlanma dinamikleri

⁵ Elisabeth Sköns ve diğerleri, "Military Expenditure and Arms Production", **SIPRI Yearbook 2001: Armaments, Disarmament and International Security**, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Year 2001, s. 225.

⁶ Jerald Schiff, Sanjeev Gupta & Benedict Clements, "Worldwide Military Spending, 1990-1995", **Defence and Peace Economics**, 1998, 9:3, ss. 237-281.

⁷ Efe Çağrı Alp, "Ortadoğu Ülkelerinde Sosyo-Ekonomik Gelişmeler ve Askeri Harcamalar", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi: Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006, s. 57.

üzerinden bölgedeki güç dengesine yönelik tespitler yapılacaktır. Çalışmanın birinci bölümünde ele alınan ülkelerin Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri harcama ve silahlanma dinamiklerindeki değişim ortaya konacaktır. Üç ülkenin askeri harcamalarındaki kırılmalar, değişimler, farklılaşmalar üç dönem halinde ele alınacak ve grafiklerle anlatım zenginleştirilecektir. İkinci bölümde aktörlerin ittifak yönelimlerinin askeri harcama ve silahlanma dinamiklerinden etkilenip etkilenmediği üzerinde durulacak, üçüncü ve son bölümde ise aktörlerin bölgede angajmanlara giren ABD ve Rusya gibi büyük güçlerle ilişkisi incelenerek büyük güçlerin ele aldığımız aktörlerin askeri harcama ve silahlanma yönelimlerine etkisi olup olmadığı, varsa bu etkinin nasıl bir mahiyette cereyan ettiği tartışılacaktır.

Çalışmanın Önemi

Son dönemde Ortadoğu bölgesinde yaşanan çatışma ve anlaşmazlıkların artış göstermesiyle paralel bir şekilde bölge ülkelerinin askeri harcamaları da yükselmiş ve Ortadoğu kısa süre içinde en çok askeri harcama yapılan bölgelerin başında gelmiştir. Özellikle S. Arabistan'ın dünyanın en çok askeri harcama yapan üçüncü ülke haline gelmesi kamuoyunda çokça tartışılırken, zihinlerde söz konusu silahlanma girişimlerinin bölgesel yansımalarına yönelik soru işaretleri artmıştır. Söz konusu artışların bölgedeki güç dengesine yönelik etkilerinin neler olabileceğine dair soruların ve sorgulamaların artması da bu yönde bir çalışmanın gereksinimini ortaya koymuştur. Çalışma özellikle bölgesel bir rekabetin tartışılan özneleri olmaları sebebiyle Türkiye, İran ve S. Arabistan'ı ele almakta, bu sebeple önemli bir tartışmaya yönelik literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Çalışma ayrıca yararlanılan literatürdeki kaynaklarla ortak noktalar göstermesinin yanında incelenen dönem, ele alınan ülkeler ve bölgesel politikaların askeri harcamalar ve silahlanma politikaları ekseninde yorumlanması sebebiyle farklı ve nevi şahsına münhasır bir yapıya sahiptir.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı bölgesel bir rekabetin özneleri olan Türkiye, İran ve S. Arabistan'ı ele alarak, aktörlerin ittifak yönelimleri ve büyük güçlerle yürüttükleri ilişkileri ekseninde bölgedeki güç dengesine yönelik tespitler yapmaktır. Çalışma özellikle önemli bölgesel aktörler olan Türkiye, İran ve S. Arabistan'ın askeri harcamaları ve bölgesel politikalarına yönelik okuyucuya fikir telakkisi sunmayı ve bu konudaki

çalışma noksanlığına çare olmayı amaçlamaktadır. Böylelikle çalışma bölge üzerinde yürütülen tartışmalara katkı sağlamayı ve okuyucusuna kapsamlı bir çerçeve sunmayı amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve yorumlayıcı paradigmadan faydalanılmıştır. Literatürde askeri harcamaların mahiyeti ile savaş ya da ittifaklar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda genellikle örneklem olarak 19. yy'deki güç dengesi ve bu sistem içinde yer alan ülkelerin ele alındığı görülmüştür. Bu durum günümüzdeki uluslararası sistemin karmaşıklığından, ittifakların yapısının değişmesinden ve haliyle hipotezlerin test edilebilirliğinin zorlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple günümüzde savaş, ittifak, çatışma gibi kavramlarda meydana gelen değişimlerden dolayı nitel araştırma tekniklerinin takip edilmesi ve yorumsamacı yaklaşımın benimsenmesi uygun görülmüştür.

Konuyla ilgili mevcut Türkçe kaynakların yetersiz olması sebebiyle yabancı kaynakların kullanılmasına çalışmanın kapsamı ve bütünlüğü açısından özel bir önem verilmiştir. Kaynak seçiminde çoğunlukla bilimsel makalelerden faydalanılmaya özen gösterilmesinin yanında zengin bir kaynakçaya yer verilerek okuyucuya geniş bir bilgi havuzu sunulması amaçlanmıştır. (Çalışmada bilimsel makalelerin yanında tezler, bilimsel raporlar, kitaplar, bildiriler ve gazetelerden de yararlanılmıştır.)

Çalışmada Türkiye, İran ve S. Arabistan gibi bölgesel güçlerin Soğuk Savaş sonrası askeri harcamaları incelenmiş ve “dönemlere ayırma” yöntemi izlenerek incelenen süreç 1990-2001, 2001-2010 ve 2010-2016 şeklinde üç döneme ayrılmıştır. Türkiye, İran ve S. Arabistan'ın incelenecek ülkeler olarak seçilmesinin ise Soğuk Savaş dönemi sonrası askeri harcamalarında ciddi artış yaşanması, son dönemde Ortadoğu'da meydana gelen sorunlarda aktif tutum benimsemeleri, bölgesel çatışmalarda etkili konvansiyonel güç olarak ön plana çıkmaları, yürütülen bölgesel bir rekabetin tartışılan aktörleri olmaları ve geleceğe yönelik projeksiyon analizleri yapılacak olması gibi sebepleri bulunmaktadır. Ortadoğu'da nükleer güce sahip olmayan ve Soğuk Savaş dönemi sonrası askeri harcamalarında ivme yakalayan ülkeleri ele aldığımızdan İsrail, Mısır gibi bölgesel güçler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde ele aldığımız bölgesel aktörlerin askeri harcamaları verili (given) bir olgu olarak ele alınacaktır. Ülkelerin askeri harcamalarında nasıl bir değişim olduğu, hangi yıllarda kırılmaların yaşandığı, silah alımlarında hangi ülkelerle ilişki kurdukları gibi olgular ele alınmıştır. Ülkelerin askeri harcama verilerine ulaşmada ise gerek istatistiklere ulaşma yöntemiyle gerekse elde etmiş olduğu güvenilirliğiyle literatürde genel-geçer kabul edilen Stockholm Uluslararası Barış Enstitüsü'nden (SIPRI) faydalanılmıştır. Askeri harcamaların seyri ortaya konarken de verilerin grafiklere dönüştürülmesiyle okuyucuya görsel bir kolaylık sunulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ülkelerin askeri harcamalarının aktörlerin ittifak yönelimlerine etkileri incelenmiştir. Türkiye, İran ve S. Arabistan'ın askeri harcamalarının arttığı/azaldığı dönemlerde nasıl bir ittifak yapısına sahip oldukları, ittifakların oluşumunda hangi gerekçelerle hareket ettikleri ve askeri harcamalarının bu gerekçelerden etkilenip/etkilenmediği incelenecek ve bulgular ortaya konmaya çalışılacaktır. Söz konusu ittifaklar yine çalışmanın dönemleştirme yöntemine uygun olarak açıklanacaktır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise ele aldığımız ülkelerin ABD ve Rusya ile ilişkileri incelenecek ve bu ülkelerle ilişkilerinin askeri harcamalarını ne şekilde şekillendirdiği/tayin ettiği açıklanmaya çalışılacaktır. Ele alınan bölgesel aktörlerin büyük güçlerle ilişkilerinin askeri harcamalarını nasıl şekillendirdiği, harcamalar üzerinde etki sahibi olup olmadıkları ve büyük güçlerin bölgede angajmanlara girmesinin ilişkilere muhtemel etkileri incelenecektir. Söz konusu ilişkiler ele alınırken çalışmanın dönemselleştirilmesine riayet edilecektir. Büyük güçler olarak ABD ve Rusya'nın ele alınması Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu bölgesine yönelik girişmiş oldukları angajmanlar sebebiyledir. Bu sebeple Çin ve AB gibi Ortadoğu bölgesiyle kısıtlı ilişkiler yürütmeyi tercih eden aktörler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Nihayetinde bu güçlerin de çalışmaya dahil edilmesi çalışmanın sınırlılığını zorlayacak ve bir yüksek lisans tezi için ayrılan süre yeterli olmayacaktır.

İkinci ve üçüncü bölümlerde askeri harcamalarla aktörlerin ittifak yönelimleri ve büyük güçlerle ilişkileri arasında herhangi bir korelasyon aranmayacaktır. Zaten böyle bir çaba da şüphesiz bu çalışmanın maksadını ve yöntemini aşacaktır. Bu sebeple ülkelerin askeri harcamaları ile ittifak yönelimleri ve büyük güçlerle olan ilişkileri ele alınacak ve

yorumlayıcı yaklaşım ekseninde analiz edilecektir. Bölgesel aktörlerin ittifak yönelimleri ve büyük güçlerle ilişkileri açıklanırken yer yer liderlerin ve karar vericilerin söylemlerinden de yararlanılmış ve argümanlar kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE ASKERİ HARCAMALAR VE SİLAHLANMA

“Bir ulusun bugün için kudretli ve zengin olup olmaması, gücünün ve zenginliğinin büyüklüğüne ya da sağlamlığına değil, esas olarak komşularının aynı şeylere kendisinden daha çok ya da daha az sahip olmasına bağlıdır.”

Philip Wilhelm von Homigk

1.1. Literatür Taraması

Ülkelerin kaynaklarını nereye ayırdığı karar vericilerin güvenlik anlayışlarını ve önceliklerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Dış politikada ülkelerin ya da hükümetlerin diğer ülkelere yönelik tutumlarını göstermek için askeri harcamalarının hacminde değişiklik yaptığı ve bunun da davranış ve tutumlarının bir göstergesi olabileceği ifade edilmektedir. Askeri harcamaların belirlenmesinde ise “dış tehditler” tüm bu faktörlerin yegâne olgusu olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat dış tehdidin boyutunun niceliksel olarak tespit edilmesi mümkün olmadığı için çoğu araştırma ve incelemeler ülkelerin tehdit algılamalarının yoğunluğunu değerlendirmek için askeri harcamalara ve güvenlik yapılanmalarına odaklanmaktadır.

Askeri harcamaların devletlerarası ilişkilerindeki yeriyle ilgili ve gerek ekonomik gerek politik etkisine yönelik bu zamana kadar farklı disiplinlerde birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalar çeşitli dergilerde yayınlanmıştır. Hemen hemen yapılan tüm çalışmalarda matematiksel yöntemlerin kullanıldığının ifade edilmesi gerekir. Öyle ki yapılan çoğu çalışmada askeri harcamalar ile çeşitli bağımsız değişkenler arasında korelasyonlar aranmış ve nicel araştırma yöntemleri kullanılarak hipotezler oluşturulmuştur. Askeri harcamaların mahiyeti ile savaş ya da ittifaklar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda genellikle örneklem olarak 19. yy'deki güç dengesi ve bu sistem içinde yer alan ülkeler ele alınmıştır. Bu durum günümüzdeki uluslararası sistemin karmaşıklığından ve hipotezlerin test edilmesinin zorlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple günümüzde savaş, ittifak, çatışma gibi kavramlarda meydana gelen değişimlerden dolayı nitel araştırma tekniklerinin takip edilmesi ve yorumsamacı yaklaşımın benimsenmesi uygun görülmüştür.

Schneider askeri ve savunma harcamalarını belirleyen etmenler üzerine araştırmalar yapmış ve askeri harcamalarda “uluslararası olaylar, hükümet biçimleri, kamuoyu, bütçe limiti, ekonomi politikaları, ittifaklar ve tehdit algıları” gibi birçok etmenin etkili olduğunu ifade etmiştir.⁸ Majeski ve Jones ise askeri harcamaların tayininde etmenlerden ziyade güdülerin çok daha önemli olduğunu ve askeri harcamaları tayin eden üç güdünün “intikam isteği ve düşmanlık besleme”, “korku” ve “ekonomik politikalar” olduğunu söylemektedir.⁹

Yapılan çalışmalarda askeri harcamaların artması ile savaş ve çatışmaların çıkması arasındaki ilişkilerin mahiyetiyle ilgili birçok çalışma yapılmış ve çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Örneğin Jan Ludvik’in araştırmasına göre barış zamanında askeri harcamaların ve askeri personelin artırılmasıyla savaşın ve çatışmaların çıkması arasında nedensel bir ilişki bulunmamaktadır¹⁰ fakat Lewis Richardson savunma ve askeri harcamalardaki artışların ülkeler arasındaki silahlanma yarışının gerçek bir göstergesi olduğu için savaşların habercisi olabileceğini ifade etmektedir.¹¹ Ludvik de askeri harcamalarla savaşlar arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar gerçekleştirmiş ve daha fazla askeri harcama yapan veya daha büyük bir orduya sahip olan devletlerin savaşları kazanma şansının daha yüksek olduğu argümanının kesin olmayan bir gösterge olduğunu iddia etmiştir. Susan Sample ise karşılıklı silahlanma yarışıyla ilgili çalışmalar yapmış ve askeri harcamalarda karşılıklı olarak yaşanacak artışın çatışmaların çıkmasına etki edebileceği yönünde bulgular ortaya koymuştur.¹²

Yapılan nicel veya matematiksel araştırmaların birçoğu ülkelerin yapmış olduğu askeri harcamaların komşu ülkelerinin ya da diğer ülkelerin yapmış olduğu askeri harcamalarla ilişkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle bazı araştırmalar ülkelerin yapmış olduğu askeri harcamaların komşularının ve müttefiklerinin yapmış olduğu askeri harcamalarla doğrudan ilintili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Paul Dunne ve Sam Perlo-

⁸ Ernest Schneider, “Casual Factors in Variations in U.S. Postwar Defence Spending”, **Defense Analysis**, 1988, Vol: 4, ss. 53-79.

⁹ Stephen J. Majeski ve David L. Jones, “Arms Race Modeling: Causality Analysis and Model Specification”, **Journal of Conflict Resolution**, 1981, Vol: 25, No: 2, ss. 259-288.

¹⁰ Jan Ludvik, “The Poverty of Statistics, Military Power and Strategic Balance”, **CEJISS**, Sayı: 8/4, 2014, ss. 152-166.

¹¹ Hakkı Bahadır Öztürk, “Effects of Foreign Threats on Military Expenditure: Turkey-Greece Case”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, s. 3.

¹² Susan G. Sample, “Military Buildups, War and Realpolitik”, **Journal of Conflict Resolution**, Vol 42, Issue 2, ss. 156 – 175.

Freeman herhangi bir sebeple bir ülkenin komşusunun askeri harcamalarını artırmasının ilgili ülkenin silahlanma politikalarının oluşturulmasında belirleyici olduğunu söylemektedir.¹³ Türkiye ile Yunanistan bu sebeple hem komşu hem Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) içinde müttefik olmalarına rağmen 1990'lı yıllarda karşılıklı bir silahlanma yarışına girmişlerdir.¹⁴ Paul Collier ve Anke Hoeffler'in çalışmasında da bir ülkenin askeri harcama ve silahlanmasının ciddi bir biçimde komşusunun askeri harcamalarından etkilendiği iddia edilmektedir.¹⁵

Alcock'un çalışmaları ise askeri harcamalar konusunda oldukça farklı bulgular ortaya koymaktadır. Alcock silahlanma ve askeri harcamalar arttıkça devletlerin kırılganlıklarının da arttığını ve bu durumun iç çatışmaları doğurabileceğini ifade etmektedir.¹⁶ Bununla birlikte Alcock, çatışmaların ve savaşların askeri harcamalardaki değişim oranının azaldığı fakat askeri harcamaların artmaya devam ettiği dönemlerde meydana geldiğini, ittifakların ise askeri harcamaların tırmanışa geçtiği dönemlerde ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹⁷ Nordhaus ise Alcock'un çalışmalarına katkıda bulunarak "bir ülkenin askeri harcamaları üzerinde ölümcül bir savaşa girmesinin son derece etkili olduğunu" ifade etmiştir. Öyle ki Nordhaus'un çalışmasında ölümcül bir savaş riskinin yüzde bir artmasının devletlerin askeri harcamalarındaki artışı yüzde üç tetiklediği ortaya konulmuştur. Ayrıca Nordhaus'a göre potansiyel düşman olarak görülen devletin askeri harcamalarını artırması kısa vadede diğer devletin askeri harcaması üzerinde etkili olurken silahlanma yarışına girilmesi uzun vadede devletlerin askeri harcamalarını iki ya da üç katına çıkarabilmektedir.¹⁸ Özyıldırım ve Criss de iki ülke arasında düşmanca davranışlarda artış yaşandığı takdirde hükümet liderlerinin silahlara ve savunmaya daha fazla para ayırmayı tercih edeceğini ifade etmektedir.¹⁹

¹³ Paul Dunne ve Sam Perlo Freeman, "The Demand for Military Spending in Developing Countries", **International Review of Applied Economics**, Vol. 17, Sayı:1, 2011, ss. 23-48.

¹⁴ Hakkı Bahadır Öztürk, s. 54.

¹⁵ Paul Collier ve Anke Hoeffler, "Military Expenditure: Threat, Aid and Arm Races", **World Bank Policy Research Working Paper**, 2002, No: 2927.

¹⁶ Bu durum özellikle ciddi iç tehdit algılamaları olan S. Arabistan'ın dikkat etmesi gereken bir husustur.

¹⁷ William R. Tompson, Robert D. Duval, Ahmet Dia, "Wars, Alliances and Military Expenditure", **The Journal of Conflict Resolution**, Vol. 23, No. 4 (Dec., 1979), ss. 629-654.

¹⁸ William Nordhaus, John R. Oneal, Bruce Russett, "The Effects of the International Security Environment on National Military Expenditures", **International Organization**, Vol. 66, No. 3 (Summer 2012), ss. 491-513.

¹⁹ Süleyha Özyıldırım ve Criss Nur Bilge, "Survival of Rationalism Between Hostility and Economic Growth", **Journal of Peace Research**, 38 (4), 2001, ss. 515-535.

Askeri harcamaların yalnızca dış etmenlerine değil iç etmenlerine de odaklanan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Örneğin William Nordhaus, otokratik yönetimlerin yüzde 80'inin demokratik yönetimlere göre daha fazla askeri harcama yaptığını iddia etmektedir.²⁰ Dunne ve Perlo-Freeman da silahlanmanın iç etmenleriyle ilgili çalışma yapmış ve “nüfus sayısının” silahlanma ve askeri harcamaların seyri konusunda etkili olduğunu söylemiştir. Yaptığı çalışmaya göre daha fazla nüfusa sahip olan ülkeler kendilerini güvende hissettikleri için askeri harcamalara daha az kaynak ayırma yoluna giderken, nüfusu az olan ülkeler güvenlik duygusunun eksikliği sebebiyle askeri harcamalara ve silahlanmaya yönelerek telafi etmeye çalışmaktadır.²¹ Collier ve Hoeffler de yapmış oldukları çalışmayla bir ülkenin askeri harcamalarının dış tehditlerin yanında iç tehditlerden de kaynaklanabileceği üzerinde durmaktadır.

Askeri harcama ve silahlanma yönelimlerini ekonomi perspektifiyle açıklayan çalışmalar da bulunmaktadır. Sandler ve Hartley askeri harcamaların ekonomik boyutu üzerine araştırmalar yapmış ve bir ülkenin milli gelirinin artmasıyla o ülkenin güvenliği için daha fazla kaynak ayıracağı şeklinde bulgular ortaya koymuşlardır.²² Castillo ise izlenen dış politika ile ülkelerin silahlanması üzerine çalışmalar ortaya koymuş ve ilginç bulgulara ulaşmıştır. Castillo agresif bir dış politika izleyen ülkelerin silahlanmaya daha fazla kaynak ayırdığını ve askeri harcamalarını artırmaktan çekinmediklerini ifade etmektedir.²³ Çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi Castillo'nun tespitleri özellikle ele aldığımız ülkelerin silahlanma yönelimlerini oldukça doğrular niteliktedir.

Bu zamana kadar yapılan askeri harcamaların nedenleri arasında literatürde bölgesel farklılık, gecikmiş savunma yükü, rejim çeşidi, iç savaş gibi etmenlerden bahsedilmiş, siyasi kurumların etkinliği de bir faktör olarak ortaya konulmuştur.²⁴ Fakat bunlar askeri harcamaların sadece stratejik çerçevesini ortaya koymaktadır. Kurulan ittifakların ve koalisyonların ise savaşları önleme ya da hafifletme gibi bir işlevi olduklarından dolayı ülkelerin askeri harcamaları üzerinde etki sahibidir. Öyle ki yapılan çalışmalar bir ülkenin hangi ittifakta yer aldığı (ofansif ya da defansif), ittifak içindeki ülkelerle ilişki

²⁰ William Nordhaus, John R. O Neal, Bruce Russett, s. 505.

²¹ Paul Dunne ve Sam Perlo Freeman, ss. 23-48.

²² Hakkı Bahadır Öztürk, s. 11.

²³ Jasen Castillo ve diğerleri, **Military Expenditure and Economic Growth**, Santa Monica: Rand, 2001, s. 99.

²⁴ Alejandro Q. Flores, “Alliances as Contiguity in Spatial Models of Military Expenditures”, **Conflict Management and Peace Science**, Cilt 28, Sayı 4, ss. 402 – 418.

biçimi ile coğrafi yakınlığı gibi birçok etmenin askeri harcamalarını şekillendirebileceğini ortaya koymaktadır.²⁵ Bununla birlikte gerek yapılan araştırmalar gerek bölgedeki siyasi çıktılar Ortadoğu gibi istikrarsız coğrafyalarda yer alan ülkelerin savunma paktında olmalarına rağmen askeri harcamalarını sürdürdüklerini ve silahlanma faaliyetlerine devam ettiklerini göstermektedir.

İttifaklar ile askeri harcamalar arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda iki yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Birinci yaklaşım eğer savunma ittifakı söz konusuysa ittifak içinde yer alan küçük ve orta büyüklükteki ülkelerin askeri harcamalarını azaltabileceğinden bahsetmektedir. Bu durumun en önemli göstergesi AB bünyesindeki ekonomileri kötü olan ülkelerin savunmaya az harcama yapmasıdır. İkinci yaklaşım ise tamamlayıcılık ya da bütünleyicilik ilkesi ekseninde oluşturulan ittifaklarda askeri harcamaların yüksek olabileceğini belirtmektedir.²⁶

Askeri harcamalar ile ittifak yönelimleri ile ilgili literatüre bakıldığında iki yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu yaklaşımlardan ilki ikame edici etki (substitutionary) olarak nitelendirilirken diğeri tamamlayıcı etki (complementary) kavramıyla özdeşleştirilmektedir. Most ve Starr²⁷ ya da Li ve Thompson²⁸ gibi düşünürler caydırıcılık açısından silahlanma ve ittifak yönelimlerinin birbirlerinin yerine ikame edilen olgular olduğunu düşünmüşlerdir. Söz konusu yaklaşımda özellikle devletlerin tehditlere ve çevresel etkilere maruz kaldıklarında ya ittifak yönelimlerine hız verdikleri ya da silahlanmayı tercih ettikleri ifade edilmektedir. Örneğin free-riding (beleşçilik) hipotezi böyle bir yaklaşımın bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Sandler ve Hartley'in de dile getirdiği ve istismar hipotezi (exploitation hypothesis) olarak da bilinen free-riding, zengin ittifak üyelerinin küçük ve ekonomik olarak zayıf olan ülkelerin yükünü çekerek daha fazla harcama yapması ve küçük üyelerin de daha az askeri harcama yaparak güvenlik teminine yönelmesi durumunu ifade etmektedir. İttifak içerisinde istismar hipotezinin söz konusu olabilmesi için üyeler arasında yüksek bir asimetrik durumun olması gereklidir. Free-riding ile birlikte ortaya çıkmış olan bir diğeri hipotez ise köşe çözümü (corner solution) yaklaşımıdır. Köşe çözümü hipotezine göre

²⁵ Alejandro Q. Flores, s.405.

²⁶ Alejandro Q. Flores, s.406.

²⁷ Benjamin A. Most ve Harvey Starr, **Inquiry, Logic, and International Politics**, Columbia South Carolina: University of South Carolina Press, 2015.

²⁸ Richard P. Y. Li ve William R. Thompson, "The Stochastic Process of Alliance Formation Behavior", **The American Political Science Review**, Vol. 72, No. 4, 1978, ss. 1288-1303.

ittifakta olan ama askeri harcamalarını artırarak savunmaya katkı sağlamak istemeyen ülkelerin topraklarını ittifak lideri ülkenin kullanımına açarak (cephe, üs, ayrıcalık şeklinde) maddi yükümlülüğe girmeden ittifak içindeki güvenlik şemsiyesinden faydalanmasına devam etmesini ifade etmektedir.²⁹

Diğer yaklaşım ise ittifak yönelimleri ile silahlanmanın birbirini tamamlayıcı bir rolünün olduğu düşüncesidir. Bir ülkenin ittifak halindeyken de dışarıda asker konumlandırması, yeni silah sistemine sahip olması ya da bağlı olduğu ittifakla birlikte savaşa girmesi gibi durumlarda askeri harcama ve silahlanmasının da artış gösterebileceği belirtilmektedir.³⁰ Genel olarak yapılan çalışmalar büyük devletlerin askeri harcamaları açısından ittifakların tamamlayıcı, küçük devletlerin ise ikame edici hale geldiğini ortaya koymuştur. Öyle ki küçük devletler bir ittifak içinde yer aldığı anda askeri harcamalarını azaltma yoluna gitmekte ve free-riding stratejisini benimsemektedir. Bununla birlikte ittifakların askeri harcamalar üzerinde ikame etkisinin tamamlayıcılık etkisinden çok daha yaygın olduğu görülmektedir. Öyle ki yapılan çalışmalar ikame etme ilkesinin savunma yönelimli ittifaklarda, büyük güçlerle yapılan koalisyonlarda, rakiplerinden daha güçsüz olan devletlerde ve savunma yükünün yüksek olduğu durumlarda görüldüğü ortaya çıkmıştır. Tamamlayıcı etki ilkesi ise küçük ülkelerle yapılan ittifaklarda, rakiplerinden daha güçlü olan ülkelerin yönelimlerinde ve savunma yükünün düşük olduğu durumlarda geçerlidir.³¹

Birçok düşünür ikame etkisi mi yoksa tamamlayıcılık etkisinin mi ön plana çıkacağı konusunda önemli görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin Altfeld askeri harcama ve silahlanmanın mı tercih edileceği yoksa ittifak yönelimlerinin mi ön plana çıkacağı meselesinin maliyet fayda değerlendirmesine göre şekillendiğini ifade etmektedir.³² Chistensen ve Synder³³ ise söz konusu tercihin uluslararası sistemin yapısıyla alakalı olduğunu iddia etmiştir. Çift kutuplu sistemin tabiatı gereği devletlerin ittifak oluşumları kısıtlı olacağından devletlerin iç dengelemeye yönelerek silahlanmaya ve

²⁹ Matteo Maria Cati, "Corner Solutions in a Model of Military Alliances", **Diapason**, June 2008, http://amsacta.unibo.it/2595/1/6_2008_Cati.pdf, (Erişim Tarihi: 18.01.2018)

³⁰ Paul F. Diehl, "Substitutes Or Complements?: The Effects Of Alliances On Military Spending In Major Power Rivalries", **International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations**, 1994, Vol. 19, No. 3, ss. 159-176.

³¹ Paul F. Diehl, s. 162.

³² Michael F. Altfeld, "The Decision to Ally: A Theory and Test", **The Western Political Quarterly**, Vol. 37, No. 4, 1984, ss. 523-544.

³³ Thomas J. Christensen ve Jack Snyder, "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity", **International Organization**, Vol. 44, No. 2, 1990, ss. 137-168.

askeri harcamalara ağırlık verme eğiliminin yüksek olacağı, çok kutuplu sistemde ise klasik güç dengesi sisteminin geçerli olacağını ifade etmişlerdir. Bunların yanında ani saldırı ve çatışmaların avantajlı olduğu bir durumda yine devletlerin uzun dönemli silahlanma eğilimi yerine ittifak yönelimlerine öncelik verecekleri iddia edilmektedir.

Bu tespitlerin yanında askeri harcamaların ittifaklarla ilişkisini inceleyen ve demokrasi gibi ülkelerin yönetim biçimlerinin de söz konusu tartışmada etkili olduğunu savunan çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Matthew Digiuseppe'nin çalışmasında³⁴ demokratik bir ülke ile ittifak yapan bir ülkenin savunma ittifakında olmayan ya da demokratik olmayan ülkelere nazaran askeri harcamalarını daha düşük tuttuğunu ortaya koymuştur. Digiuseppe'ye göre demokratik ülkelerin ittifak yönelimleri çok daha kurumsal ve güven verici olduğundan, yüz üstü bırakma ihtimali oldukça düşük görülmekte ve ikame etme stratejisi daha yaygın hale gelmektedir.

1.2. 1990-2001 Yılları Arasında Askeri Harcamalar

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası politika düzleminde makro tehdidin ortadan kalkmasıyla silahlanmada bir düşüş yaşanmışsa da bu durum Ortadoğu bölgesi için geçerli olmamıştır. Öyle ki Ortadoğu ülkeleri söz konusu dönemde tehdit algılamaları ekseninde ihtiyaç duydukları güvenlik ihtiyacını karşılamak için önemli silah sistemlerinin tedarikini gerçekleştirmiş ve askeri harcamalarını artırmaya devam etmişlerdir.³⁵

1.2.1. Türkiye

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte dünyada askeri harcamaların azalmasına rağmen bu eğilimden etkilenmeyen ülkelere biri de Türkiye'dir. Soğuk Savaş dönemi sonrası askeri harcamaların azaltılması düşüncesi, ülke yöneticileri tarafından kabul görmemiş ve ülkenin güvenlik ihtiyacının karşılanması için askeri

³⁴ Matthew Digiuseppe ve Paul Poast, "Arms versus Democratic Allies", **British Journal of Political Science**, 2016, ss. 1-23.

³⁵ 1990-2014 arasında ülkelerin askeri harcamalarında gerçekleşen artış oranları şu şekildedir. Fas %108.6, Mısır %35, Tunus %166.4, Bahreyn %333.9, Lübnan %141.2, Umman %219.3, S. Arabistan %197.1, Suriye ise %108.1. Fakat Suriye'nin askeri harcamaları 2011 yılına kadar ele alınmaktadır. Bu tarihten itibaren sağlıklı bilgilere ulaşılamamıştır. Detaylı bilgi için bkz: Todd Sandler ve Justin George, "Military Expenditure Trends For 1964-2014 and What They Reveal", **Global Security**, Volume 7, Issue 2, May 2016, ss. 174-184.

harcamalara devam edilmesi kararı alınmıştır.³⁶ Dönemin Savunma Bakanı'nın “dünya kirpi gibi dikenlerimizin olduğunu görsün” ifadesi Türkiye'nin 1990-2001 yılları arasındaki askeri harcamalarının temel doktrinini oluşturmuş ve askeri harcamaları sürekli artan bir yapıya sahip olmuştur. Zira dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Fisunoğlu da Milliyet gazetesine vermiş olduğu röportajda Ortadoğu'nun kriz bölgesi olma özelliğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini hatırlatmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) modernizasyonunun ve envanterinin genişletilmesinin son derece elzem olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Bununla birlikte I. Körfez Savaşı'nın ortaya çıkardığı “iç ve dış tehditler”³⁸ Türkiye'nin askeri kapasitesini gözden geçirmesine sebep olmuş ve Türkiye savunmaya ek ödenek ayırarak³⁹ silahlanma yönelimini gözler önüne sermiştir.

Türkiye 1990 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) 5 adet Super Cobra helikopter, yine aynı amaçla 1992 yılında 14 adet Cobra helikopter satın almıştır.⁴⁰ Ayrıca 1992 yılında I. Körfez Savaşı'ndaki destekleri ve katkıları için 40 adet F-16'nın Türkiye'ye teslim edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁴¹ Söz konusu silah sistemleri ise ABD, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), S. Arabistan ve Kuveyt'in maddi yardımlarıyla Türkiye Savunma Fonu (TSF) aracılığıyla ödenmiştir.⁴²

1990-2001 yılları arasında gerçekleştirilen askeri harcamaların büyük çoğunluğunu modernizasyon programları ile ABD'den ikinci el alınan ekipmanlar oluşturmuştur. Batılı ülkeler Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Soğuk Savaş döneminden sonra da

³⁶ Örneğin Muhalefet lideri Erdal İnönü'nün “ittifakların dağıldığı” ve “savaş riskinin azaldığı” gerekçeleriyle savunma harcamalarının kısılması gerektiğini söylemesi üzerine Savunma Bakanı İsmail S. Giray şu cevabı vermiştir. “Sovyet tehdidi azalmış gibi. Ama bu bir niyettir. Güç varsa tehdit de vardır. Suriye'de 500 Mig uçağı var. Irak milli gelirinin beşte birini silahlanmaya harcıyor. İran ortada. Irak, İran'la savaştı, şimdi elinde çok kuvvet var. Bunları bana çevirmeyeceği konusunda garantim var mı? Yunanistan yarın kendi iç politikası yüzünden savaşmaya kalkarsa ne olacak? Deli mi yok dünyada? Adam geliyorum derse tehdit var, demezse yok değildir. Eğer adamın silahı varsa, benim de olması lazım. Kirpi gibi dikenlerimizin olduğunu görsünler.” Bkz; **Milliyet**, “Savunma harcamaları tartışması: İndirelim mi?”, 11 Aralık 1989.

³⁷ **Milliyet**, “Türkiye güçlü olmalı”, 11 Nisan 1991.

³⁸ Söz konusu dönemde iç tehdit unsuru olarak Kürdistan İşçi Partisi (PKK), dış tehdit olarak Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak ve Yunanistan görülmektedir.

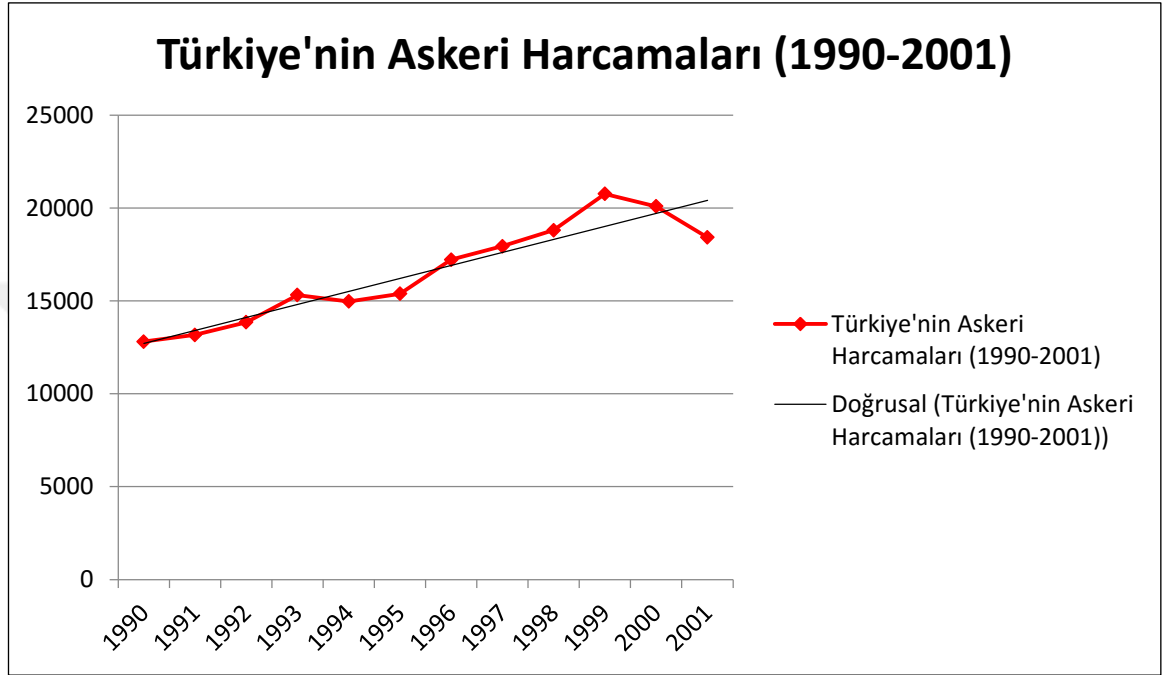
³⁹ **Milliyet**, “Savunmaya ek ödenek”, 15 Eylül 1990.

⁴⁰ Söz konusu helikopterler iç tehdit unsuru olarak 1990'lı yıllarda etkinliğini arttıran PKK terör örgütüyle mücadelede kullanılmak üzere sipariş edilmiştir. Bkz; SIPRI, Arms Transfers Database (to Turkey), 1990-2001, www.sipri.org, Information Generated: 30 May 2016.

⁴¹ SIPRI, Arms Transfers Database (to Turkey), 1990-2001, www.sipri.org, Information Generated: 30 May 2016.

⁴² Türkiye'nin savunma ayırdığı kaynaklar bütçe ile sınırlı değildir. Savunma Sanayi Destekleme Fonu, Türk Silahlı kuvvetleri geliştirme vakfı ve dış kredi ve yardımlar da savunma harcamaları ve silahlanma üzerinde etkilidir.

Türkiye'yi silahlandırmaya devam etmiştir.⁴³ Bu minvalde 1992 yılında Türkiye'ye Güney Kanat Yardım Paketi kapsamında 50 adet A-10 uçağı, 27 adet Cobra helikopteri teslim edilerek Blackhawk helikopterinin üretim ve satış izni verilmiştir. 1992 yılında ABD en çok silah satan ülke olurken, Yunanistan 1,9 milyar dolarlık silah alımıyla birinci, Türkiye 1,5 milyar dolarlık alımıyla ikinci olmuştur.⁴⁴

Grafik 1: Türkiye'nin Askeri Harcamaları (1990-2001) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

Grafik 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin 1990-1999 yılları arasında askeri harcamaları sürekli artan bir yapıya sahip olmuştur. 1990 yılında 12 milyar dolar civarında seyreden askeri harcamalar 1999 yılına gelindiğinde 21 milyar dolara yaklaşmıştır. 1999 yılında en yüksek seviyesine çıkan Türkiye'nin askeri harcamaları ise bu tarihten itibaren azalma eğilimi göstermeye başlamıştır.⁴⁵ Türkiye'nin silah tedarik ettiği ülkeler listesi oldukça çeşitli olmasına rağmen listede Batılı ülkelerin ağırlığı görülmektedir. Türkiye'nin 1990-2001 yılları arasında tedarik etmiş olduğu silah sistemlerinin 12,5

⁴³ **Milliyet** "Ege'de çılgın silahlanma", 10 Haziran 1994.

⁴⁴ Yavuz G. Yıldız, "Ortadoğu'da Silahlanma ve Militarizm", Sabahattin Şen (Ed), *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, I. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993, s. 157

⁴⁵ Bu durumun en önemli sebebi olarak Türkiye'nin 1999 yılında başlattığı dünya ekonomisine entegre olma çabası ve yaşamış olduğu ekonomik kriz gösterilmektedir. Mustafa Akal, Adnan Doğruyol ve Kürşat Bilişli, "Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye-İran Savunma Harcamaları Nedenselliği Testi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 23, Ocak 2011, s. 8

milyar dolarlık bir tutar ile %65'i ABD'ye aittir. ABD'yi ise 3,5 milyar dolarlık tutar ile %18'lik pay ile Almanya izlemektedir.⁴⁶

1.2.2. İran

Soğuk Savaş döneminin sona erdiği ve sistemik bir dönüşümün yaşandığı 1990'lı yıllarda İran'ın da savunma harcamaları başlarda ufak bir düşüş gösterse de daha sonra gittikçe artan bir ivmeye sahip olmuştur. Gerek 8 yıllık savaştan çıkması sonucu yaşamış olduğu ekonomik kriz, gerekse de ABD önderliğinde Birleşmiş Milletler (BM) tarafından uygulanan silah ambargoları⁴⁷ sebebiyle 1989 yılında 4 milyar dolar civarında seyreden savunma harcamaları 1992 yılında 2 milyar dolara kadar gerilemiştir.⁴⁸ 1992 yılından itibaren ise Tahran yönetiminin gerçekleştirdiği savunma harcamaları sürekli bir artış eğilimi içinde olmuş ve zamanla 3 kat artarak 2001 yılında 6 milyar doları geçmiştir. [Grafik 2]

İran'ın savunma harcamaları konusunda dikkat çeken bir diğer husus ise silah sağlanan ülkelerde meydana gelen değişimdir. Zira bu dönemde ambargolar yüzünden Batı'dan silah temin edemeyen İran, yüzünü Doğu ülkelerine çevirmiş ve Rusya ile Çin ikilisi İran'ın en önemli silah tedarikçileri haline gelmiştir. Örneğin İran, 1992 yılından itibaren Rusya ve Çin'den toplam 1,4 milyar doların üzerinde silah satın almış⁴⁹ ve bu hareketlenme İran'ın tıkanan savunma harcamalarının sonraki yıllarda yeniden yükselişe geçmesine sebep olmuştur. Ayrıca Rusya ABD'nin yoğun tepkisine rağmen İran'a her türlü askeri malzemeler konusunda destek vermiş, denizaltıları da içeren sofistike ve modern silah sistemlerini temin etmiştir.

1990-2001 yılları arasında İran'ın SSCB ile anlaşması yapılan fakat teslimatının gerçekleşmediği önemli miktarda silah ve mühimmatın da Rusya Federasyonu tarafından teslim edildiği görülmüştür. Bu minvalde Rusya tarafından ikinci el olmak üzere 25 adet Mig-29 savaş uçağı, 12 adet Su-24 bombardıman uçağı, toplam 700 adet

⁴⁶ SIPRI, Arms Transfers Database (to Turkey), 1990-2001, www.sipri.org, Information Generated: 08 October 2016.

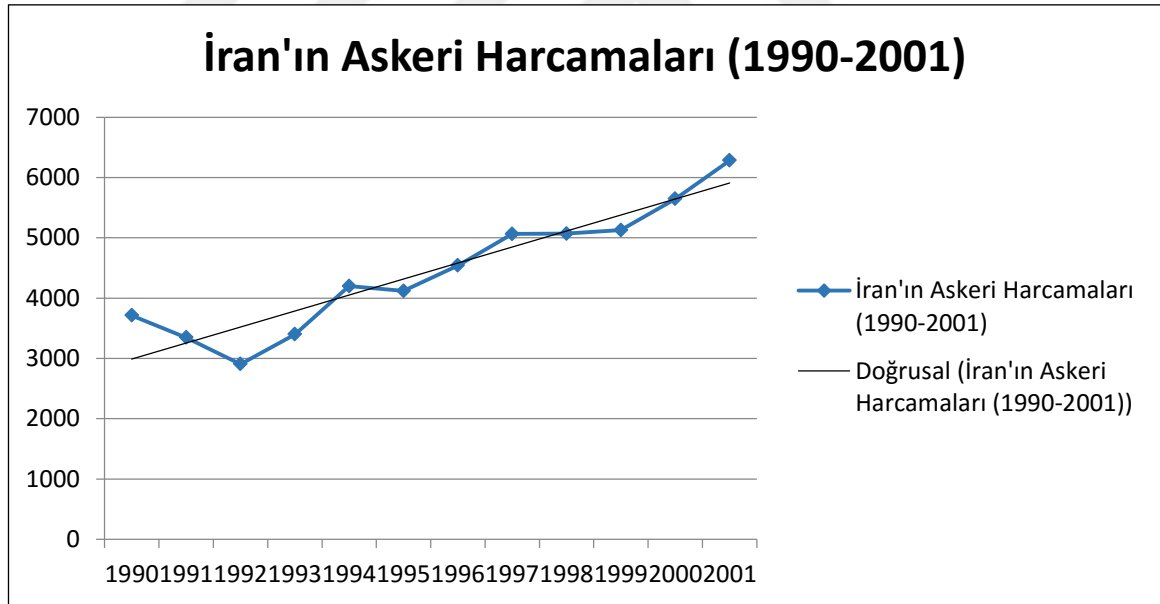
⁴⁷ Ambargo ve askeri harcamaların İran ekonomisine olan etkileriyle ilgili detaylı araştırma için Bkz: Z. Çağlar Yurttañıkamaz, Amin Ali ve Ö. Selçuk Emsen, "Askeri Harcamalar ve Ambargonun Ekonomik Büyümeye Etkileri: İran Üzerine Bir Uygulama", *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 26, Sayı 2, 2012, ss. 171-190

⁴⁸ Söz konusu yıllarda askeri harcamalarda meydana gelen azalmada petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşün de etkili olduğunu belirtmemiz gerekir. Zira dalgalanan petrol fiyatları, İran, Irak, S. Arabistan gibi bütçelerinin büyük kısmı petrole bağımlı olan Ortadoğu ülkelerinin askeri harcamalarında son derece etkilidir.

⁴⁹ Serdar Erdurmaz, s. 29.

Mig 29 ve Su-24 uçakları için akıllı mühimmat Tahran yönetimine teslim edilmiştir.⁵⁰ Bunlarla birlikte 750 milyon dolar değerindeki anlaşması daha önce yapılmasına rağmen teslim edilmemiş 2 adet denizaltı da, 1993 yılında Rusya tarafından İran'a teslim edilmiştir. İran ayrıca Rusya'nın desteğiyle Belarus'la ikinci el 37 adet T-72 tank için anlaşma imzalamış ve söz konusu tanklar 2000-2002 yılları arasında teslim edilmiştir.

Söz konusu yıllar arasında İran'ın diğer önemli silah tedarikçileri Çin ve Kuzey Kore olmuştur. İran Çin'den 1990'lı yıllar boyunca Devrim Muhafızları için ağır ve hafif zırhlı taşıma araçları almış, bunların yanında anti-tank ve anti-ship füzeleri tedarik etmiştir. Aynı zamanda bu iki ülkenin İran'ın füze teknolojisini geliştirmesinde de önemli katkıları olmuştur. 1979 Devrimi'nden önce silahlanma konusunda ABD'ye bağımlı olan İran, özellikle daha karmaşık ve farklı silah sistemleri için Çin pazarına yönelmiştir. Tahran yönetimi bu sayede "ABD'nin yeni rejimin sahip olduğu geleneksel silahlar üzerindeki denetimini de yok etmeyi amaçlamıştır."⁵¹

Grafik 2: İran'ın Askeri Harcamaları (1990-2001) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

⁵⁰ SIPRI, Arms Transfers Database (to Iran), 1990-2001, www.sipri.org, Information Generated: 09 September 2016.

⁵¹ Yusuf Yıldırım, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran'ın Silahlanmasının Ortadoğu Bölgesi Üzerindeki Etkileri", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2015, 1 (2), 415-430.

İran'ın K. Kore ile ilişkileri ise Irak savaşıyla başlamıştır. Özellikle İran'ın balistik füze programının olgunlaşmasında K. Kore'nin katkısı büyüktür.⁵² Öyle ki İran'ın 1990'ların sonu 2000'lerin başında geliştirmiş olduğu Şahap-3 ve Şahap-4 füzelerinin K. Kore'nin Nodong füzesiyle aynı teknolojiye sahip olduğu bilinmektedir.⁵³ İran bu füzelerin imalatı için Çin ve Rusya'dan önemli derecede çelik ihraç etmektedir. Ayrıca K. Kore İran'ın 1990'lı yıllar boyunca silahlanmasına mobil füze rampaları ve zırhlı donanma gemileri satarak da katkı sağlamıştır.⁵⁴

Rusya ve Çin'in Soğuk Savaş dönemi sonrası İran'ın en büyük silah ithalatçısı haline geldiğini istatistiki verilerden de anlamak mümkündür. 1990-2001 yılları arasında sadece Rusya, Çin ve K. Kore'den gerçekleştirilen silah transferlerinin İran'ın toplam silah transferleri arasındaki oranı %90'a tekabül etmektedir. Bu oran içerisinde en büyük paya sahip olan Rusya %59'luk bir orana sahipken, onu izleyen Çin'in %25, üçüncü sırada bulunan K. Kore'nin ise %5'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir.⁵⁵

1.2.3. Suudi Arabistan

Soğuk Savaş'ın bitiminde başlayan I. Körfez savaşı, Türkiye ve İran gibi ülkelerin yanında S. Arabistan yönetimini de fazlasıyla tedirgin etmiştir. Her ne kadar 1990'lı yılların ilk yarısında petrol fiyatlarının düşük seyretmesi ve var olan dış borçlar⁵⁶ sebebiyle Riyad yönetiminin askeri harcamalarında düşüş yaşansa da Saddam tehdidinin artması ve İran'ın rejim ihraç politikalarının iç tehdit olarak algılanması sebebiyle 90'ların ikinci yarısında harcamalar yeniden yükselme eğilimi göstermiştir.

Grafik 3'te görüldüğü üzere 1990 yılında Riyad yönetiminin 27 milyar dolar civarında seyreden savunma harcamaları yukarıda bahsedilen sebeplerle dalgalanmalar yaşamakla birlikte 1998 yılında 30 milyar doların üzerine çıkmıştır. 11 yıllık dönemi kapsayan askeri harcamalarda ise Irak'ı dış tehdit, İran'ı ise rejim tehdidi olarak algılayan S. Arabistan, hava deniz ve füze savunma sistemlerinin temin edilmesine özel ilgi

⁵² Bekir Ünal, "İran-Kuzey Kore Savunma Sanayii ve Nükleer Teknoloji İşbirliği", **Bilge Strateji**, Cilt 6, Sayı 10, Bahar 2014, ss. 115-136.

⁵³ Yusuf Yıldırım, s. 420.

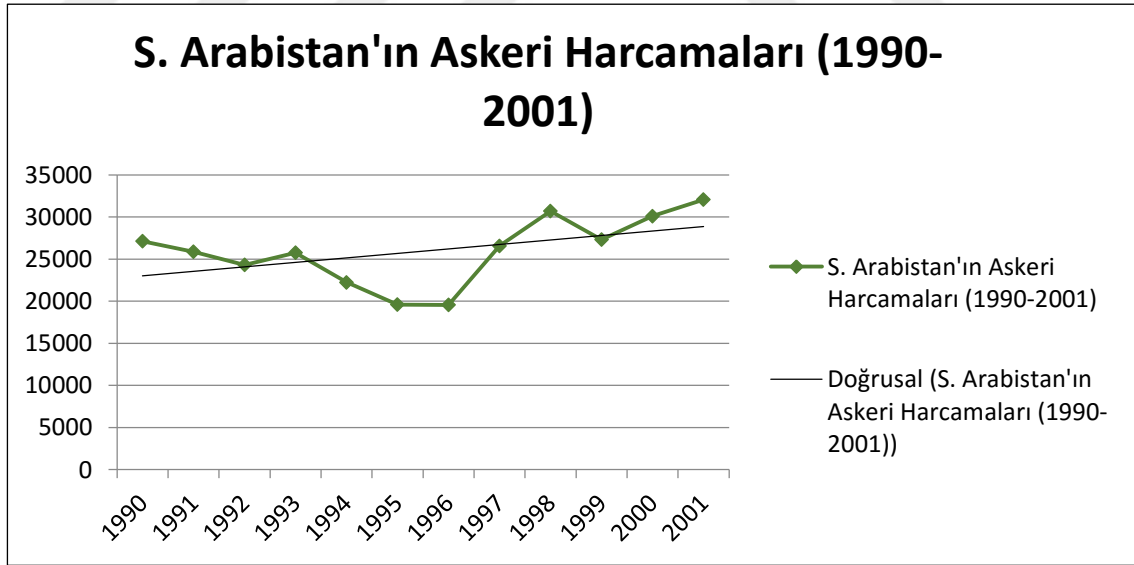
⁵⁴ SIPRI, Arms Transfers Database (to Iran), 1990-2001, www.sipri.org, Information Generated: 09 September 2016.

⁵⁵ SIPRI Arms Transfer Database: TIV of Arms Exports to Iran, 1990-2001, www.sipri.org, Information Generated: 09 September 2016.

⁵⁶ Serdar Erdurmaz, s. 26.

göstermiştir.⁵⁷ Bu minvalde ABD tarafından S. Arabistan'a 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin hemen akabinde acil koduyla F-15 saldırı uçaklarında kullanılmak üzere 120 adet Sparrow tarzı füze teslim edilmiştir. Bunun yanı sıra yine Irak tehdidine karşı ABD tarafından 200 adet Stinger tarzı tanışabilir füze ve 24 adet F-15 savaş uçağı, Kanada tarafından ise 384 adet tank başlığı Riyad yönetimine teslim edilmiştir. Yine Kanada tarafından Riyad hükümetine 700 milyon dolar değerindeki anlaşmayla 1994-2001 yılları arasında Piranha sınıfı zırhlı araç tedariki gerçekleştirilmiştir. İngiltere'den ise 90'lı yılların ilk çeyreğinde ülke içi asayişin sağlanması amacıyla polislerin kullanması için Shorland tipi zırhlı araçlar temin edilmiştir.⁵⁸

1990-2001 arası dönemde S. Arabistan'a gerçekleştirilen dikkat çekici silah transferleri 90'lı yılların ilk yarısında gerçekleşmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise Saddam Hüseyin'in Riyad hükümetine yönelik tehditleri son derece önemli rol oynamıştır.⁵⁹ Öyle ki her ne kadar askeri harcamalar düşüş gösterse de Körfez savaşının yaşandığı dönem olan 1990-1992 yılları arasında Ortadoğu'da en çok silah alımını 25,6 milyar dolarla S. Arabistan gerçekleştirmiştir.⁶⁰

Grafik 3: Suudi Arabistan'ın Askeri Harcamaları (1990-2001) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

⁵⁷ Serdar Erdurmaz, s. 77.

⁵⁸ SIPRI Arms Transfer Database: Arms Transfers Database (to Saudi Arabia), www.sipri.org, Information Generated: 30 May 2016.

⁵⁹ **Milliyet**, "İkinci hedefimiz Suudi Arabistan", 31 Aralık 1990.

⁶⁰ **Milliyet**, "Türkiye en çok silah alan ikinci ülke", 20 Ekim 1992.

S. Arabistan'ın söz konusu dönemde silah ithal ettiği ülkelere göz atıldığında ise tek yönlü ve Batı eksenli bir ticaret ağı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki Riyad yönetiminin 1990-2001 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu silah ve mühimmatların %73 gibi önemli bir çoğunluğu ABD'den tedarik edilmiştir. ABD'yi %17 ile İngiltere izlerken, Fransa ile Kanada da %4 ve %2'lik oranlarla Riyad yönetiminin silah aldığı ülkeler arasında yer almışlardır.⁶¹

1.3. 2001-2010 Yılları Arasında Askeri Harcamalar

2001-2010 yılları arasında gerek bölgede meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelere bağlı yaşanan tehdit değerlendirmelerinde meydana gelen değişim, gerekse de ülkelerin ekonomik açıdan daha güçlü hale gelmeleri sebebiyle askeri harcamalardaki artış katlanarak devam etmiştir. 11 Eylül saldırıyla birlikte ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi bölgenin yapısını değiştirirken, bölge ülkelerinin askeri harcamalarında da önemli bir kırılmaya sebep olmuştur. ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle birlikte petrol fiyatlarında önemli bir artış meydana gelmiş, bu durum ise İran ve S. Arabistan gibi milli gelirleri yüksek oranda petrole bağımlı olan ülkelere yüksek miktarda döviz kazandırmıştır. Petrol gelirleri artan İran ve S. Arabistan ise bölgede istikrarsızlığın artması ve yeni tehdit algılamaları gibi sebeplerle silahlanmaya hız vermiştir. 2001-2010 yılları arasında İran özellikle balistik füze teknolojisini geliştirmeye ve nükleer faaliyetlere hız verirken, S. Arabistan yeni ve modern silah sistemleri tedarik etmeye ve sınır güvenliğini sağlamaya yönelik askeri donanımlara yönelmiştir.

11 Eylül saldırılarıyla birlikte terör küresel bir tehdit haline gelmiş, bu durum Soğuk Savaş döneminden itibaren dünya genelinde düşmekte olan savunma harcamalarının yeniden artış göstermesine sebep olmuştur. Soğuk Savaş boyunca devletlerin silahlanmasını sağlayan "kıızıl tehdit" 11 Eylül 2001 tarihiyle birlikte yerini uluslararası terörizme bırakmış ve gerek Ortadoğu'da gerek diğer bölgelerde yer alan devletler hızlı bir silahlanma yarışının içine girmişlerdir.⁶² Öyle ki, SSCB'nin yıkılmasıyla boşalan makro tehdit koltuğuna oturan radikal terör sebebiyle 2000 yılından itibaren dünya

⁶¹ SIPRI Arms Transfer Database: TIV of Arms Exports to Saudi Arabia, 1990-2001, www.sipri.org, Information Generated: 09 September 2016.

⁶² Küresel güçlerden olan ABD'nin 2001-2014 yılları arasındaki askeri harcamaları %45 oranında artarken bu oran Çin'de %321, Rusya'da ise %168,6 olmuştur. Bkz: Todd Sandler ve Justin George, s. 177.

genelindeki askeri harcamalar %57,6 oranında artış göstermiştir.⁶³ Fakat askeri harcamalar ve silahlanma faaliyetleri hız kazansa da askeri harcamaların GSMH içindeki payı günümüze değin düşmeye devam etmiştir.⁶⁴ Küresel anlamda hız kazanan silahlanma rüzgârından özellikle Ortadoğu bölgesi oldukça etkilenmiş, bölgede 2001 yılında gerçekleştirilen askeri harcamalar toplam 101 milyar dolar civarındayken bu oran yaklaşık %41,5 artış göstererek 2010 yılında 142 milyar dolara yükselmiştir.⁶⁵

2001-2010 dönemine dair belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Rusya faktörüdür. Rusya bu dönemde silah satışlarına daha elastiki ödeme kolaylıkları getirmiş ve yedek parça tedariki ile satış sonrası destek hizmetlerinin tam olarak sağlanması için girişim başlatmıştır. Bu girişimlerle de yeniden dünya silah pazarının aktif ve önemli bir oyuncusu haline gelmiştir. Rusya özellikle 2000-2003 döneminde en çok silah satan 2. ülke olurken, 2004-2007 yılları arasında 39 milyar dolarlık silah satışı ile dünyada en çok silah satışı gerçekleştiren ülke ünvanını kazanmıştır.⁶⁶

Söz konusu dönemde 2008 yılında küresel bir ekonomik kriz yaşanmış, silah satışları ve silah sanayi ufak da olsa bu krizden olumsuz etkilenmiştir. 2008 kriziyle birlikte ABD ve Rusya gibi petrol, otomotiv, bankacılık gibi birçok sektörde darbe yiyen büyük güçler, açıklarını kapatmak için konvansiyonel silah satışlarına hız vererek krizin etkilerini en aza indirmeyi hedeflemişlerdir. Krizden etkilenen bazı ülkeler ise küçük silah alımlarına giderken, bazıları modernizasyon programlarını tamamlamayı yeterli görmüşlerdir. Bu sebeple silah siparişlerinde bir azalma meydana gelmiştir. Fakat Asya'da Hindistan ve Çin, Ortadoğu'da BAE ve S. Arabistan gibi gelirleri yüksek ülkeler bu azalmadan etkilenmeyerek kapsamlı ve modern silah sistemlerini tedarik etmeye devam etmişlerdir.⁶⁷

1.3.1. Türkiye

2000'li yıllar askeri harcamalar ve silahlanma konusunda Türkiye'nin çok daha ihtiyatlı olduğu yıllar olmuştur. 1990'lı yıllarda yaşanan politik istikrarsızlık, terör tehdidi ve dış

⁶³ Söz konusu artışın sebepleri arasında; devlet içi savaşlar, 11 Eylül sonrası ortaya çıkan terörizmle mücadele, Soğuk Savaş'tan kalma silahla ve mühimmatların eskimesi, başarısız ve haydut devletlerden algılanan dış tehditler, Irak ve Afganistan savaşları, Çin'in silahlanmaya ağırlık vermesi, Ortadoğu ve K. Afrika'daki istikrarsızlıklar gösterilmektedir.

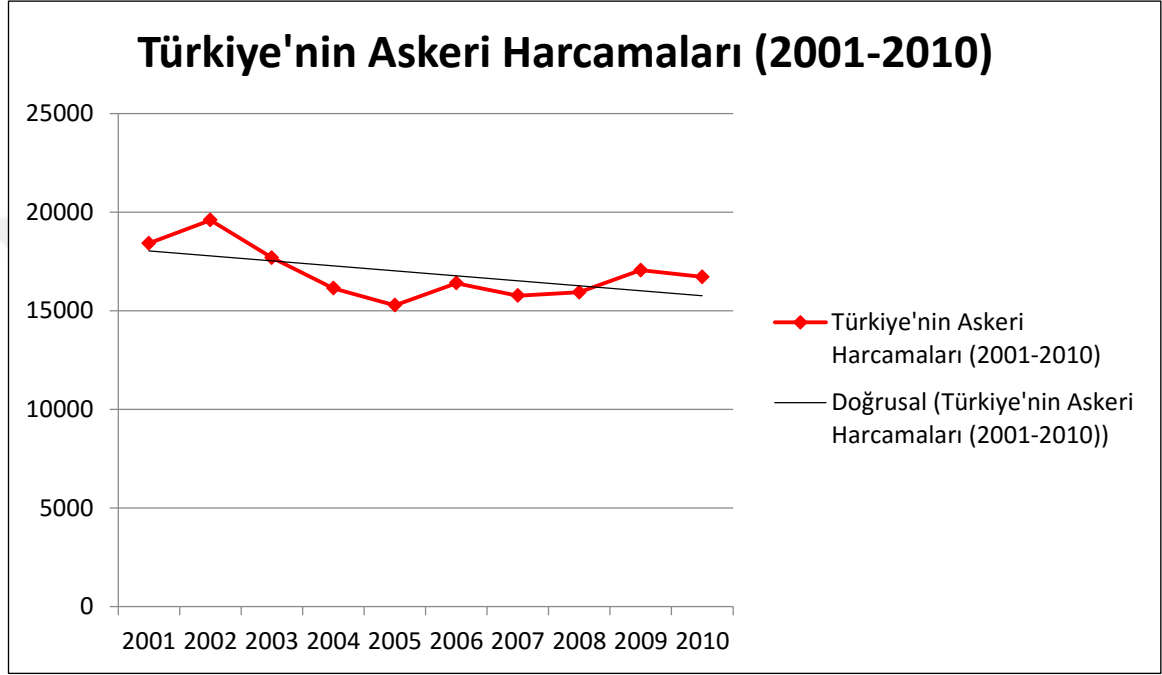
⁶⁴ Todd Sandler ve Justin George, s. 177.

⁶⁵ SIPRI: Military Expenditure By Regions, 1988-2015, www.sipri.org, (Erişim Tarihi: 12.07.2016).

⁶⁶ Serdar Erdurmaz, s. 73.

⁶⁷ Serdar Erdurmaz, s. 85.

tehdit eksenli güvenlikçi politikalar savunma harcamalarını arttırmışken, 2000’li yıllarda söz konusu değişkenlerde meydana gelen kırılmalar savunma harcamalarında azalmaya sebep olmuştur. Bunlarla birlikte dış tehdit algılamalarının zayıflaması, 2000’li yılların başında yaşanan ekonomik kriz⁶⁸ ve Ankara’daki karar vericilerin dünya ekonomisiyle entegre olma çabalarının da etkisiyle askeri harcamalarda azalma görülmüştür.⁶⁹

Grafik 4: Türkiye'nin Askeri Harcamaları (2001-2010) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

Grafik 4’te görüldüğü gibi 2002 yılı Türkiye’nin savunma harcamaları açısından bir dönüm noktası olmuştur. 19,5 milyar dolar değerinde savunma harcaması gerçekleştiren Türkiye, bu tarihten itibaren savunma harcamalarını kısma yoluna gitmiştir.⁷⁰ Türkiye’nin savunma harcamalarındaki söz konusu düşüş 2005 yılına kadar devam etmiş, 2006 yılından itibaren ise düşüş eğilimi durmuştur. Bu tarihten itibaren askeri harcamalar dalgalı bir görüntü çizerek tekrar yükselme trendi yakalamıştır. Bununla

⁶⁸ Gülay Günlük, “Türkiye’nin Savunma Bütçesi: Veri ve Gözlemler”, **Birikim Dergisi**, 29 Kasım 2002.

⁶⁹ Mustafa Akal, Adnan Doğruyol ve Kürşat Bilişli, “Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye-İran Savunma Harcamaları Nedenselliği Testi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 23, Ocak 2011, s. 8.

⁷⁰ 2000’li yılların ilk yarısında savunma harcamaların azaltılmasında etkili olan bir diğer unsur da TSK’ya milli gelirden çok fazla pay ayrıldığına dair ortaya çıkan tartışmadır. Ülke gündeminde yer alan söz konusu tartışmaya Yunanistan’la ilişkilerin yumuşaması ve karşılıklı askeri harcamaların azaltılması girişimi de eklenmiş ve savunma harcamalarında düşüş gözlenmeye başlamıştır. **Milliyet**, “Savunma Harcaması Şeffaf Olmalı”, 21 Ekim 2005; **Milliyet**, “Savunmayı Kısalım”, 18 Ocak 2005; **Milliyet**, “TSK: Zaten Kemer Sıkıyoruz”, 17 Mart 2001.

birlikte savunma harcamalarına GSMH içinden ayrılan pay da 2000'li yıllarda dalgalı bir görüntü çizmiştir. 2002 yılında askeri harcamaların en yüksek noktasına ulaşması gibi askeri harcamalara GSMH içinden ayrılan pay da yüksek olmuş ve 2002 yılında milli gelirin %3,9'u savunma harcamalarına ayrılmıştır. Zamanla savunma harcamalarında olduğu gibi savunma harcamalarının GSMH içindeki payı da azalmış, 2004 yılında %2,8'e, 2008 yılında ise %2,3'e düşmüştür.⁷¹

2001-2010 yılları arasında ise Türkiye toplam 6,3 milyar dolar değerinde silah transferi gerçekleştirmiştir. Bu silahların yaklaşık 2 milyar dolar ile %30'u Almanya'ya aittir. Almanya'yı ise 1,3 milyar dolarlık silah ihracatı ile %21'lik paya sahip olan ABD izlemektedir. 1990-2001 yılları arasında %65 gibi yüksek bir oran ile Türkiye'nin silah tedarik ettiği ülke olan ABD, 2001-2010 yılları arasında bu konudaki liderliği Almanya'ya kaptırmış ve oranı (%21) oldukça düşmüştür. ABD'nin Irak ve Afganistan işgalini gerçekleştirdiği ve Türkiye'nin politik olarak AB ile ilişkilerini güçlendirmeye çalıştığı 2000'li yıllarda, ABD'nin ana silah tedarikçisi ünvanını AB üyesi bir ülkeye kaybetmesi ise oldukça düşündürücüdür. ABD'yi ise 900 milyon dolarlık silah transferi ile %14'lük paya sahip olan Güney Kore izlemektedir. 1990-2001 yılları arasında ithal edilen silahların %84'ü sadece iki ülkeden gerçekleşmişken (ABD, Almanya); 2001-2010 yılları arasında ithal edilen silahların %84'ü ise beş ülkeden gerçekleşmiştir.⁷² Ortaya çıkan tabloyu Türkiye'nin 2000'li yıllarda silah tedarik ettiği ülke yelpazesini olabildiğince genişlettiği ve silah alımında çeşitliliğe gittiği şeklinde yorumlamak mümkündür.

1.3.2. İran

2000'li yıllarda Ortadoğu bölgesinin toplam askeri harcamalarının artmasında İran'ın yadsınamaz bir etkisi vardır. Zira İran 1999 yılında başladığı askeri harcamalarını arttırma trendini sürdürmüş ve 2000'li yıllarda ciddi bir silahlanma politikası izlemiştir. 1999 yılında başlayan söz konusu artış ise bölge eğilimine önemli derecede etki etmiştir.⁷³ 2001 yılında gerçekleştirilen 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra ABD önce

⁷¹ SIPRI: Military Expenditure By Country As Percentage of GDP, www.sipri.org, 1988-2015, (Erişim Tarihi: 07.06.2016).

⁷² Bu ülkeler Almanya (%30), ABD (%21), Güney Kore (%14), İsrail (%12) ve İngiltere (%7)'dir.

⁷³ Elisabeth Sköns ve diğerleri, "Military Expenditure and Arms Production", **SIPRI Yearbook 2001: Armaments, Disarmament and International Security**, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Year 2001, s. 227.

Afganistan'ı, daha sonra Irak'ı işgal etmiş, her ne kadar büyük şeytan olarak nitelendirilen ABD bölgeye yerleşse de bu durum İran'ın tehdit algıladığı iki komşusundan kurtulmasına sebep olmuştur. Fakat iki yakın tehdidin bertaraf edilmesi İran'ın askeri harcamalarında azalmaya sebep olmamış, aksine harcamalar katlanarak devam etmiştir.⁷⁴ Bu bakımdan iki bölgesel tehdit kaynağının ABD tarafından işgal edilmesi, tehditlerin bertaraf edilmesi açısından olumlu karşılanırken; büyük şeytan olarak nitelendirilen ABD'nin bölgeye yerleşmesi olumsuz karşılanmış ve endişeye sebep olmuştur.⁷⁵

Grafik 5'te görüldüğü gibi 1999 yılında artmaya başlayan İran'ın savunma harcamaları 2000'li yılların ilk yarısında da artışını sürmüştür. 2001 yılında 6,2 milyar dolar olan İran'ın savunma harcamaları, yaklaşık olarak %130'luk bir artışla 2006 yılında 14,2 milyar dolara yükselmiştir. 2007 ve 2008 yıllarında ufak bir düşüş gösterse de bu tarihten itibaren yeniden artış trendini yakalamıştır. İran'ın söz konusu yıllardaki silahlanma politikası ise hem dışarıdan silah temin etmeye, hem de ülke içinde silah üretmeye dayanmaktadır. Savunma sanayi ve silah geliştirme projeleri ise daha çok saldırı amaçlı füze, hava araçları ve kara sistemlerini geliştirme üzerine kuruludur. Bu bakımdan 2000'li yıllarda İran, artış gösteren savunma harcamalarının yanında kendi kendine yeterlilik ilkesi kapsamında savunma sanayini önemli ölçüde geliştirmiştir.⁷⁶

2001-2010 yılları arasında Tahran yönetiminin dikkat çeken önemli silah anlaşmaları bulunmaktadır. 2005 yılında İran nükleer reaktörlerini korumak amacıyla Rusya'dan 700 milyon dolar değerinde 29 adet taşınabilir hava savunma sistemi satın almıştır. Aynı şekilde 2007 ve 2010 yıllarında Rusya ile 4 adet hava savunma radarı anlaşması imzalamıştır.⁷⁷ Bu anlaşmaların yanında 2007 yılında 4 adet S-300 PMU hava savunma sistemi anlaşması yapılmışsa da Rusya, BM'nin ambargosu yüzünden 2010 yılında anlaşmayı iptal etmek zorunda kalmıştır.⁷⁸ Çin ise 2000'li yıllarda İran'a Silkworm gemi savar füzesi tedarik etmiş ve İran'ın füze teknolojisini geliştirmesine katkıda bulunmuştur.

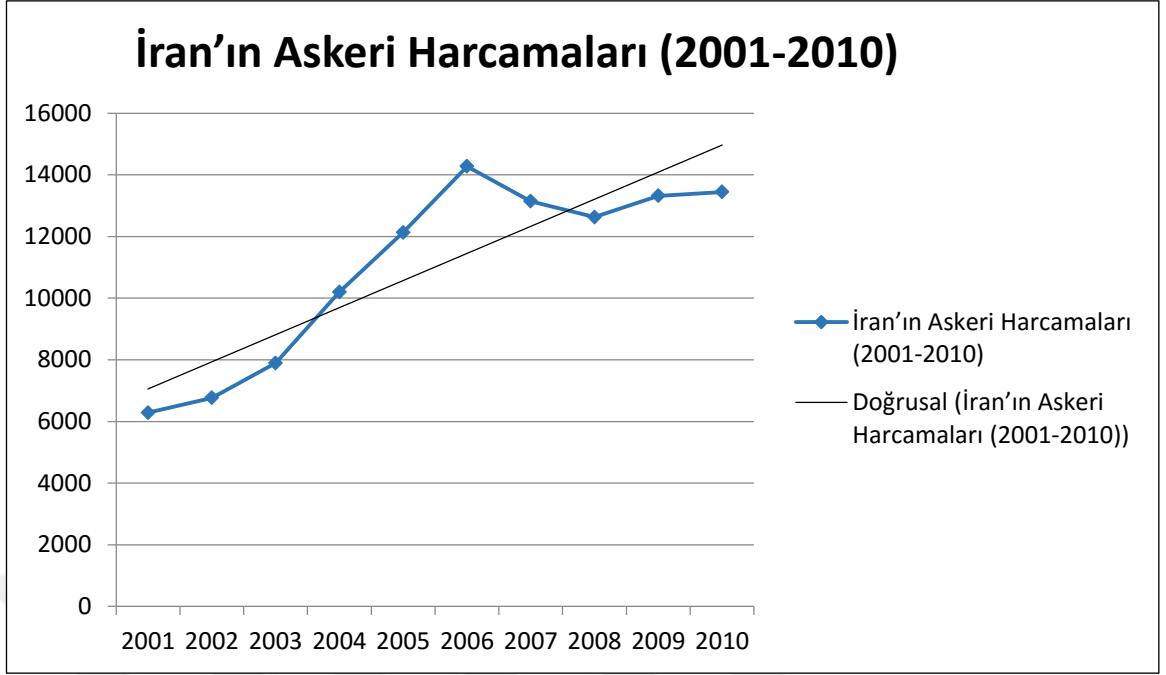
⁷⁴ Bu durumun sebepleri olarak ABD'nin bölgeye yerleşmesi ve artan Kürt tehdidi gösterilmektedir.

⁷⁵ Bilgehan Alagöz & Ekber Kandemir, "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2015, ss. 109-140.

⁷⁶ Elisabeth Sköns ve diğerleri, s. 227.

⁷⁷ SIPRI, Arms Transfers Database (to Iran), 2001-2010, www.sipri.org, Information Generated: 22 October 2016.

⁷⁸ **BBC News**, "Kremlin bans sale of S-300 missile systems to Iran", 22 September 2010.

Grafik 5: İran'ın Askeri Harcamaları (2001-2010) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

Gerçekleştirilen silah anlaşmalarından görüldüğü üzere Rusya ve Çin'in İran'ın silahlanmasındaki stratejik rolü bu dönemde de devam etmiştir. 2001-2010 yılları arasında 2,4 milyar dolarlık silah alımı gerçekleştiren Tahran yönetimi, bunların %51'ini Rusya'dan tedarik ederken, %26'sını Çin'den, %10'unu ise K. Kore'den almıştır.⁷⁹ İran söz konusu dönemde ise silah alımlarında özellikle hava savunma sistemlerine ağırlık vermiş,⁸⁰ yavaş ama sürekli bir şekilde balistik füzelerini geliştirmeye çalışmıştır. Hatta söz konusu yıllarda İran'ın karadan karaya en büyük füze cephaneliğini inşa etmeye çalıştığına ve hedefinin uzun menzilli/kıtalararası füze yapmak olduğuna dair söylentiler de ortaya çıkmıştır.⁸¹

1.3.3. S. Arabistan

1990-2001 yılları arasında çeşitli sebeplerle dalgalı bir görünüm izleyen Riyad yönetiminin askeri harcamaları 2001-2010 dönemleri arasında daha istikrarlı bir görüntü

⁷⁹ SIPRI Arms Transfer Database: TIV of Arms Exports to Iran, 2001-2010, www.sipri.org, (Erişim Tarihi: 19.07.2016).

⁸⁰ İran'ın hava gücüne ağırlık vermesinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Geleneksel hava gücü 2000'lerde eskimiş ve yedek parça bulma konusunda sıkıntı yaşamaya başlamıştır. Bunun yanında yakın tehditlerinden kurtulması, Körfez ülkelerinden algılanan tehdit ve prestij de hava gücüne ağırlık verilmesinin diğer sebepleridir

⁸¹ Yusuf Yıldırım, s. 422.

sergilemiş ve sürekli artma eğilimi içinde olmuştur. 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesiyle artan petrol fiyatları S. Arabistan gibi milli geliri büyük ölçüde petrole bağımlı olan ülkelerin önemli miktarda döviz kazanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan dövizin önemli bir kısmı ise Riyad yönetimi tarafından askeri harcamalara ve silahlanma politikalarına harcanmıştır.

2000-2003 yılları arasında S. Arabistan'ın gerçekleştirmiş olduğu silah anlaşmalarının değeri yalnızca 3,2 milyar dolardır ve S. Arabistan bu miktarla BAE, Mısır ve İsrail gibi ülkelerin gerisinde kalmıştır. Fakat Irak savaşı ve artan petrol fiyatlarının etkisiyle S. Arabistan 2004-2007 yılları arasında yapmış olduğu toplam 23,2 milyar dolarlık silah anlaşmasıyla Ortadoğu bölgesinin liderliğini ele geçirmiştir.⁸² S. Arabistan özellikle 2007 yılında 10,6 milyar dolarlık silah anlaşması yaparak dünya genelinde ilk sıraya oturmuştur.⁸³ Ayrıca 2007 yılı sadece S. Arabistan'ın değil, Ortadoğu bölgesindeki diğer ülkelerin de silahlanma ve askeri harcamalara önem verdiği bir yıl olmuştur. Örneğin 2007 yılında gelişmekte olan ülkeler içinde en çok harcama yapan 10 ülkenin 7'si Ortadoğu ülkesiyken 3'ü Asya ülkesidir.⁸⁴ Bununla birlikte askeri harcamalardaki söz konusu artış trendi 2008 yılında da devam etmiş fakat ülkelerin silah alımları düşmüştür. Riyad yönetimi ise 2008 yılındaki ekonomik krizden çok fazla etkilenmeyerek 8,7 milyar dolarlık silah sipariş etmiş ve Ortadoğu bölgesinde BAE'den sonra en çok silah alan ikinci ülke olmuştur.⁸⁵

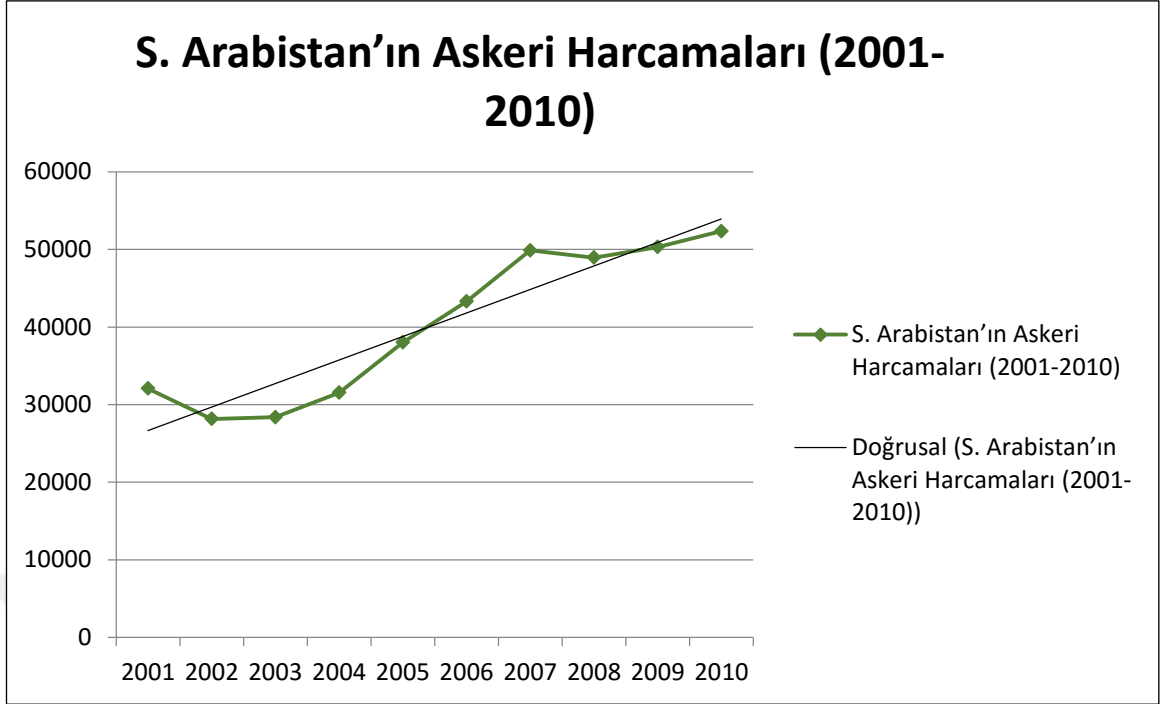
Grafik 6'da görüldüğü gibi 2001 yılında ufak bir düşüş yaşanmışsa da 2002 yılından itibaren S. Arabistan'ın askeri harcamaları hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Öyle ki 2002 yılında 28 milyar dolar civarında olan askeri harcamalar, %85'lik bir artış göstererek 2010 yılında 52 milyar doları geçmiştir. Grafikten görüleceği üzere savunma harcamalarının 2002-2007 yılları arasındaki artış hızı 2007-2010 dönemine nazaran çok daha fazladır. 2007 yılından itibaren artış sürse de bu düşük bir hızda gerçekleşmiştir. 2002 yılından itibaren görülen artış hızının en büyük etkeni yükselen petrol fiyatlarıyken, 2007 yılından itibaren artış hızındaki yavaşlama yaşanan küresel ekonomik krizin bir sonucudur.

⁸² Serdar Erdurmaz, s. 78.

⁸³ Serdar Erdurmaz, s. 80.

⁸⁴ Ortadoğu ülkeleri S. Arabistan, Suriye, BAE, Irak, Mısır, Umman, İsrail'ken, Asya ülkeleri Hindistan, Pakistan ve Güney Kore'dir. Bkz: Serdar Erdurmaz, s. 80.

⁸⁵ Serdar Erdurmaz, s. 88.

Grafik 6: S. Arabistan'ın Askeri Harcamaları (2001-2010) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

2001-2010 yılları arasında S. Arabistan'ın yapmış olduğu silah alımlarının tutarı ise 4,7 milyar dolardır. Satın alınan silah sistemlerinin ise %38'i ABD'den, %28'i Fransa'dan, %21'i ise İngiltere'dendir. 1990-2001 yıllarında silah harcamalarının %73'ünü ABD'den gerçekleştiren Riyad yönetimi, bu oranı 2000'li yıllarda %38'e indirerek tedarikçi ülkelerinde çeşitliliğe gitmiştir. Her ne kadar oranı düşmüş olsa da, ABD hala Riyad yönetiminin silah tedariki konusunda en önemli müttefiki olmayı sürdürmektedir. Öyle ki ABD'nin 2005 yılına kadar S. Arabistan'a yapmış olduğu toplam silah satışının 62 milyar doları bulunduğu ifade edilmektedir.⁸⁶ Ayrıca 90'lı yıllarda Riyad yönetiminin yaptığı harcamalarda %4'lük bir dilime sahip olan Fransa'nın 2000'li yıllarda %28 gibi bir orana yükselmesi S. Arabistan ile Fransa'nın silah ticaretini önemli ölçüde geliştirdiği ve Fransa'nın önemli bir silah tedarikçisi olarak ortaya çıktığını göstermektedir.⁸⁷ İngiltere'nin ise Riyad yönetiminin silah alımındaki payı önceki dönemde %17'yken 2000'li yıllarda ufak bir artışla %21'e yükselmiştir. Fakat 2007 yılında İngiltere ile S. Arabistan yönetimi arasında dikkat çeken bir silah satışı

⁸⁶ Sean L. Yom, "Washington's New Arms Bazaar", **Middle East Research and Information Project (MERIP) Reports: Empire's Eastern Reach**, No 246, Volume 38, Spring 2008.

⁸⁷ SIPRI, Arms Transfers Database (to Saudi Arabia), 2001-2010, www.sipri.org, Information Generated: 23 October 2016.

gerçekleşmiştir. Değeri 8,8 milyar doları bulan silah anlaşması ile Riyad yönetimi İngiltere'den 72 adet Eurofighter Typhoon savaş uçağı satın almıştır.⁸⁸

1.4. 2010-2016 Yılları Arasında Askeri Harcamalar

2010-2016 yılları arasında Ortadoğu bölgesi küresel silah şirketlerinin önemli miktarda silah sattığı bölgelerin başında gelmiştir. Özellikle S. Arabistan, söz konusu yıllar arasında savunmaya ciddi miktarda bir bütçe ayırmış ve silahlanma konusunda dünyada adından sık söz ettiren bir aktör konumuna gelmiştir. Bu dönemde İran'ın ise askeri harcamaları oldukça düşmüştür. Nükleer faaliyetleri sebebiyle 2011 yılında BM'nin ekonomik ve silah ambargolarına maruz kalan Tahran yönetimi, bu tarihten itibaren savunmaya oldukça az bir bütçe ayırmak zorunda kalmış ve istediği silah sistemlerini elde edememiştir.⁸⁹ Türkiye ise söz konusu dönemde savunma sanayini geliştirmeye hız vermiş ve askeri harcamalarında düşüş gözlenmiştir.

Ayrıca 2010-2016 yılları arasında bölgede çok sayıda istikrarsızlık üreten siyasi olay meydana gelmiş, bu durum bölge ülkelerinin tehdit algılamalarında ve stratejilerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. 2011 yılında başlayan halk ayaklanmaları, İran'ın bölgede etkinliğini artırma çabaları, S. Arabistan'ın Yemen müdahalesi ve petrol fiyatlarındaki sert düşüş, ülkelerin tehdit algılamalarını şekillendirerek silahlanma politikalarına yön vermiştir. Bu bakımdan bölge ülkeleri, özellikle Körfez ülkeleri, İran'dan ve bölgedeki istikrarsızlıktan algıladıkları tehdidi dengelemek ve füze savunma sistemi tedarik etmek amacıyla girişimlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde özellikle ABD'nin ürettiği Patriot PAC-3 tipi füze savunma sistemini elde etmek için uğraşan S. Arabistan ve Türkiye, savunma kapasitelerini ve caydırıcılıklarını artırmaya çalışmışlardır. S. Arabistan 2011 yılında söz konusu sistemi satın almışken⁹⁰ Türkiye henüz füze savunma sistemine sahip olamamıştır. Ayrıca 2011-2015 yılları arasında Ortadoğu bölgesindeki ülkeler önemli ölçüde silah transferi gerçekleştirirken bu silahların %27'si S. Arabistan yönetimi, %18'i BAE ve %14'ü Türkiye tarafından alınmıştır.⁹¹

⁸⁸ **Flight Global**, "Flight Global Saudi Arabia signs UK deal for 72 Eurofighter Typhoons", 17 September 2007.

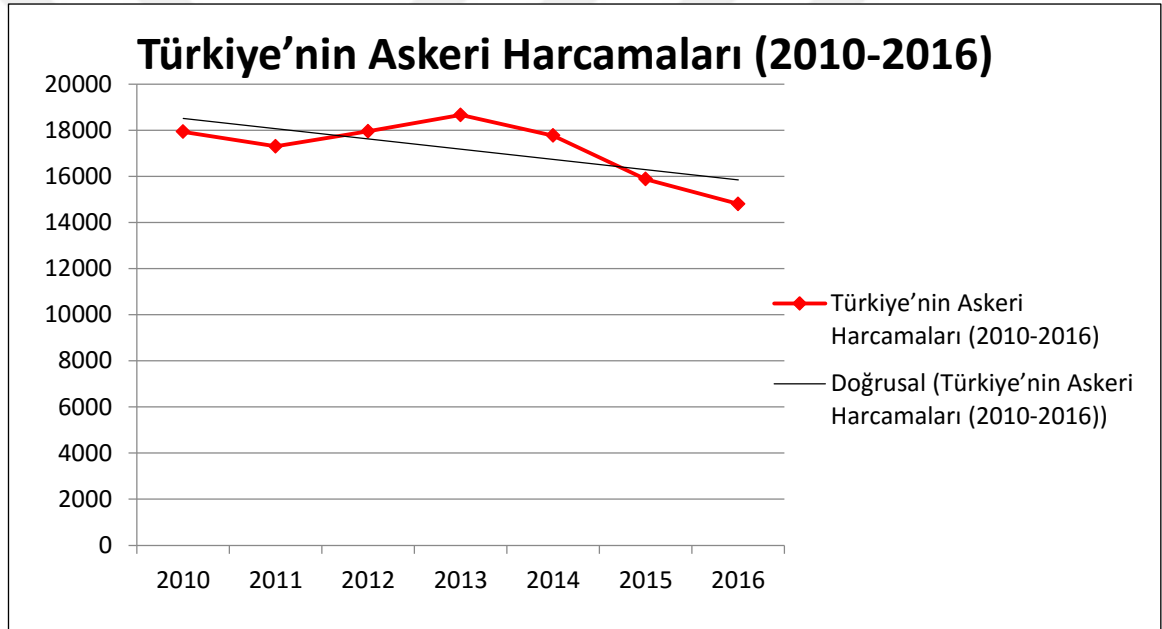
⁸⁹ Sam Perlo-Freeman and the others, "Trends in World Military Expenditure, 2015", **SIPRI Fact Sheet**, Nisan 2016, s. 5.

⁹⁰ Paul Holtom and others, "Trends in International Arms Transfer, 2012", **SIPRI Fact Sheet**, Mart 2013, s. 8.

⁹¹ Sam Perlo-Freeman and others, s. 5.

1.4.1. Türkiye

2010-2016 yılları arasında Türkiye'nin askeri harcamaları düzensiz bir yapıya sahip olmuş ve 2013 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Türkiye bu dönemde savunma sanayini geliştirmeye çalışmıştır. Ülkelerden akıllı mühimmat tedarik etmek ise silahlanma politikasının temel unsuru haline gelmiştir. Ortadoğu'daki halk ayaklanmaları, Suriye'de meydana gelen iç savaş ve Irak Şam İslam Devleti (DAEŞ) terörünün ortaya çıkmasıyla S. Arabistan ve Körfez ülkeleri gibi Türkiye de füze savunma sisteminin tedarik edilmesine öncelik vermiş ve girişimler başlatmıştır. Öyle ki 2013 yılında Çin'den HQ-9 yerden havaya atılan füze savunma sistemi almaya niyetlenmişse de daha sonra ihaleyi iptal etmiştir.⁹²

Grafik 7: Türkiye'nin Askeri Harcamaları (2010-2016) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

Grafik 7'de görüldüğü gibi 2010 yılında Türkiye'nin askeri harcamalara ayırdığı bütçe 17,9 milyar dolarken her ne kadar inişli çıkışlı bir grafik izlese de bu rakam 6 yıl içinde düşüş göstererek 2016 yılında 14,8 milyar dolara inmiştir. Savunmaya milli gelirden ayrılan pay ise %2 ile %2,5 arasında gidip gelen bir yapıda seyretmiştir. 2010 yılında %2,5 olan askeri harcamaların GSMH içindeki payı 2014 yılında %2,2'ye, 2016 yılında

⁹² **RT Question More**, "Made in China? US Warns Turkey Its Missile Deal With Beijing May Be Incompatible with NATO", 24 October 2013.

ise %2'ye düşmüştür. Bu oranlar Türkiye'nin ekonomik olarak hızlı büyümesine rağmen askeri harcamalara aynı oranda pay ayırmadığını göstermektedir. 2010-2016 yılları arasında Türkiye 5,9 milyar dolarlık silah alımı gerçekleştirmiştir. Bu silahların %55'i ABD'den alınırken, %13'ü G. Kore'den, %9'u ise İtalya'dan tedarik edilmiştir. 2000'li yıllarda Türkiye'nin almış olduğu silah sistemleri oranında %21'e düşen ABD, 2010-2016 yılları arasında yeniden Türkiye'nin ana tedarikçisi ve önemli silah sağlayıcısı haline gelmiştir.

Söz konusu yıllar arasında Türkiye'nin imzaladığı önemli silah anlaşmaları bulunmaktadır. Özellikle 2011 yılı yapılan silah anlaşmaları bakımından son derece önemlidir. Türkiye 2011 yılında Almanya'ya 2,5 milyar Euro değerinde 6 adet denizaltı siparişi vermiş fakat yaşanan teknik aksaklıklar ve iki ülke arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle denizaltıların 2019'dan önce teslim edilmesinin zor olduğu belirtilmiştir.⁹³ Yine 2011 yılında ABD'den 3 adet ikinci el Super Cobra helikopter, 90 adet Stinger taşınabilir füze rampası, 400 milyon dolar değerinde 6 adet Chinook askeri kargo helikopteri satın alınmıştır.⁹⁴ Türkiye'nin Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ile mücadelesinde TSK'ya önemli manevra kabiliyeti sağlayacak Chinook helikopterlerinin ilki, 2016 yılının Temmuz ayında Türkiye'ye teslim edilmiştir.⁹⁵ Söz konusu yıllar arasında Türkiye'nin gerçekleştirdiği bir diğer önemli silah anlaşması da 2014 yılında gerçekleşmiştir. 2014 yılında Türkiye ile Sikorsky firması 3,5 milyar dolarlık 69 adet helikopter anlaşması imzalamıştır. Anlaşmaya göre ise üretilecek helikopterler 2016-2024 yılında teslim edilecek ve malzemeler büyük oranda Türkiye içinden tedarik edilecektir.⁹⁶

1.4.2. İran

2010-2016 yılları arasında İran'ın savunma harcamaları oldukça düşmüştür. Söz konusu düşüş ise bölgesel dinamiklerinin değişmesine, çatışmalara, istikrarsızlıklara ve yeni tehdit kaynaklarına rağmen meydana gelmesi bakımından önemlidir. 2010 yılında 13 milyar dolar olan İran'ın askeri harcamaları bu tarihten itibaren azalmaya başlamış ve 2012 yılında sert bir kırılma yaşamıştır. Arap Baharı'nın yaşandığı yıllarda meydana

⁹³ **Hürriyet**, "Almanya ile Türkiye Arasında Yaşanan Denizaltı Krizi", 12 Şubat 2015.

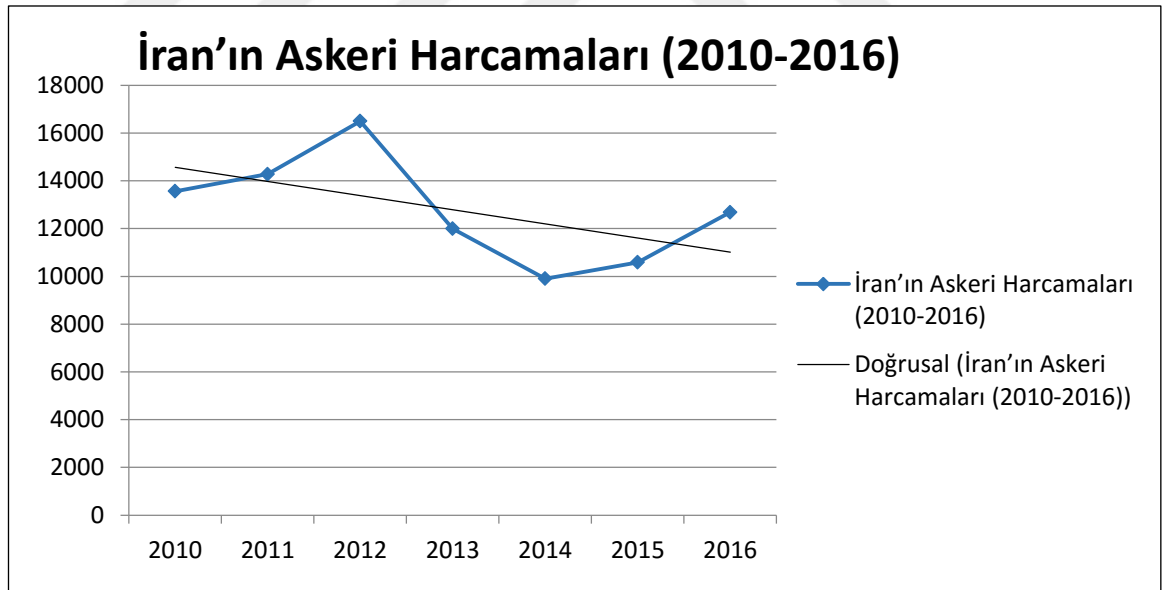
⁹⁴ SIPRI Arms Transfer Database: TIV of Arms Exports to Turkey, 2010-2015, www.sipri.org, Information Generated: 26 October 2016.

⁹⁵ **Sabah**, "İlk Chinook Türkiye'ye teslim edildi", 15 Temmuz 2016.

⁹⁶ **Hürriyet**, "Sikorsky helikopterlerini Türkiye'de üretecek", 30 Eylül 2014.

gelen bu kırılmanın en önemli sebebi ise Tahran'ın nükleer faaliyetleri sebebiyle 2011 yılında BM tarafından uygulanmaya başlanan ambargolardır.⁹⁷

2011 yılında uygulanmaya başlayan ambargolar⁹⁸ sebebiyle İran'ın askeri harcamaları 2012 yılında sert düşüş yaşamış ve 2010 yılında 13 milyar dolarken, 2014 yılında 10 milyar doların altına inmiştir. BM'nin yaptırımlarının yanında petrol fiyatlarının da sert bir düşüş yaşaması İran ekonomisini zor duruma düşürürken, askeri harcamaların 2015 ve 2016 yıllarında artış eğilimi gösterse de düşük seviyede kalmasına sebep olmuştur. Savunma harcamaları azalırken askeri harcamaların GSMH içindeki payı da azalma eğilimi göstermiş ve 2010 yılında %3,2 olan oran 2013 yılında %2,3'e düşmüş, 2016 yılında yükselen harcamalara paralel bir şekilde yeniden artış yaşayarak %3'e yükselmiştir.⁹⁹ İran'ın askeri harcamalarını daha geniş bir zaman aralığında ele aldığımızda meydana gelen azalma ise oldukça dikkat çekicidir. 2006-2015 yılları arasında Tahran yönetiminin askeri harcamaları %30'luk bir azalma göstererek 10 milyar doların altına inmiştir.¹⁰⁰ Bu sebeple İran bu rakamla bölge ülkeleri arasındaki askeri harcamalarda oldukça arka sıralarda yer almıştır.

Grafik 8: İran'ın Askeri Harcamaları (2010-2016) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

⁹⁷ Aljazeera Turk, "İran'a yaptırım dalgası", 22 Kasım 2011.

⁹⁸ İran'a gerçekleştirilen yaptırımlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Özüm S. Uzun, "İran'a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılmalı Nükleer Program mı Hükümet mi?", *Ortadoğu Analiz*, Haziran 2013, Cilt 5, Sayı 54, ss. 62-70.

⁹⁹ SIPRI: Military Expenditure Database, (from 1988-2015), <https://www.sipri.org>, (Erişim Tarihi: 05.05.2016).

¹⁰⁰ Sam Perlo-Freeman and others, s. 5.

2010-2016 yılları arasında Tahran yönetimi yalnızca 681 milyon dolarlık silah alımı gerçekleştirmiştir. Alınan silahların ise %72'si Rusya'dan, %25'i Çin'den, geri kalanı ise Belarus'tan temin edilmiştir.¹⁰¹ 2015 yılında P5+1 ülkeleriyle gerçekleştirilen nükleer anlaşma sonucu yaptırımların kaldırılması kararı alınmış, İran'a uygulanan ekonomik ve silah ambargoları ise 2016 Ocak ayı itibariyle tamamen kaldırılmıştır. Özellikle 2016 yılında 374 milyon dolar değerinde alınan mühimmat oldukça önemlidir ve yaptırımların kaldırılmasının akabinde bu yüklü mühimmat alımı dikkatlerden kaçmamıştır. Yaptırımların kaldırılması sonucu birçok uzman İran ekonomisinin toparlanacağını ve Tahran yönetiminin ilerleyen yıllarda askeri harcamalara daha fazla bütçe ayırabileceğini söylemektedir.¹⁰²

1.4.3. S. Arabistan

2010-2016 yılları arasında S. Arabistan askeri harcamaları gerek bölgesel gerekse küresel anlamda oldukça ses getiren bir mahiyete bürünmüştür. Hem dâhili hem de harici sebeplerle¹⁰³ silahlanma politikalarına hız veren Riyad yönetimi 2015 yılında ABD, Çin ve Rusya'nın ardından en çok askeri harcama yapan 4. ülke haline gelmiştir. Söz konusu yıllar arasında bir taraftan yüksek bütçeli silah anlaşmaları gerçekleştirilirken, diğer yandan orduyu büyütme politikaları izlenmiştir.¹⁰⁴ Özellikle halk ayaklanmalarının zirvede olduğu 2011 yılında ABD ile S. Arabistan arasında imzalanan 30 milyar dolarlık silah anlaşması zamanı ve mahiyeti bakımından oldukça önemlidir.¹⁰⁵ Anlaşmaya göre ABD tarafından S. Arabistan'a 84 yeni F-15 savaş uçağı teslim edilecek ve 70 uçağın her türlü bakım ve modernizasyon işlemi gerçekleştirilecektir.¹⁰⁶ Söz konusu yıllar arasında S. Arabistan ile ABD, silah ticareti hacmini oldukça geliştirmiştir. Öyle ki Riyad yönetimi 2010-2014 yılları arasında

¹⁰¹ SIPRI Arms Transfer Database: TIV of arms exports to Iran, 2010-2015, www.sipri.org, Information Generated: 01 November 2016.

¹⁰² **The Times of Israel**, "Mideast Conflicts Fuel Major Rise in Global Military Spending", 5 Nisan 2016.

¹⁰³ S. Arabistan'ın söz konusu yıllar arasında silahlanma faaliyetlerine hız vermesinin sebepleri arasında Arap Baharı sebebiyle rejimin güvenliğinin sağlanmasının giderek zor bir hale gelmesi, güçlenen ve etki alanını genişleten İran'ın dengeleme çabası ve artan petrol fiyatları yer almaktadır.

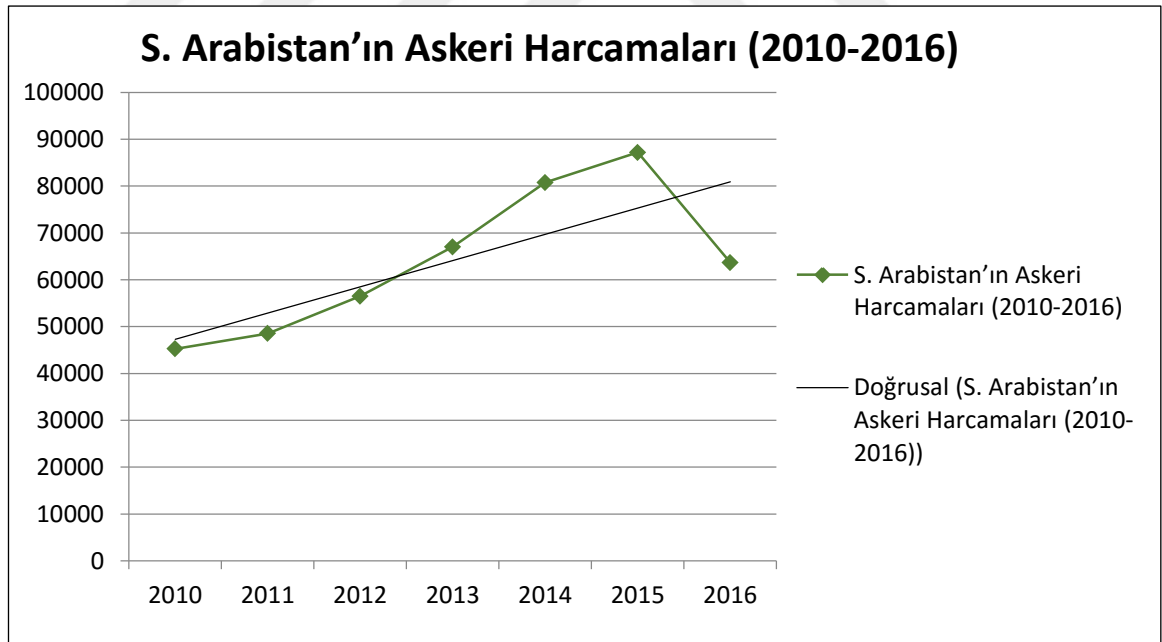
¹⁰⁴ Bu kapsamda 150 bin kişilik orduyu 275 bine çıkarma kararı alınmıştır. Bkz; İsmail Akdoğan, "Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi", Kemal İnat, Muhittin Ataman (Ed), **Ortadoğu Yılı 2012**, İstanbul: Açılım Kitap, 2012, ss. 463-482.

¹⁰⁵ Ferhat Pirinççi, "ABD-Suudi Arabistan Silah Anlaşması", **Akademik Ortadoğu**, Cilt 5, Sayı 2, 2011, ss. 61-84.

¹⁰⁶ U.S. Defence Security Cooperation Agency, <http://www.dsca.mil/major-arms-sales/saudi-arabia-f-15sa-aircraft>, (Erişim Tarihi: 04.05.2016).

sadece ABD firmalarından 90 milyar doların üzerinde askeri mühimmat (F-15 savaş uçakları, Patriot füzeleri, helikopterler ve akıllı mühimmatlar) satın almıştır.¹⁰⁷

Grafik 9’da görüldüğü gibi S. Arabistan’ın askeri harcamaları 2010 yılından itibaren hızla yükselmeye başlamış, neredeyse iki katına çıkmıştır. 2010 yılında 45 milyar doların biraz üzerinde seyreden savunma harcamaları 2015 yılına gelindiğinde 90 milyar dolara yaklaşmıştır. 2006-2010 yıllarına göre kıyaslanacak olursa 2011-2015 yılları arasındaki askeri harcamalardaki artış ise %275 civarındadır. Belirtilmesi gereken bir diğer husus ise 2014 yılında petrol fiyatları sert bir düşüş yaşasa da Riyad yönetimi iç ve dış tehdit algılamaları sebebiyle askeri harcamalarını arttırmaya ve ileri seviye silah sistemlerini tedarik etmeye devam ettiğidir. Kısa vadede elindeki dövizleri kullanarak silahlanma yarışına devam eden S. Arabistan’ın, petrol fiyatlarının düşmeye devam etmesi halinde ise askeri harcamalarda azalmaya gitmek zorunda kalabileceğini belirtmek gerekir.¹⁰⁸ Zira Riyad yönetimi söz konusu yükselişi sürdürebilmenin zorluğunu yaşamış ve 2016 yılında askeri harcamaları ciddi bir düşüş yaşayarak 63 milyar dolara gerilemiştir.

Grafik 9: S. Arabistan’ın Askeri Harcamaları (2010-2016) (Milyar dolar)

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database

¹⁰⁷ Abdullah Erboğa, “Arap Baharı Sonrası Körfez Güvenliği ve Savunmacı Aktivizm”, **Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)**, Sayı 154, Mart 2016, s. 23.

¹⁰⁸ Sam Perlo-Freeman and others, s. 3.

Söz konusu yıllar arasında S. Arabistan'ın silah tedariki ise 14 milyar dolara yaklaşmıştır. Tedarik ettiği silah sistemlerinin ise %48'ini ABD'den, %29'unu İngiltere'den, %4'ünü Fransa'dan almıştır. 2001-2010 yılları arasında ABD'den tedarik edilen silahların oranı %38'ken, bu oran 2011'den itibaren yeniden yükselmiş ve %48'e ulaşmıştır. Bu durum oranların dönemler arasında değişkenlik gösterse de, ABD'nin S. Arabistan silah ticaretinde ana tedarikçi olma pozisyonunu sürekli koruduğunu göstermektedir.

1.5. Genel Değerlendirme

1990-2016 yılları arasında ülkelerin askeri harcamalarının ve silahlanma politikalarının genel bir değerlendirmeye tabi tutulması, daha sonraki bölümlerde diğer değişkenler ele alınırken yapılacak analizlerde kolaylık sağlayacaktır. Soğuk Savaş sonrası dönemde (1990-2016) Türkiye satın almış olduğu silahların 17 milyar dolarlık meblağ ile %57'sini ABD'den tedarik etmiştir. ABD'yi ise %18'lik oranla Almanya, Almanya'ya ise %4'erlik oranlarla G. Kore ve Fransa izlemektedir.

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden itibaren hızla silahlanmasının önemli bir faktörü Batılı devletlerin Türkiye'yi destekleyici tutumlarıdır. Her ne kadar NATO içindeki önemi ve jeopolitik konumu tartışılmaya başlansa da Washington yönetimi, Türkiye'yi desteklemeye devam etmiş ve silahlanma konusunda Türkiye'ye özel bir önem vermiştir. Örneğin 19 Kasım 1990 tarihinde imzalanan ve Avrupa'nın silahlanmasına sınır getiren Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Anlaşması'nda (AKKA) Türkiye'ye özel ihtimam gösterilerek Güneydoğu Anadolu bölgesi denetim dışı tutulmuştur.¹⁰⁹ Türkiye söz konusu anlaşmayla silahlanmaya getirilen sınırlandırmanın dışında kalmış, silah ve mühimmat fazlasını denetim dışı tutulan bölgeye nakletme yoluyla silahlanmaya devam ederek dengeyi kendi lehine değiştirme imkânı elde etmiştir.¹¹⁰ Fakat 2000'li yıllara gelindiğinde her ne kadar askeri ve savunma işbirlikleri devam etse de söz konusu destek azalmış ve Türkiye'nin ABD'den talep ettiği birçok silah sistemi ABD Senato'suna takılarak geri çevrilmiştir.¹¹¹ Bu durum ise Türkiye'yi savunma sanayine yatırım yaparak kendi silah sistemlerini üretme

¹⁰⁹ “Avrupa’da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hk. Anlaşma’nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, **T.C. Resmi Gazete**, Sayı: 21266, 18 Haziran 1992.

¹¹⁰ Yavuz G. Yıldız, s. 168.

¹¹¹ **Hürriyet**, “ABD hala bu silah sistemlerini Türkiye’ye vermiyor”, 8 Ekim 2015.

yoluna sevk etmiştir. Türkiye özellikle 2000’li yıllardan itibaren savunma sanayini geliştirmeye yönelik politikalara hız vermiştir. Bu kapsamda Ankara yönetimi savunma sanayinde önemli projelere destek vermiş ve 2010’lu yıllarda önemli silah sistemlerine sahip olmuştur. T129 ATAK helikopteri, SOM ve UMTAS gibi akıllı füze sistemleri, ALTAY tankı gibi önemli milli silah sistemlerine sahip olan Türkiye, bölgede caydırıcılığını artırmış ve ordusunun teknolojik imkânlarını geliştirmiştir. ABD’den uzun süredir istediği fakat tedarik edemediği silahlı insansız hava aracına da kendi imkânlarıyla sahip olmuştur. Baykar firması tarafından üretilen Bayraktar-İHA 2016 yılı içinde TSK tarafından kullanılmaya başlanmış ve terörle mücadele konusunda önemli başarılarla imza atmıştır.¹¹² Söz konusu atılımla Türkiye silahlı İHA üreten 6 ülkeden biri olmuştur. Türkiye savunma sanayi açısından bir diğer önemli gelişme ise Kasırga füzelerinin TSK’ya teslim edilmesi olmuştur. Roketsan tarafından üretilen ve karadan karaya atılan balistik füze özeliğine sahip Kasırga füzeleri yüksek isabet ve tahrip gücüne sahiptir. 120 km menzili olan Kasırga füzeleri 18 Kasım’da TSK envanterine girmiş ve Türkiye balistik füze teknolojisine sahip olduğunu göstermiştir.¹¹³

Türkiye’nin 1990-2001 yılları arasında almış olduğu silah sistemleri ise oldukça çeşitlilik göstermektedir. Söz konusu dönem içinde Türkiye’nin gerçekleştirmiş olduğu silah transferlerinin %47’sini saldırı uçakları, %20’sini savaş gemileri, %10’unu zırhlı araçlar, %8’ini ise füzeler oluşturmaktadır. Türkiye’nin 2002-2010 yılları arasında satın almış olduğu silahların içeriğine bakıldığında ise bir önceki dönemden oldukça farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. 2002-2010 dönemi ele alındığında Türkiye’nin saldırı uçakları alımını yavaşlattığı/durdurduğu görülmektedir. Söz konusu dönemde savaş gemilerinin payı %27, zırhlı araçların payı %20, ağır silahların oranı %15, füzelerin oranı ise %13’tür. Arap Baharı’ndan sonra ise Türkiye yeniden hava araçlarına öncelik vermiştir. 2010-2016 yıllarında alınan silah sistemlerinin %54’ünü savaş uçakları oluştururken, %11’ini ağır silahlar, %10’un ise sensörler oluşturmaktadır.¹¹⁴ Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin satın almış olduğu silahlar arasında zırhlı araçlar ayrıca değinilmesi gereken bir olgudur. Özellikle 1990-1999 yılları arasında Türkiye 1,9 milyar dolarlık zırhlı araç satın alarak envanterine katmıştır. Bu zırhlı araçlar ise gerek

¹¹² **Milliyet**, “Silahlı Bayraktar PKK’nın kâbusu oldu”, 20 Eylül 2016.

¹¹³ **Savunmahaber**, “Roketsan Kasırga’yı TSK’ya Teslim Etti”, 21 Kasım 2016.

¹¹⁴ SIPRI Arms Transfer Database: TIV of exports to Turkey, 2011-2015, www.sipri.org, Information Generated: 05 November 2016, (Erişim Tarihi: 05.07.2016).

PKK ile mücadele için TSK'ya, gerekse kamu güvenliğini ve asayişi sağlamak için emniyet müdürlüğüne teslim edilmiştir. Collier ve Hoeffler yapmış oldukları çalışmayla bir ülkenin askeri harcamalarının dış tehditlerin yanında iç tehditlerden de kaynaklanabileceğini ifade etmektedir.¹¹⁵ Türkiye'nin özellikle 90'lardaki silahlanma yönelimlerine bakıldığında dış tehditlerin yanında iç tehditlerin de belirleyici olduğu rahatlıkla görülmektedir. PKK ile mücadele için kullanılması düşünülen zırhlı araçlar ise özellikle ABD, Rusya ve Almanya'dan tedarik edilmiştir.¹¹⁶

Tahran yönetimi ise Soğuk Savaş sonrası satın aldığı silah sistemleri bakımından daha dengeli bir görünüm sergilemektedir. 1990-2016 yılları arasında Tahran yönetiminin satın almış olduğu silahların %24'ünü savaş uçakları oluştururken, %22'sini zırhlı araçlar, %21'ini balistik füzeler, %17'sini ise savaş gemileri oluşturmaktadır.¹¹⁷ Söz konusu oranlar Türkiye ve S. Arabistan'la kıyaslandığında Tahran yönetiminin daha dengeli bir silahlanma politikası izlediğini ifade etmek mümkündür.

Gerek Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (IISS) ya da SIPRI, gerekse Jane's gibi kuruluşların da sıklıkla ifade ettiği gibi İran'ın silahlanma konusunda dikkat çeken önemli bir husus da eski ve düşük seviye silah sistemlerine sahip olduğu gerçeğidir. Söz konusu kaynaklar İran'ın hala Şah döneminden kalan silahları kullanmak zorunda olduğunu ifade etmektedir. Özellikle Irak'la yapılan 8 yıllık yıpratıcı savaş esnasında Çin'den ve K. Kore'den alınan caydırıcılığı çok yüksek olmayan silah sistemleri hala ülke savunmasında aktif olarak kullanılmaktadır. Bu durumun şüphesiz en büyük sebebi ambargo sebebiyle Tahran yönetiminin Batı'dan teknoloji ve silah sistemleri tedarik edememesidir. Bu bakımdan silah tedarik edemediği için İran'ın savunma bütçesinin büyük bir kısmı savunma sanayine, balistik füze programlarına, yabancı devlet dışı aktörlere, nükleer faaliyetlere ve istihbarat çalışmalarına gitmektedir. Özellikle 2010'lu yıllardan itibaren yaptırımlar, söz konusu tehditlerin dengelenmesinde hayati rol oynayan İran'ın silah ithalatını son derece olumsuz etkilemiştir.¹¹⁸

¹¹⁵ Paul Collier ve Anke Hoeffler, no: 2927.

¹¹⁶ **Milliyet**, "120 Leopard tankı Ekim'de Türkiye'de", 02 Temmuz 1990; **Milliyet**, "Polise zırhlı araba", 30 Aralık 1991; **Milliyet**, "Alman yerine Rus zırhlısı", 27 Ekim 1992; **Milliyet**, "PKK'ya karşı kar araçları", 06 Kasım 1993

¹¹⁷ SIPRI Arms Transfer Database: TIV of exports to Iran, 1990-2015, www.sipri.org, Information Generated: 22 November 2016, (Erişim Tarihi: 05.07.2016).

¹¹⁸ Anthony H. Cordesman, "The Arab-U.S. Strategic Partnership and the Changing Security Balance in the Gulf", **Center for Strategic & International Studies**, 13 Temmuz 2015, <https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs->

İran'ın askeri harcamaları ve silahlanma konusunda ifade edilmesi gereken bir diğer durum ise silahlanma politikasında meydana gelen değişimdir. İran savunma ve silahlanma politikasında defansif bir durumdan ofansif bir politikaya doğru yönelim gerçekleştirmiştir. Her ne kadar Saddam ve Taliban yönetimi gibi yakın tehditlerin bertaraf edilmesi İran'ın askeri harcamalarında etki sahibi olmamışsa da satın alınan silah sistemlerinin ve mühimmatın içeriğini değiştirmiştir. 11 Eylül'e kadar yakın muharebe silahlarına ve zırhlı araçlara öncelik veren Tahran yönetimi, bu tarihten itibaren hava savunma sistemi tedarik etmeye ve balistik füze teknolojisini geliştirmeye çalışmıştır. 1990-2001 yılları arasında harcamaların %28'i zırhlı araçlara, %15'i füzelere ayrılmışken, 2001-2016 yılları arasında bu oran zırhlı araçlarda %8'e düşerken balistik füzelerde %35'e yükselmiştir. İran özellikle 2000'li yıllarda Rusya ve Çin ile gerçekleştirilen anlaşmalarla hava savunmasını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu minvalde 2007 yılında Rusya'dan 5 adet 300PMU1 tipi hava savunma bataryası, 2008 yılından itibaren Çin'den Silkworm gemisavar füzesi tedarik edilmiştir.¹¹⁹ Bunların yanında Tahran yönetimi 2010 ve 2011 yılında gerçekleştirilen anlaşmalarla Rusya'dan toplam 1 milyar dolar değerinde 6 adet radar tarama sistemi (Avtobaza Detector) almış¹²⁰ ve ülkenin hava savunma kabiliyetini güçlendirmeyi hedeflemiştir.¹²¹ Ayrıca balistik füze teknolojisini oldukça geliştiren Tahran yönetimi kendi imkânlarıyla önemli füzeler geliştirmiştir. 2000'li yıllarda üretilen 2100 km menzilli Shahab-3¹²² füzesi ve 2000 km menzile sahip olduğu ifade edilen "Ashoura" isimli balistik füze bunlardan bazılarıdır.¹²³

S. Arabistan'a ise 1990-2016 yılları arasında toplam 35,5 milyar dolarlık silah sevkiyatı gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen silah ve askeri mühimmat sevkiyatının ise 21,3 milyar dolarlık bir tutar ile %60'ını ABD, 7,7 milyar dolar ile %22'sini İngiltere, 2,6

public/legacy_files/files/publication/150713_Cover_and_Report%20Gulf_Military_Balance_2015.pdf, (Erişim Tarihi: 11.03.2017).

¹¹⁹ Serdar Erdurmaz, s. 77.

¹²⁰ **RT News**, "Russian Radar Sniffers for Ayatollahs", 26 Ekim 2011.

¹²¹ Söz konusu dönemde Tahran yönetiminin balistik füze programını geliştirmesinin ve hava savunma sistemine ağırlık vermesinin bir diğer önemli sebebi İsrail'den algılanan tehdittir. Yakın tehditlerinden kurtulan İran, İsrail'i tehdit olarak algılamaya başlamış, kara sınırının olmaması sebebiyle de hava savunma sistemlerine yönelmiştir. İran Devrim Muhafızları Komutanı General Muhammet Ali Caferi, 2014'ün Kasım ayında İsrail tehdidine binaen "bugün balistik füzelerimizin menzili tüm İsrail'i kapsamaktadır" diyerek İran'ın İsrail'e karşı caydırıcı gücünü vurgulamıştır.

¹²² İran Shahab-3 füzesinin tamamen yerli imkânlarla yapıldığını ve geliştirildiğini söylese de ABD'li yetkililer Shahab-3 füzesinin Kuzey Kore menşei "No Dong" füzesinden esinlenerek yapıldığını iddia ediyorlar. Ayrıca ABD Çin'i de İran'ın Balistik Füze programına destek vermekle suçlamaktadır.

¹²³ Joshua Pollack, "Iran's Ashura Missile Mystery", **Arms Control Wonk**, 26 Ağustos 2008.

milyar dolar ile %8'ini Fransa oluşturmaktadır.¹²⁴ Görüldüğü üzere S. Arabistan'ın silahlanmasında en önemli pay ABD'ye aittir. Özellikle 11 Eylül'den itibaren Ortadoğu bölgesinde terörle mücadele konusunda Washington'a destek veren Riyad yönetimi iki ülke arasında sıkıntılar yaşansa da bölgede ABD'nin önemli bir müttefiki olmayı sürdürmüştür. 2010 yılında gerçekleştirilen ve ABD tarihinin en büyük silah anlaşması olarak kayıtlara geçen 60 milyar dolarlık savunma/silah anlaşması ise stratejik müttefik ilişkilerinin sürdürüldüğünün en önemli göstergesidir.¹²⁵

Riyad yönetiminin askeri harcamalarında ve silah alımında ise önceliği savaş uçaklarına ve zırhlı araçlara verdiğini görmekteyiz. S. Arabistan 1990-2016 yılları arasında gerçekleştirdiği silah alımlarının yarısını savaş uçağına ayırırken, %15'ini füzelere, yine %15'ini zırhlı araçlara ayırmıştır. Son dönem askeri harcamalarında savaş uçağı ve helikopterlere ağırlık veren Riyad yönetimi 2000-2008 yılları arasında yalnızca 580 milyon dolarlık savaş uçağı/helikopter satın alırken, 2009-2016 yılları arasında toplam 7,1 milyar dolarlık hava unsuru satın almıştır. Aynı şekilde 1996 yılından 2011 yılına dek 675 milyon dolarlık zırhlı araç satın alan S. Arabistan, sadece 5 yılda (2012-2016 arası) 2,6 milyar dolarlık zırhlı araç satın almıştır.¹²⁶¹²⁷ S. Arabistan'ın özellikle 2012-2016 arası zırhlı araçlara ağırlık vermesinin sebebi Collier ve Hoeffler'in belirttiği gibi iç tehdit algısının yükselmesinden kaynaklanmaktadır.

Söz konusu 3 konvansiyonel gücün askeri harcamalarının analizinde önemli olan ve değinilmesi gereken bir diğer husus da askeri harcamaların GSMH içinde payıdır. Öyle ki askeri harcamaların bütçe içinde yüksek seyretmesi, devletleri ekonomik bir kriz içine sürükleyebilmekte ve ülkenin büyümesine engel olabilmektedir. J. F. Kennedy, bir devletin GSMH'sinin %10'undan fazlasını savunma sanayine ve askeri harcamalarına ayırması durumunda, o devletin büyüme hızının düşeceğini ve ülkede ekonomik krizin baş göstereceğini söylemiştir.¹²⁸ Bu bakımdan ABD'nin savunma harcamaları hiçbir zaman %10'un üzerine çıkmamıştır. Silahlanmanın ve tehdit algılamalarının zirveye

¹²⁴ SIPRI: TIV of Arms Exports to Saudi Arabia, 1990-2015, www.sipri.org, Generated: 17 August 2016, (Erişim Tarihi: 07.08.2016).

¹²⁵ Ferhat Pirinççi, "ABD-S. Arabistan Silah Anlaşması", ss. 61-84.

¹²⁶ SIPRI: TIV of Arms Exports to Saudi Arabia, 1990-2015, www.sipri.org, Generated: 17 August 2016, (Erişim Tarihi: 07.08.2016).

¹²⁷ Riyad yönetiminin 2010 yılından itibaren askeri harcamalarında hava unsurları ve zırhlı araç alımına daha fazla yer vermesinde ise toplumsal olaylara müdahalede etkinlik sağlama, petrol sahalarının güvenliğini sağlama ve yakın bölgelerindeki istikrarsızlıklara karşı savunma kapasitesinin artırılmasını sağlama isteklerinin etkili olduğu ifade edilmektedir.

¹²⁸ Umur Uzer, "21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları", **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 8, Bahar 2013, ss. 69-93.

ulaştığı Reagan döneminde dahi askeri harcamaların GSMH içindeki payı %7'e çıkmış, daha sonra ise azalma göstermiştir. SSCB'de ise bu oran %20'lere kadar yükselmiş ve bu durum birliği ekonomik krize sürükleyerek onun sonunu getirmiştir.

Türkiye ile İran'ın askeri harcamalarda olduğu gibi askeri harcamaların GSMH içindeki payında da birbirlerine yakın değerlere sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Türkiye 1990'lı yıllarda yüksek seyreden askeri harcamalarına paralel şekilde söz konusu harcamaların bütçe içindeki payını da yüksek tutmuştur. İç ve dış tehdit algılamalarının gündemi yoğun bir şekilde meşgul ettiği 1997 yılında Türkiye milli gelirinin %4,1'ini savunmaya ayırarak istatistiki anlamda kendi rekorunu kırmıştır. Fakat 2000'li yıllarda bütçesinden daha az bir payı askeri harcamalara ayırmış ve 3 ülke arasında askeri harcamaların milli gelir içindeki payı en az olan ülke haline gelmiştir. Bu durum ülkelerin milli gelirlerinin artmasıyla savunmaya daha fazla pay ayırdıklarını iddia eden Sandler ve Hartley'i doğrulamamaktadır.¹²⁹ Türkiye son dönemde önemli büyüme oranları elde ederek 17. büyük ekonomi olmasına rağmen askeri harcamalarının milli gelir içindeki payı sürekli düşmüştür.

İran ve S. Arabistan'ın ise askeri harcamalarının GSMH içindeki payı son derece dalgalı bir görünüm arz etmektedir. Yüksek tutarda askeri harcama gerçekleştiren Riyad yönetimi, harcamaların GSMH içindeki payını da yüksek tutarak sadece Ortadoğu bölgesinde değil, dünya genelinde de üst sıralarda yer almaktadır.¹³⁰ Gerek İran'ın gerekse S. Arabistan'ın askeri harcamalarının bütçe içindeki payı sürekli değişen, inişli çıkışlı bir yapıdadır. Bu durumun ise en önemli sebebi söz konusu ülkelerin bütçelerinin önemli miktarda petrole bağımlı olmasıdır.¹³¹

Her geçen gün savunma harcamalarını arttırmaya devam eden Riyad yönetimi, askeri harcamalara milli gelirinden daha fazla pay ayırmaya da devam etmektedir. Askeri harcamaların GSMH içindeki payı 2011 yılında %7,2'ye kadar gerileyerek en düşük seviyesine inse de, bu tarihten itibaren hızlı bir yükselmeye 2015 yılında %13'ün üzerine çıkmıştır. Bu durum S. Arabistan ekonomisini olumsuz etkilemekte ve düşen

¹²⁹ Hakkı Bahadır Öztürk, s. 11.

¹³⁰ SIPRI: Military expenditure by country as percentage of gross domestic product, 1988-2015

¹³¹ Petrol fiyatlarında meydana gelen değişim bu ülkelerin bütçe içindeki harcamalarını etkileyebilmekte, devletlerin yatırımlarını arttıran ya da azaltan bir unsur haline gelebilmektedir. Petrol gelirlerinin bütçelerinde önemli bir yer işgal ettiği İran ve S. Arabistan da fiyatların değişmesinden önemli derecede etkilenmiştir. Örneğin 1990'lı yıllarda petrolün varilinin 18 dolardan önce 15, daha sonra 12 dolara kadar gerilemesi İran ve S. Arabistan'ın askeri harcamalarının GSMH içindeki payının da etkilenecek düşmesine sebep olmuştur.

petrol gelirlerinin yanında askeri harcamaların GSMH içindeki payının bu kadar yüksek seyretmesi Riyad hükümetini önlemler almaya zorlamaktadır.¹³²

¹³² Öyle ki Riyad hükümeti 2015 yılında akaryakıtta %50, doğalgaza %66 zam yaparken, ortaya çıkan bütçe açığını engellemek amacıyla devlet firmalarını özelleştirme kararı almıştır. Bkz; **Milliyet**, “Suudi Arabistan’dan akaryakıtta büyük zam”, 29 Aralık 2015; **Bloomberg**, “S. Arabistan bütçe açığı sonrası tedbir paketi açıkladı”, 28 Aralık 2015.

BÖLÜM 2: ASKERİ HARCAMALARIN ORTADOĞU'DAKİ İTTİFAKLARA ETKİSİ

“I know that military alliances and armament have been the reliance for peace for centuries, but they do not produce peace; and when war comes, as it inevitably does under such conditions, these armaments and alliances but intensify and broaden the conflict.”

Frank B. Kellogg

Bu bölümde askeri harcamaların Ortadoğu bölgesindeki ittifakların¹³³ yapısına, koalisyonların oluşumuna ve devletlerarasında cereyan eden müttefiklik ilişkilerine etkileri incelenecektir. Türkiye, S. Arabistan ve İran'ın askeri harcama ve silahlanmalarının arttığı/azaldığı dönemlerde nasıl bir ittifak ilişkisi tesis ettikleri, söz konusu ittifakların oluşumunda hangi saiklerle hareket ettikleri incelenecek ve bu ülkelerin ittifak parametreleri ortaya konacaktır. Böylelikle bölgedeki güç dengesinin nasıl etkilendiği üzerine okuyucuya fikir sunulması amaçlanmaktadır.

Söz konusu bölümde nitel araştırma yönteminden faydalanılarak bulgular elde edilmeye çalışılacaktır. Bu sebeple askeri harcamalar ile ittifakların oluşumu arasında herhangi bir korelasyon aranmayacak, ülkelerin askeri harcamalarının bölgedeki ittifak yönelimlerini ne şekilde etkilediği yorumlayıcı yaklaşım ekseninde ortaya konacaktır. Bölümün temel problemini ise Türkiye, İran ve S. Arabistan'ın askeri harcamalarının arttığı/azaldığı dönemlerde nasıl bir ittifak yönelimlerine sahip oldukları ve askeri harcamalarını tetikleyen faktörlerin bölgedeki ittifakların yapısını nasıl etkilediği oluşturmaktadır.

1990'lı yılların ikinci yarısında Türkiye-İsrail ittifakının parametreleri nelerdir? İran söz konusu yakınlaşmada etkili olmuş mudur? 2000'li yıllarda İran'ın Ortadoğu'da etkin bir aktör olması S. Arabistan'ın askeri harcamalarını ve ittifak ilişkilerini nasıl etkilemiştir? 2001-2010 yılları arasında ABD'nin bölgeye olan pasif yaklaşımı (disengage) bölge aktörlerini nasıl etkilemiştir? Rusya'nın bölgede etkinlik kazanması İran'da nasıl karşılık bulmuştur? Arap Baharı'ndan sonra İran'ın sahada etkinlik kazanması ve Batı ile iyi ilişkiler tesis etmesi Riyad yönetimi tarafından nasıl algılanmıştır? Gücün

¹³³ Çalışmada ittifak kavramı Stephen M. Walt'un tanımı ekseninde ele alınacaktır. Walt ittifakları gayri-resmi anlaşmaları da ele alarak iki ya da daha fazla ülke arasında meydana gelen resmi ya da resmi olmayan bağlılıklar içeren işbirlikleri olduğunu ifade etmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında ittifakların yapısında meydana gelen değişimden ötürü Walt'un tanımının çalışmanın çerçevesine daha uygun olduğu kanaatine ulaşılmıştır.

bölgesel dağılımı ve 3 ülkenin silahlanma girişimleri ittifak ilişkilerini ne derece tayin etmiştir? Söz konusu bölümde bunun gibi birçok soru tartışılacak ve bulgular elde edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İttifakların Yapısı

George Liska'nın da söylediği gibi uluslararası ilişkilerden bahsederken ittifakları göz ardı ederek analiz yapmak mümkün değildir. İttifaklar Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Ortadoğu'daki ülkelerin, iki kutuplu sistemin ortaya çıkarmış olduğu rekabetten yararlanma imkanını kaybetmeleriyle daha önemli hale gelmiştir. Öyle ki ittifaklar devletlerin güç dengesini tesis etme amacıyla sıklıkla tercih ettiği bir politikadır. Genel olarak ittifakların ardında yatan temel dürtü ise ortak çıkar ve kazanç arzusudur.

Ortadoğu'daki ittifak yapılarından bahsederken literatürdeki herhangi bir konseptin baz alınması ya da ittifakların herhangi bir teori ekseninde açıklanması bu bölümün kapsamı dışındadır. Sadece ulusal güvenlik boyutuyla ya da klasik teorik yaklaşım ışığında ittifakların ele alınması dar bir çerçeve oluşturacak ve Ortadoğu gibi istikrarsız bölgelerdeki ilişkileri açıklamada yardımcı olmayacaktır. Örneğin klasik ittifak teorileri ittifakın devletlerarasında yapıldığını söylerken günümüzde devletlerin devlet dışı aktörlerle de bir koalisyon oluşturabildiğini görmekteyiz. (İran-Şii Milisler, ABD-PKK/PYD, S. Arabistan-Selefi gruplar, Türkiye-İKBY gibi.) Özellikle bölgede nüfuz kurmakta zorlanan ABD ve diğer küresel güçler Ortadoğu'daki güç dengesinin tesisinde etkinliklerini sürdürmek için daha küçük aktörlerle işbirliği yapma yolunu geliştirmişlerdir. Bu bakımdan söz konusu durumların da göz önünde bulundurulması ve Ortadoğu bölgesindeki ittifaklardan bahsederken açıklayıcı yeni bir konseptin oluşturulması gerekecek fakat böyle bir çaba da bu çalışmanın maksadını aşacaktır. Söz konusu bölümde kavramsal ya da teorik bir tartışmanın içine girilmeyecek fakat literatüre de başvurularak yalnızca ele alınan devletlerin belirlenen dönemlerdeki ittifak yönelimleri açıklanmaya çalışılacaktır.

Morgenthau devletlerin güç dengesini kendi lehlerinde değiştirmek için ittifak arayışına girdiklerini söylerken, Stephen M. Walt ittifakların oluşumunda asıl sebebin güç değil tehdit algısı olduğunu, devletlerin algıladıkları tehdidi dengelemek için ittifaklara yöneldiğini ifade etmektedir. Bunlarla birlikte K. J. Hosti Soğuk Savaş sonrası

uluslararası sistemin dağınık bir yapıya sahip olduğunu ve belirli güç merkezi yokluğu durumunda geçici ittifakların ortaya çıktığını söylemektedir.¹³⁴ Bugün Ortadoğu’da görülen koalisyonlar ve ittifakların Hosti’nin tanımına daha çok uyduğu görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası düzende gerek Ortadoğu’da gerek dünyada geçici ittifaklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Savaş ve çatışmaların değişen yüzü ve terör örgütlerinin asimetrik mücadeleleri tehdidin nereden geldiğini muğlak bir hale getirmiş, bu durum ise devletleri gizli ittifak ve koalisyonlara yönelmiştir. Ayrıca söz konusu ittifak yapılarının ise Hosti’nin yaklaşımında olduğu gibi belirgin ihtiyaçlardan doğduğu ve ideolojik bir zemine dayanmadığı görülmektedir. Hem uluslararası sistemin etkisiyle hem de Ortadoğu’daki güç dengesinin gereklilikleri sebebiyle kurumsal ittifaklar yerini geçici (ad hoc) ittifaklara bırakmıştır.¹³⁵ Bu şekilde devletler hem çıkarlarına daha kolay ulaşabileceklerini düşünmekte, hem de kurumsal ittifakların dayattığı ağır yükümlülüklerden kurtularak esneklik kazanabilmektedir. Örneğin ABD Irak ve Afganistan’ı kurumsal ittifaklarıyla işgal edememiş ve geçici bir koalisyonu tercih ederek harekâtı gerçekleştirmiştir. Söz konusu esneklik ve hareket kabiliyeti de devletlerin ad hoc ittifaklara yönelmesini sağlamıştır. Bununla birlikte devletlerin geçici ittifaklara yönelmesinin bir diğer sebebi de terörizmin küresel hale gelmesidir. Küresel terörizmle birlikte her ne kadar en modern silahlara sahip olsalar da modern devletler ölümü göze alan teröristleri caydırmada başarısız olmaya başlamışlardır. Özellikle 11 Eylül’den itibaren terörist gruplar üzerinde hakimiyet kurmanın zorlaşması uluslararası işbirliklerini ortaya çıkarmış¹³⁶ ve yeni ittifaklar ortaya çıkmıştır. Fakat söz konusu ittifaklar geçici bir ortak tehdide dayandığı için elbette ad hoc bir mahiyete sahip olmuştur.

2.2. 1990-2001 Yılları Arasındaki İttifakların Oluşumu

SSCB’nin dağılmasından sonra Ortadoğu’daki ittifak ilişkileri oldukça karmaşık bir hale gelmiş ve bölgesel düzen ile güç dengesini I. Körfez Savaşı ve Arap-İsrail barış görüşmeleri şekillendirmiştir. 1990-2001 yılları arasındaki barış görüşmeleri ve liberal düşüncelerin güçlenmesi askeri harcamaların düşük seyretmesine sebep olmuş, bu

¹³⁴ İttifak yaklaşımlarıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz; Stefan Bergsmann, “The Concept of Military Alliances”, **Small States and Alliances**, Reiter E. & Gartner H. (Ed), 2001, ss. 25-37.

¹³⁵ Suat Dönmez, “Güvenlik Anlayışının Dönüşümü: İttifak kavramı ve NATO”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 53.

¹³⁶ **Milliyet**, “PKK’ya karşı işbirliği üst düzeyde”, 26 Kasım 2006; **Milliyet**, “Teröre karşı işbirliği”, 23.04.1993.

durum ise sosyal gelişmelerin önünü açarak ekonomik entegrasyonu ve devletlerarasında iyi ilişkileri beraberinde getirmiştir.¹³⁷ Fakat Ortadoğu bölgesi Körfez Savaşı ve Saddam Hüseyin rejiminden algılanan tehdit sebebiyle söz konusu liberal rüzgârdan etkilenmemiştir. Böylelikle bu dönemde Walt'ın ifade ettiği gibi tehdide dayalı ittifaklar görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Kenneth Waltz'un güç dengesi sistemi çatışma ve istikrarsızlık üreten Ortadoğu için geçerliliğini korumuş, devletler peşine takılma (bandwagoning) stratejisini bir denge mekanizması olarak görerek onun farklı formlarını benimsemişlerdir. Fakat Ortadoğu ülkelerinin dengeleme (balancing) yapabilme kabiliyetlerinin sınırlı olduğu ifade edilmekte, bunun en önemli sebepleri arasında ise devletlerin arasında bir hiyerarşi olmayışı, devletlerin dengeleme kapasitelerinin eksik olması, devlet sistemi içinde çatışmaya sebep olan güçlü kimliklerin ve bölünmüşlüklerin olması gösterilmektedir.¹³⁸

2.2.1. Türkiye'nin İttifak İlişkileri

1990-2001 yılları arasında Türkiye'nin ittifak arayışlarında ve dış politikasında güvenlik eksenli bir bakış açısı egemen olmuştur. Bu durumun en önemli sebebi ise şüphesiz 1990 yılında Saddam Hüseyin'in Kuveyt'e saldırmasıdır. Saddam'ın revizyonist politikaları gerek Türkiye'nin gerek diğer bölge ülkelerinin tehdit algılamasına sebep olmuş ve Türkiye dört tarafının düşmanla çevrili olduğu hissine kapılmıştır.¹³⁹ Böylelikle Türkiye hem algıladığı tehditleri bertaraf edebilmek hem de Soğuk Savaş sonrası azaldığı iddia edilen jeopolitik öneminin azalmadığını göstermek için hem Saddam rejimine karşı, hem de İran-Suriye gibi komşu ülkelere karşı Batılı müttefiklerinin desteğini alma yoluna gitmiştir.

I. Körfez Savaşı'nda Batılı müttefikleriyle ve ABD ile hareket eden Türkiye, komşularıyla da gergin bir ilişkiye sahip olmuş, bu durum ise hem askeri harcamalarını hem de ittifak yönelimlerini şekillendirmiştir. Özellikle 90'lı yıllarda Yunanistan, Suriye ve İran'la ilişkiler oldukça bozulmuş, Suriye ve Yunanistan'la savaşın eşliğini gelinmiştir. Suriye ile Türkiye arasında Hatay ve su gibi tarihsel sorunlar devam etmiş ve özel olarak Abdullah Öcalan genel olarak PKK konusu ilişkileri kopma noktasına

¹³⁷ Louise Fawcett, "Alliances, Cooperation and Regionalism in the Middle East", Louise Fawcett (Ed), **International Relations of the Middle East**, 1. Baskı, Oxford University Press, 2005, ss. 173-192.

¹³⁸ Louise Fawcett, s. 175.

¹³⁹ **Milliyet**, "Güreş: Kuşatma altındayız", 26.10.1996.

getirmiştir. Türkiye ile İran ise SSCB'den doğan boşluğu doldurmak için bölgesel bir rekabete girmiş, İran'ın rejim ihraç politikaları, PKK'ya yönelik tutumu, İranlı muhaliflerin Türkiye'de faaliyet göstermesi gibi konular sebebiyle iki ülke birbirini tehdit olarak algılamıştır.

Türkiye, Yunanistan, Irak, İran, Suriye gibi yakın komşularından tehdit algılamak söz konusu tehdidi Batılı ülkeler ve İsrail ile dengelemeye çalışmıştır. 1993-1994 yıllarında İsrail ile Filistin'in bildirge imzalamasını fırsat bilmiş ve güneyinden gelen tehditleri dengelemek için İsrail'le ittifak oluşturmak için harekete geçmiştir. Ankara bu dönemde pragmatik saiklerle hareket etmiş ve gerek Suriye-Yunanistan-İran bloğunu dengelemek, gerek PKK ile mücadelesinde etkin bir destek sağlamak, gerekse alternatif silah sistemleri elde edebilmek için İsrail'le stratejik işbirliği oluşturmuştur.¹⁴⁰ Özyıldırım ve Criss iki ülke arasında düşmanca davranışlarda artış yaşandığı taktirde hükümet liderlerinin silahlara ve savunmaya daha fazla para ayırmayı tercih edeceğini ifade etmektedir.¹⁴¹ Türkiye de bu tespiti doğrulayacak şekilde Yunanistan ve diğer ülkelerin düşmanca davranışlarını dengelemek için silahlanma konusunda İsrail ile işbirliğini artırmıştır. 1996'nın Şubat ayında İsrail'le askeri işbirliği çerçeve anlaşması imzalanmış ve birçok askeri alanda işbirliği yapılmasının önü açılmıştır. Özellikle Ortadoğu'dan geldiği düşünülen tehditlerin (PKK, Irak, Suriye, İran) Batı tarafından paylaşılmaması Türkiye'yi İsrail'e yönelmiş ve Araplarla İsrail arasında izlediği denge politikası bu şekilde son bulmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin silahlanmasında teknoloji ve know-how transferi için İsrail'le kurulan stratejik işbirliğinin önemi büyüktür. Söz konusu dönemde genel olarak pro-western ittifak arayışı devam etmiş ve Refah Partisi'nin Doğu açılımlarına içerideki vesayet unsurları müsaade etmemiştir.¹⁴²

Her ne kadar Türkiye bölge ülkeleriyle karşılıklı bir mücadele içine girmiş olsa da ilişkilerde ortak işbirliği alanları da söz konusu olmuştur. Özellikle Irak krizinde Türkiye, İran ve Suriye aynı endişeleri paylaşmakta ve bölgenin mevcut statüsünü değiştirecek bağımsız bir Kürt yapılanmasına zemin hazırlayacak gelişmelere karşı

¹⁴⁰ Farah Naaz, "Turkey and the Middle East in the 1990s", *Strategic Analysis*, Cilt. 23, Sayı 9 (1999), ss. 1549-1560.

¹⁴¹ Süleyha Özyıldırım ve Criss Nur Bilge, s. 516.

¹⁴² Farah Naaz, s. 1558.

çıkışlardır. Özellikle Dışişleri Bakanı İsmail Cem bu hususta çok çaba sarf etmiş ve “Komşular Forumu” düzenleyerek bölgesel problemlerin tartışılması için uğraşmıştır.¹⁴³

Görüldüğü gibi Batılı ülkelerin güvenlik endişelerini paylaşmaması ve tehdidin kuzeyden güneye geçmesiyle ittifak arayışlarına hız veren Türkiye pragmatik bir şekilde yönünü İsrail’e dönmüştür. Özellikle 90’ların ikinci yarısından itibaren İsrail’le olan stratejik işbirliği gelişmiş, bu durum Türkiye’nin askeri harcamalarına da etki eden bir faktör haline gelmiştir. Türkiye’nin özellikle İran, Suriye ve Yunanistan’dan algıladığı tehditlerin zirveye çıktığı 1995-2000 yılları arasında İsrail’le olan stratejik işbirliği kurumsal bir hale gelirken, askeri harcamaları hızlı bir yükselme eğilimine girerek 1999 yılında 20 milyar doların üzerine çıkmıştır. 1990-2001 yılları arasında Türkiye’nin güneyden algıladığı tehditler askeri harcamalarına yön vermiş ve İsrail’le kurduğu stratejik ittifak, hem tehditleri dengeleyici bir rol oynamış, hem de silahlanmasına katkı sağlamıştır.¹⁴⁴ Halbuki literatür çok kutuplu sistemde orta büyüklükte bir ülkenin kendisinden daha güçlü bir ülkeyle ittifak yapması durumunda askeri harcamalarını azaltacağını söylemektedir.¹⁴⁵ Türkiye İsrail ittifakında ise söz konusu durum gerçekleşmemiş ve Türkiye askeri harcamalarını arttırmaya devam etmiştir.

2.2.2. İran’ın İttifak İlişkileri

SSCB’nin dağılması Tahran yönetimi dahil Ortadoğu’daki birçok aktörün politikalarını yeniden gözden geçirmelerine sebep olmuştur. Aktörler SSCB’nin dağılmasıyla birlikte Washington’u dengeleyecek güçten mahrum kalmışlardır. Söz konusu dönemde İran, Irak’ın kuzeyinde oluşacak otonom bir Kürt bölgesi, Riyad yönetiminin artan silah harcamaları ve ABD’nin Ortadoğu’daki varlığını arttırması ve Türkiye’nin “Siyonist” İsrail ile yakınlaşmasından rahatsızlık duymakta ve tehdit olarak nitelendirmiştir.¹⁴⁶ Fakat Tahran için 90’lı yıllar tehditlerin yanında fırsatları da beraberinde getirmiş ve yakın çevresindeki istikrarsızlıklardan doğan boşluk İran’ı cesaretlendirmiştir. Söz konusu dönemde gerek Afganistan’da gerek Orta Asya’da İran’ın etkisini arttırmaya çalışmasını bu cesaretin dışı vurumu olarak okumak mümkündür.

¹⁴³ Bülent Aras, “Türkiye ve Irak Krizi”, Bülent Aras (Ed), **Irak Savaşı ve Ortadoğu**, İstanbul: Tasam Yayınları, 2004, ss. 163-177.

¹⁴⁴ **Milliyet**, “İran Tehdidine İsrail Füzesi”, 14.05.1997.

¹⁴⁵ Sung Woo Kim, “System Polarities and Alliance Politics”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Iowa Üniversitesi: Siyasal Bilimler, 2012, s. 42.

¹⁴⁶ Milani, Mohsen M. “Iran's Post-Cold War Policy in the Persian Gulf.” **International Journal**, Cilt 49, Sayı 2, 1994, ss. 328-354.

SSCB'nin dağılmasıyla bölgede etkinlik kazanan ABD, İran'ı hem ekonomik açıdan hem diplomatik açıdan izole etme politikası izlemiştir. Özellikle G7 ülkelerine askeri alanda kullanılabilecek yüksek teknoloji ürünleri İran'a satmamaları için baskı yapmıştır. Mübarek yönetimindeki Mısır ve İsrail de İran'ın çevrelenmesi konusunda ABD'ye baskı yapmıştır. Bu bakımdan Tahran yönetimi bu dönemde ittifak ilişkilerini söz konusu tehditler, fırsatlar ve ABD'nin izlediği izolasyon politikası ekseninde şekillendirmiştir. Irak'ın Ortadoğu'nun ve uluslararası sistemin büyük bir tehdidi haline gelmesini kullanmak istemiş ve üzerindeki baskıları azaltmayı hedeflemiştir. Özellikle ABD'ye karşı bölge ülkelerinin desteğini almaya çalışmış ve pragmatik/stratejik bir amaçla ilişkilerini yumuşatarak Körfez bölgesindeki meşruiyetini arttırmaya çalışmıştır. Başta S. Arabistan olmak üzere Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkeleriyle iyi ilişkiler tesis etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte kötü olan ekonomisini de demilitarize etmeye çalışmış ve askeri harcamalarını düşük tutma yoluna gitmiştir. Böylelikle dış politikasında ve ittifak arayışlarında daha ılımlı davranmış ve ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Böyle bir politikanın benimsenmesinde ABD'nin bölgeye müdahil olması da etkili olmuştur. Tahran yönetimi zayıf şeyhlikleri tehdit etmenin onları hegemonya ile güvenlik anlaşması yapmaya sevk ettiğini ve peşine takılma (bandwagoning) yapmalarına sebep olduğunu görmüştür. Körfez ülkelerinin tehdit hissederek büyük güce yanaşmalarını ve ABD'nin bölge politikalarına müdahil olmasını engellemeye çalışmıştır.

Bölge ülkeleriyle ilişkilerini yumuşatan İran, Ortadoğu'da düşman olarak görülmeğe kurtulmayı hedeflemiş ve bu politikasında başarılı da olmuştur. Kuveyt Dışişleri Bakanı İran'ı yanlış anladıklarını söylerken, KİK ülkeleri İran'la ilişkilerin geliştirilerek bölgesel güvenlik sistemine dahil edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁷ Bu yumuşama politikası İran'ın bu dönemde dünyanın en büyük ikinci petrol üreticisi haline gelmesine ve ufak silahları evde üretme politikası 2000'lerde çok güçlü bir savunma sanayine sahip olmasına sebep olmuştur. Görüldüğü gibi bölgede etkin bir hegemonyanın varlığı bölgesel güçleri işbirliğine zorlarken ABD'nin bölgeden çekilmesi bölge ülkeleri arasında mücadeleye ve meydan okumaya sebep olmaktadır.

¹⁴⁷ Anoushiravan Ehteshami, "Iran's Politics and Regional Relations: Post-Detente", **Perception**, Bahar 2007, ss. 29-44.

Türkiye'nin İsrail ile stratejik ittifak yönelimi Tahran yönetimi tarafından endişeyle karşılanmıştır.¹⁴⁸ Bu durum Tahran ile Şam yönetimlerini yakınlaştırmıştır. Hem İran hem de Suriye söz konusu ittifakın Siyonist emeller taşıdığını, İsrail'in Türkiye hava sahasını kullanabilmesinin tehlike oluşturduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁹ Özellikle İran söz konusu ittifakı dengelemek için Türkiye'nin komşularıyla iyi ilişkiler kurma yoluna giderek Türkiye'yi kuşatmaya çalışmıştır. Bu kapsamda ilk başta Ermenistan, Yunanistan ve Rusya ile dörtlü ittifak kurmayı denemiş, bu ittifakın güney ayağını ise Suriye, Ürdün, Mısır ve G. Kıbrıs oluşturmuştur. Fakat Tahran yönetimi ülkelere resmi teklifleri yaptığında Ürdün ve Mısır böyle bir gelişmenin bölgedeki anlaşmazlığı daha da derinleştireceği gerekçesiyle reddetmiştir. Suriye, İran ve Ermenistan arasında 3'lü bir ittifak gerçekleşmişse de bu ittifak başarılı olamamıştır.¹⁵⁰ Türkiye ile Suriye'nin yaşamış olduğu yüksek gerginliğe karşın İran herhangi bir tepki göstermemiş ve bu durum Şam tarafından ittifakın tek taraflı olduğu şeklinde yorumlanmış ve düş kırıklığı yaşatmıştır.

Böyle bir bölgesel denklemde 1990-2001 yılları arasında İran'ın düşük askeri harcamalarına paralel bir şekilde dış politikada yumuşak bir tutum sergilediği görülmektedir. Özellikle 1997 yılından itibaren Hatemi döneminde İran tehdit algıladığı S. Arabistan'la da yumuşamaya gitmiş fakat iki ülke arasında güven tesis edilememiştir. Arap İsrail barış süreci, Türkiye-İsrail ittifakı ve ABD'nin İran'ı izole etme çabaları İran'ın savunmacı bir pozisyona girmesine sebep olmuştur. Bu durum ise her ne kadar yükselme eğilimi içinde olsa da düşük askeri harcamalar ve çok boyutlu ittifak ilişkilerini birlikte getirmiştir.

2.2.3. S. Arabistan'ın İttifak İlişkileri

1990-2001 yılları arasında S. Arabistan'ın ittifak parametrelerini tehdit algısı oluşturmuştur. Saddam rejiminin Kuveyt'e saldırması ve ABD işbirlikçisi olarak nitelendirdiği ülkelere tehditler yağdırması¹⁵¹ Riyad yönetiminin endişe duymasına sebep olmuştur. Irak hem Kuveyt emirinin kaçtığı S. Arabistan sınırına askeri yığınak yapmış, hem de Arap uluslararası ABD güdümündeki hükümetlerine başkaldırmaları

¹⁴⁸ **Milliyet**, "İran Yakınlaşmadan Rahatsız", 05.12.1996.

¹⁴⁹ Nasser K. Asl, "1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 243.

¹⁵⁰ Nasser K. Asl, s. 244.

¹⁵¹ **Milliyet**, "Saddam yine tehdit yağdırdı", 24.09.1990.

için çağrı yapmıştır. Bu yönüyle Irak söz konusu dönemde Riyad yönetimi için hem askeri hem de ideolojik bir tehdit haline gelmiştir. Saddam rejiminin hem iç hem de dış bir tehdit haline gelmesiyle Riyad yönetimi çareyi ABD'nin koruma şemsiyesine girmeye bulmuştur. Öyle ki o zamana kadar ABD'nin bölgedeki varlığına eleştiriyile bakan Riyad yönetimi, kamuoyunu bırakarak binlerce ABD askerine topraklarını açmıştır. ABD'nin askeri üslerini kullanmasına müsaade etmiş ve Irak sınırında uçuşa yasak bölgeler uygulamaya koymuştur. Riyad yönetiminin söz konusu ulusal güvenliği ve rejim güvenliği olduğunda kayıtsız bir şekilde ABD'ye yanaştığını ve bölgedeki varlığından güç aldığını belirtmemiz gerekir. Fakat ortada doğrudan bir tehdit yokken S. Arabistan'ın ABD ile ittifak ilişkileri kamuoyunun etkisiyle kısıtlı bir zeminde gerçekleşmektedir.¹⁵²

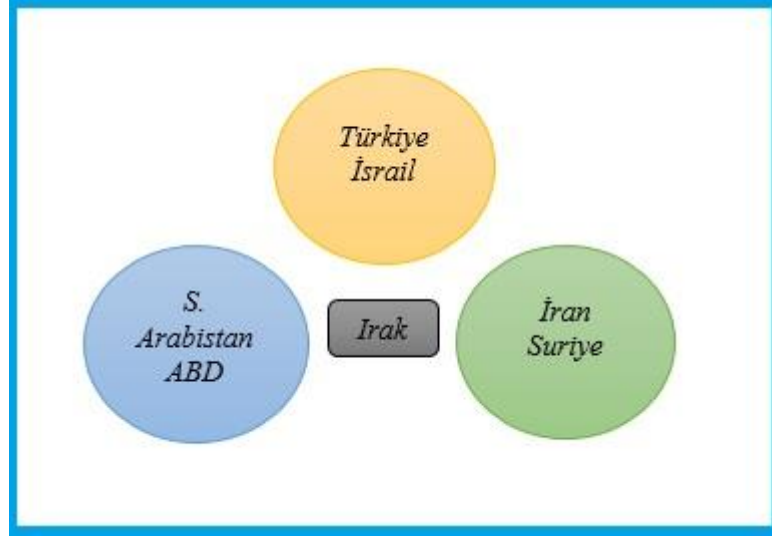
Irak tehdidine karşı sadece ABD ile stratejik işbirliği oluşturmakla kalmayan Riyad yönetimi İran'ın yumuşama politikalarına da cevap vermiştir. Saddam'ın ortak tehdit olduğunun anlaşılmasının yanında petrol fiyatlarının düşerek ülke ekonomilerini zorlaması, İran'ın Humeyni'nin vefatı sonrasında rejim ihraç politikalarından vazgeçmesi de ilişkilerin yumuşamasında etkili olmuştur.¹⁵³ Her ne kadar bölgesel güç, ideolojik rakip algısı ve Riyad'ın ABD ile stratejik işbirliği İran'ı düşündürse de iki ülke 90'larda söz konusu düşmanlığı rasyonel zeminde yok edebilmiş ve ittifak ilişkilerine yansıtılmayarak sağduyulu bir ilişki tesis edebilmiştir. Öyle ki İran'daki Rafsancani döneminde iki ülke ilişkilerini geliştirme kararı almış ve Hatemi döneminde ilk olarak karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilerek birçok konuda ortak düşüncelerin altı çizilmiştir.¹⁵⁴

Devletler her ne kadar şahsi menfaatleri gereği ilişkilerini tayin etseler ve ittifaklarını oluştursalar da ortak tehdide karşı bir araya gelmeye devam etmektedir. Ortadoğu'da bunun en önemli örneğini Saddam'ın Kuveyt'e saldırmasıyla görmekteyiz. Türkiye, İran ve S. Arabistan saldırgan Saddam rejimine karşı resmi olmayan bir ittifak gerçekleştirmiş ve dış tehdide karşı ortak pozisyon almışlardır. İran Irak'la 8 yıl süren savaşını hatırlamakta, S. Arabistan sonunun Kuveyt gibi olmasından korkmakta, Türkiye ise 90'larda ciddi bir mücadele verdiği PKK'nın Irak'ta hâkimiyet sahası kazanmasından endişe duymaktadır.

¹⁵² F. Gregory Gause, "The International Politics of the Gulf", Louise Fawcett (Ed), **International Relations of the Middle East**, 1. Baskı, Oxford University Press, 2005, s. 274.

¹⁵³ F. Gregory Gause, s. 277.

¹⁵⁴ Nasser K. Asl, s. 257.

Şekil 1: 1990-2001 Yılları Arasında Ortadoğu'daki İttifak Yapısı

Kaynak: *International Relations of the Middle East, Doktora Tezi – İran'ın Ortadoğu Politikası, Turkey and the Middle East in the 1990s kaynaklarından derlenmiştir.*

Bununla birlikte söz konusu dönemde Riyad yönetimi KİK ülkeleriyle ve Suriye ile Mısır gibi zayıf olan Arap devletleriyle askeri bir koalisyon oluşturmak istemiştir. Hatta 1991 yılının Mart ayında KİK ülkeleri, Mısır ile Suriye Şam deklarasyonuna imza atmışlardır.¹⁵⁵ Yapılan anlaşmaya göre Mısır ve Suriye ordularından oluşan askerler 10 milyar dolar karşılığında Körfez'de konuşlanacaktı. Fakat Riyad yönetimi radikal düşüncelerin Körfez bölgesinde yayılmasından endişe duyduğu için söz konusu anlaşmayı iptal etmiştir. Aynı şekilde Umman'ın 100 bin kişilik ordu kurulması önerisini de reddetmiştir. Bu durum bize S. Arabistan'ın her ne kadar dış tehdit ve Körfez güvenliği gibi saiklerle ittifak arayışına yönelse de rejimin güvenliğini ve iç tehdit endişelerini her şeyin önünde tuttuğunu göstermektedir. Söz konusu gelişme S. Arabistan için 2000 ve 2010'larda daha yaygın olacak olan rejim tehdidi olgusunun 90'larda da hüküm sürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

2.3. 2001-2010 Yılları Arasındaki İttifakların Oluşumu

2001-2010 yılları arasında Ortadoğu'daki aktörlerin dış politika ve ittifak parametrelerini etkileyen ve şekillendiren yegâne olgu 11 Eylül saldırıları sonucu Irak ve Afganistan'ın işgal edilmesi olmuştur. İttifakların yapısını ise resmi olmayan geçici birliktelikler oluşturmuştur. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra çok taraflı ve kalıcı

¹⁵⁵ **Milliyet**, "Körfez'e Arap Barış gücü", 07.03.1991.

ittifakların yerini daha az aktörlü geçici ittifaklar almıştır. Bu durumun en önemli sebebi olarak artık kalıcı ittifakların uluslararası ilişkiler sisteminin verimli bir yöntemi olmaktan çıkması gösterilmiştir.¹⁵⁶ Devletlerin dış politikalarındaki uyumsuzluk artmış, fayda-çıkar maliyetleri çok daha girift bir hale gelmiştir. SSCB'nin yıkılması, fayda-maliyet denkleminin değişmesi, tehdidin yokluğu durumunda uzlaşma sağlanmasının zor olması gibi sebeplerle geçici koalisyonlar ve ittifaklar daha makul hale gelmiştir. Bununla birlikte kalıcı ittifaklar ortak stratejik ve politik çıkarılara hizmet ettiği müddetçe ayakta kalabilmekte fakat geçici koalisyonlar değişen yapıya ve konjoktüre uygun olarak hızlı bir şekilde oluşturulup devletlere hareket kabiliyeti kazandırabilmektedir. Bu bakımdan 11 Eylül saldırılarından sonra ABD 136 ülkeyle terörizme karşı geçici bir koalisyon oluşturmuş ve bu birleşme gelmiş geçmiş en güçlü koalisyon olarak tarihteki yerini almıştır.¹⁵⁷

2.3.1. Türkiye'nin İttifak İlişkileri

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye'nin dış politikasında ve ittifak ilişkilerinde önemli derecede kırılmalar meydana gelmiştir. Özellikle 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye pro-aktif politikalar izlemeye başlamış ve “dört tarafımız düşmanla çevrili” tezini bir kenara bırakarak “komşularla sıfır sorun”¹⁵⁸ ideali ekseninde arabuluculuk faaliyetlerine yönelmiştir. Bu politikanın iç sebeplerinden ziyade dış sebepleri arasında Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonucu PKK terörünün zayıflaması, 1999 depremi sonrası Yunanistan ile ilişkilerin yumuşaması, Suriye ile yaşanan krizin sonlanması ve İran'da liberal kanadın seçilmesiyle gergin giden ilişkilerin son bulması gösterilebilir.¹⁵⁹

Oral Sander 11 Eylül sonrasında global çıkarların yerini bölgesel güvenlik ve işbirliğinin aldığını, bu bakımdan Soğuk Savaş sonrası küresel ittifakların geri planda kalması trendinin devam ettiğini vurgulamaktadır.¹⁶⁰ Türkiye ise böyle bir uluslararası sistem içerisinde bölgesel oluşumların içinde yer almaya çalışmış ve bu politikayı dış

¹⁵⁶ Bruno Tertrais, “The Changing Nature of Military Alliances”, *The Washington Quarterly*, Cilt 27, 2004, Sayı 2, s. 148.

¹⁵⁷ Bruno Tertrais, s. 137.

¹⁵⁸ Murat Yeşiltaş & Ali Balcı, “Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, *Bilgi*, Kış 2011, Cilt 23, ss. 9 – 34.

¹⁵⁹ Ali Balcı, “Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma”, *Orta Doğu Etütleri*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 126.

¹⁶⁰ M. Seyfettin Erol, “11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve “Dört Tarz-ı Siyaset”, *Akademik Bakış*, Kış 2007, Cilt 1, Sayı 1, s.34.

tehditlere karşı koymanın en önemli adımı olarak görmüştür. Bu bakımdan Ankara yönetimi İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), Arap Birliği, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi oluşumlara önem vermiş ve işbirliklerinin geliştirilmesi için çaba göstermiştir. Bunların yanında 2003 Irak müdahalesinin akabinde PKK'nın Irak'ta oluşabilecek güç boşluğunu değerlendirmesini ve kendi güvenliğini tehlikeye düşürmesini engellemek için de ittifaklara ve bölgesel işbirliklerine yönelmiştir.¹⁶¹

2000'li yıllarda Türkiye açısından en önemli gelişme şüphesiz İsrail'le olan stratejik işbirliğinin bozulmasıdır. AK Parti hükümeti sonrasında ekonomik işbirliği eksenli politikalar geliştirilirken İsrail'le sorunlar ortaya çıkmaya başlamış ve Arap ülkeleriyle karşılıklı üst düzey işbirliği mekanizmaları oluşturulmuştur. Ortadoğu bölgesinde barış ve istikrarın olmasının kendi menfaatine olacağını düşünen Türkiye, Filistin sorununun çözümü için çaba sarf etmiş ve bu durum İsrail'le olan birlikteliği yok etmiştir.¹⁶²

2000'li yıllarda İsrail ile olan ittifak etkisini kaybederken Türk dış politikası açısından yeni bir ortak ortaya çıkmıştır. Özellikle 2000'li yılların ilk yarısında Türkiye AB ile ilişkilerini geliştirerek önemli bir ortaklık kurmuş ve İsrail'den boşalan koltuğu AB ile doldurmaya çalışmıştır. Öyle ki 2005 yılında AB ile tam üyelik müzakerelerine başlanmış ve Türkiye norm ve değerler politikasını kullanarak yumuşak gücünü arttırmayı ulusal menfaatine uygun görmüştür. Bunun yanında Türkiye'nin NATO ile sürdürdüğü stratejik ilişkiler de 2000'li yıllarda devam etmiş, 1 Mart tezkeresinin reddedilmesinin kurumsallaşan ilişkilerde tahribat oluşturmasına müsaade edilmemiştir.

Her ne kadar Batı'yla stratejik işbirliği sürdürülüyor olsa da söz konusu dönemde Türkiye'nin askeri harcamaları düşüş göstermiştir. Özellikle 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle güvenlikçi politikalara son verilmiş ve liberal değerler ekseninde yumuşak güce dayanan bir dış politika dili benimsenmiştir. Bu durum sadece Türkiye'nin dış politikasına etki etmemiş, tehdit algılamalarından kurtulan Ankara'nın yeni vizyonu askeri harcamalarının da yumuşak dile ve arabuluculuk faaliyetlerine bağlı olarak düşüş göstermesine sebep olmuştur. İran'ın 1990'lı yıllarda yaşadığı ılımlı dış politikanın düşük askeri harcamaları beraberinde getirdiği gibi Türkiye'de de aynı şekilde ılımlı ve bölgesel işbirliklerine önem veren politikalar askeri harcamalarda

¹⁶¹ M. Seyfettin Erol, s. 51.

¹⁶² Bayram Sinkaya, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", **Adam Akademi Dergisi**, 2011, Cilt 1, Sayı 1, ss.79-100.

düşüş meydana getirmiştir. Jasen Castillo agresif bir dış politika izleyen ülkelerin silahlanmaya daha fazla kaynak ayırdığını ve askeri harcamalarını artırmaktan çekinmediklerini ifade etmektedir.¹⁶³ Türkiye'nin izlemiş olduğu ılımlı dış politikasının askeri harcamalarda düşüş meydana gelmesi bu sebeple anlaşılabilir bir mahiyettedir. Ayrıca Türkiye'nin silah tedarikçisi olan İsrail ile stratejik işbirliğinin İsrail'in Gazze'ye yönelik tutumları sebebiyle bu dönemde yerini sorunlu ilişkilere devretmesi askeri harcamalarını olumsuz etkilemiştir.

2.3.2. İran'ın İttifak İlişkileri

2000'li yıllarda ABD'nin müdahalesiyle tehdit olarak görülen Taliban ve Saddam rejimlerinin yıkılması İran'ı rahatlatmış fakat daha büyük bir tehdit kaynağı olan ABD'nin bölgeye yerleşmesi huzursuzluk oluşturmuştur. Afganistan ve Irak müdahalelerinden sonra İran ABD ile komşu haline gelmiş ve bu durum İran'ın gerek iç politikasında gerek ittifak ilişkilerinde önemli kırılmalar meydana getirmiştir. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte ABD'nin İran'ı "şer eksenini" olarak nitelendirmesi İran'ın alarm durumuna geçmesine sebep olmuştur. Öyle ki söz konusu dönemde ABD ve İsrail, İran'ın en büyük düşmanları olmuş ve algılanan tehdit neticesinde İran nükleer faaliyetlerine hız vermiştir.

ABD ve İsrail tehdidi 2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ı başa getirmiş ve İran'ın dış politikasındaki yumuşak söylemler terkedilerek devrimci söylemlerin yeniden sahiplenilmiştir¹⁶⁴ Agresif bir dış politika izleyen Ahmedinejad, İsrail'i her fırsatta tehdit etmiş ve ülkesinin nükleer faaliyetlerine devam edeceğini bildirmiştir. Özellikle 2000'lerin ikinci yarısında ABD'nin İran'a karşı uyguladığı izolasyon politikaları sonucunda İran yalnızlığını gidermek ve uluslararası alanda yeni müttefikler edinebilmek için yeni arayışlara başlamıştır. Bu arayışlarda ise Latin Amerika ülkeleri ön plana çıkmış ve Ahmedinejad özellikle ikinci dönem Cumhurbaşkanlığı süresince önemli ziyaretler gerçekleştirmiştir.¹⁶⁵

¹⁶³ Jasen Castillo ve diğerleri, s. 99.

¹⁶⁴ Abdullah Yeğin, "Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası", **SETA Perspektif**, Şubat 2014, Sayı 32, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140311122633_devrimin-35.-yilinda-iran-dis-politikasi-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 15.04.2017)

¹⁶⁵ Joshua M. Brandon & David H. Gray, "Iran's Foothold in Latin America: Striking Back at the United States", **Global Security Studies**, Yaz 2015, Cilt 6, Sayı 3, ss. 19-30.

11 Eylül sonrasında İran'ın tehdit algıladığı S. Arabistan ile ilişkileri ise çelişkili bir hal almıştır. 11 Eylül'den sonra Riyad yönetiminin ABD ile problemler yaşaması İran-S. Arabistan ilişkilerine pozitif katkı sağlarken müdahale edilen Irak'ta İran'ın etkisinin artması ilişkileri olumsuz etkilemiştir. S. Arabistan ABD'nin Irak'a müdahale için üslerini kullanmasına müsaade etmemiş, her ne kadar bu durum İran tarafından olumlu karşılanmışsa da söz konusu yumuşama birlikteliğe dönüşmeyerek pragmatik bir yakınlaşma olarak kalmıştır.¹⁶⁶ İran'ın özellikle 11 Eylül'den itibaren Ortadoğu'da Şiilik kartını kullanarak etkinliğini arttırmaya çalışması tehdit algılamalarına sebep olarak bölgedeki ittifak yapılarını şekillendirmiştir.

İran 11 Eylül'den sonra algıladığı tehditlere paralel bir şekilde askeri harcamalarını arttırmış ve nükleer faaliyetlerine hız vermiştir. ABD'nin İran'ı şer eksenini olarak nitelendirmesi İran'ın yumuşak dış politika söylemlerinden uzaklaşmasına, iç politikada değişim yaşamasına, askeri harcamaları arttırmasına ve gerek bölgede gerekse bölge dışında ittifak arayışlarına yönelmesine sebep olmuştur. Bu bakımdan bölgede Suriye, Lübnan gibi ülkelerle, bölge dışından ise Latin Amerika ülkeleriyle yakınlaşmalar yaşanmıştır. Söz konusu yakınlaşma ve ittifak arayışlarına ise İran'ın nükleer kriz sebebiyle maruz kaldığı ambargolar ve şer eksenini olarak nitelendirilmekten doğan tehdit algısı oluşturmuştur. Bu tehditlerle mücadele yönetimi olarak Soğuk Savaş sonrası sistemde etkinlik kazanan devlet dışı aktörlerle kurulan ittifakları İran da benimsemiş ve Hamas-Hizbullah gibi örgütlerle stratejik işbirlikleri oluşturmuştur.

2.3.3. S. Arabistan'ın İttifak İlişkileri

11 Eylül saldırıları Riyad yönetiminin de dış politika kararlarını ve ittifak yönelimlerini ciddi anlamda etkilemiştir. S. Arabistan 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahalesini eleştirmiş ve üsleri ile hava sahasını kullanmasına izin vermemiştir. Kimi uzmanlar 2000'li yıllarda S. Arabistan-ABD stratejik ittifakının en düşük seviyesine gerilediğini söylemiştir. Kamuoyunda gizlenen birkaç istisna dışında Riyad yönetimi ABD'nin Suudi üslerini kullanmasına müsaade etmemiştir. Bu karşı çıkışın sebepleri arasında şüphesiz Saddam'ın 1990'lı yıllarda olduğu gibi güç olmaması ve kamuoyunda güçlü bir anti-Amerikancılığın söz konusu olması bulunmaktadır. İsrail-Filistin sorunu, ikinci intifada ve 9/11 reaksiyonu S. Arabistan'daki Amerikan karşıtlığını ciddi manada

¹⁶⁶ Nasser K. Asl, s. 95.

artırmıştır.¹⁶⁷ Özellikle 2001 yılında ABD'nin Taliban rejimine saldırması kamuoyunda büyük bir tepki uyandırmıştır.

11 Eylül saldırıları S. Arabistan'ın ittifak ilişkilerinin yanında askeri harcamaları ve silahlanması için de bir kırılma teşkil etmiştir. 9/11 saldırısında Suudi uyrukluların bulunması ve ABD kamuoyunda S. Arabistan'ın terörist gruplarla yakınlığının vurgulanması iki ülke arasındaki ilişkilerin zarar görmesine sebep olmuştur. İlişkilerin bozulması ise iki ülke arasındaki silah anlaşmalarının da olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. S. Arabistan-ABD arasındaki silah ticareti var olan olumsuz atmosferden etkilenmiş ve 2001-2005 yılları arasında iki ülke hiçbir silah anlaşması imzalamamıştır. 2005-2009 yılları arasında ise ABD'nin S. Arabistan'a silah ticaretindeki oranı %40'a düşerken, İngiltere %42'ye yükselmiştir.¹⁶⁸ Bu veri herhangi iki ülkenin stratejik ittifakı ya da ilişkilerindeki değişimin ülkelerin silahlanmalarına da etki ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Her ne kadar kamuoyu karşı çıksa da 2003 Irak müdahalesiyle birçok ülkenin yaptığı gibi Riyad yönetimi de ABD'ye peşine takılma politikası uygulamak zorunda kalmıştır. Fakat müttefiklerin terkedilmesiyle ülkeler dengeleme siyasetine daha elverişli hale gelmektedir. Örneğin Ortadoğu'da geleneksel ittifakların dağılmasıyla ülkeler peşine takılma değil dengeleme politikası uygulamayı tercih etmektedir.¹⁶⁹ Türkiye'nin Suriye'de sorununda Demokratik Birlik Partisi (PYD) konusunda ABD ile anlaşamayıp Rusya ile yakınlaşması ve hava savunma sistemi arayışı için Çin ve Rusya ile görüşmeler yürütmesi bu durumun en somut göstergelerinden biridir.

Her ne kadar ABD ile sorunlar yaşasa da söz konusu dönemde S. Arabistan'ın askeri harcamaları artış göstermiştir. Bu durum Riyad yönetiminin farklı alıcılara yönelmesi ve silah alıcılarını genişletmesinin bir sonucudur. Her ne kadar yakın tehdit algıladığı Saddam rejimi yıkılmış olsa da askeri harcamalara devam etmiş fakat satın alınan ürünlerin mahiyetinde değişiklik olmuştur.

¹⁶⁷ Bruno Tertrais, s. 138.

¹⁶⁸ Mevlüt Akçapa, "Suudi Arabistan Savunma Harcamaları ve Silahlanma Faaliyetleri", **V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi** - Bildiriler Kitabı II, s. 141.

¹⁶⁹ Bruno Tertrais, s. 148.

2.4. 2010-2016 Yılları Arasındaki İttifakların Oluşumu

2010 yılından günümüze değin Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkan ittifakların oluşumunda en büyük faktör tüm bölgeyi etkisi altına alan ve devletler açısından önemli sonuçlara sebep olan Arap isyanlarıdır. Bölgede var olan kutuplaşma ve güç mücadelesi Arap Baharı'ndan sonra yapısal hale gelmiş ve İran'ın temsil ettiği direnişçi blok ile S. Arabistan'ın liderlik ettiği statükocu blok ciddi anlamda karşı karşıya gelmiştir. İsyanlardan sonra ise bölgedeki ittifak yapısı değişmiş ve İran'ın liderlik ettiği direniş eksenli bölgede avantajlı bir konum elde etmiştir. Özellikle Arap Baharı'ndan sonra güvenlik odaklı birliktelikler ortaya çıkmış ve gerek bölgede gerek uluslararası sistemde "alakart partnerlikler" söz konusu olmuştur.¹⁷⁰ 2010 yılından itibaren bölgede artan belirsizlik ve istikrarsızlık ortamı rejim güvenliği ve kaygıları Ortadoğu'daki birçok ülkenin temel önceliği haline gelmiştir. Yerleşik ittifak yapıları ve güç dengesi yeniden tanımlanma sürecine girerken, bölgedeki aktörler işbirliğinden ziyade rekabeti ve sıfır toplamlı stratejik aklı referans almışlardır.¹⁷¹

2010 sonrası İran'ın bölgede yükselişine ciddi bir meydan okuma gelmemiş ve bölgesel güçler İran'ı dengelemekte başarısız olmuşlardır. Özellikle Suriye krizi etrafında Ortadoğu'daki aktörler karşı karşıya gelmiş ve İran'a karşı ne Türkiye-S. Arabistan'ın olduğu ikili, ne de İsrail'in de dahil olduğu üçlü bir denge mekanizması tesis edilememiştir. İran'ın Suriye ve Irak'ta artan etkisine karşı doğal olarak ortaya çıkan Türkiye-Suudi Arabistan yakınlaşması ise Riyad yönetiminin Türkiye'nin demokratik İslam düşüncesinden ve İhvan'la olan yakın ilişkisinden çekindiği için kurumsal bir hale gelememiş ve bir ittifak kimliği kazanmamıştır. Böylelikle Ortadoğu'da sistem karşıtı, determinist olarak da ifade edilen ve Türkiye, Katar, Müslüman Kardeşler gibi aktörlerin oluşturduğu yeni bir ittifakın ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹⁷²

¹⁷⁰ Kılıç Buğra Kanat, Philipp O. Amour, Abdullah al-Shammari, "Ortadoğu'da Geleneksel İttifakların Geleceği: Türkiye-İsrail-Suudi Arabistan", **SETA Paneli**, SETA Ankara, 20 Haziran 2016.

¹⁷¹ Şaban Kardaş, "Ortadoğu'da Derinleşen Güvenlik Rekabeti ve Güç Dengeleyicisi Olarak Türkiye", **Ortadoğu Analiz**, Ocak-Şubat 2016 Cilt: 8 Sayı: 72, ss. 10-12.

¹⁷² Philipp O. Amour, "Israel, the Arab Spring, and the Unfolding Regional Order in the Middle East: A Strategic Assessment", **British Journal of Middle Eastern Studies**, 2017, Cilt 44, ss. 293-309.

Ortadoğu'da özellikle Arap Baharı'ndan sonra ideolojik uyumsuzluk ve rejim benzerlikleri ittifaklara ve yakınlaşmalara yön vermiştir.¹⁷³ Örneğin S. Arabistan Mursi'yi bir darbe ile deviren Sisi ile Türkiye'nin Katar, Mursi yönetimindeki Mısır ve Hamas gibi Müslüman Kardeşlere yakın aktörlerle iyi geçinmesi, bu durumu gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte rejim güvenliği de bir diğer belirleyici unsurdur. Riyad yönetimi demokratik İslam modelini tehdit olarak nitelendirmesi sonucu İhvan'a savaş açmış ve Sisi yönetimindeki Mısır ile ittifak yapmıştır. Türkiye de aynı şekilde Suriye'de sınır güvenliğine tehdit oluşturan PYD ve DEAŞ gibi terör örgütlerine karşı İKBY, Katar gibi aktörlerle yakınlaşma politikası izlemiştir.

2.4.1. Türkiye'nin İttifak İlişkileri

Arap Baharı bölgedeki güvensizliği arttırmış ve devletlerarasındaki düşmanlığı körükleyerek anarşik bir yapı ortaya çıkarmıştır. Gerçekleşen isyanlar bölgedeki köklü ittifakları değiştirmiş ve Pan-Arabist ve Pan-İslamist bir düzen ortaya çıkmıştır.¹⁷⁴ Böyle bir jeopolitik yapıda ise dış politikasında revizyon ihtiyacı hisseden ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur.

Türkiye her ne kadar nükleer krizde yanında olmuş ve yaptırımlarla izole edilmesine karşı çıkmışsa da İran'ın bölgede etkinliğini arttırmasından oldukça rahatsızlık duymuştur. Bu bakımdan bölgesel krizlerin ve ittifak yapılanmalarının tamamen dışında duran bir tavır göstermemiştir. Ortadoğu'daki mevcut gerginlikleri mesele bazlı ele almış ve İran'la topyekün karşı karşıya gelmemeye çabalamıştır. İran ile ortaya çıkan güç mücadelesini ise sorumluluğu paylaşma (buckpassing) yoluyla idame ettirmiştir. İran'ın askeri endüstrisi ve silahlanma konusunda yakaladığı ivmeye karşılık İran'ı başka ülkelerle, özellikle Körfez ülkeleriyle, dengeleme yoluna gitmiştir. Hem İran'ı direk karşısına alarak ekonomik bir külfetin altına girmek istememiş, hem de İran ile doğrudan bir çatışmanın bölge açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünmüştür. Fakat Tahran yönetiminin Ortadoğu'da gittikçe etkinlik kazanması ve vesayet savaşlarıyla jeopolitik hakimiyetini genişletmesi Türkiye ve Körfez ülkelerini endişelendirmiş ve ortaya stratejik esnekliğe sahip adhoc ittifaklar çıkmıştır.

¹⁷³ F. Gregory Gause, "Ideologies, Alliances and Underbalancing in the New Middle East Cold War", **Middle East Political Science**, <https://pomeps.org/2015/08/26/ideologies-alliances-and-underbalancing-in-the-new-middle-east-cold-war/>, (Erişim Tarihi: 15.09.2017).

¹⁷⁴ Philipp O. Amour, s. 297.

Türkiye'nin bu dönemde Körfez ülkeleriyle yakınlaşması ve adhoc ittifak anlayışını sürdürmesi, bölgedeki diğer aktörler arasındaki gerilimin azaltılması ve rekabetin dengelenmesi açısından oldukça önemlidir.¹⁷⁵

Türkiye'nin taktiksel adhoc yakınlaşmaları yaşamış olduğu 15 Temmuz askeri darbe girişiminden sonra da görülmeye devam etmiştir. Gerek Suriye krizinde, gerekse iç politikada yaşadığı krizde ABD ve Batılı ülkelere beklediği desteği göremeyen Türkiye, Rusya ve İran gibi ülkelerle masaya oturarak taktiksel bir yakınlaşma içerisine girmiştir. Rusya, İran ve Türkiye her ne kadar Suriye meselesi çerçevesince bir araya gelmiş olsa da, bu birliktelik son dönemde ABD ile sorunlar yaşayan üç aktörün taktiksel bir yakınlaşması olarak yorumlanabilir. Söz konusu yakınlaşmayı pragmatik saiklerle açıklayanlar olduğu gibi, birlikteliğin ilerleyen zamanlarda "rol ortaklığı" dönüşebileceğini ve Suriye özelinde alınan ortak kararların "spill over" etkisiyle diğer alanlarda da görülebileceği ifade edilmektedir.¹⁷⁶

Türkiye ve S. Arabistan bölge meselelerinde farklı noktalarda olmalarına rağmen Suriye krizinde İran'a karşı işbirliği yapabilmişler ve muhalif unsurları desteklemişlerdir. Hâlbuki iki ülke Mısır'da karşı karşıya gelmiş, Türkiye Müslüman Kardeşler destekli Mursi yönetimine destek verirken, Riyad yönetimi Sisi darbesinin ekonomik ve siyasi destekçisi olmuştur. Türkiye Katar'la birlikte Mübarek rejiminden sonra iktidara gelen Mursi yönetimindeki Mısır ile ittifak oluşturmuş ve 3 ülkenin demokratik İslami hareketler için bir damar haline geldiği ifade edilmiştir. Fakat darbeden sonra Mısır bu bağlamdan çıkarak statükocu kutba dâhil olmuştur. 24 saat geçmeden Ürdün Kralı'nın Sisi'yi ziyaret etmesi yeni bloka bir "hoş geldin" ziyareti olarak yorumlanmış ve bölgedeki ittifaklar yeniden şekillenmiştir. Bu durum Ortadoğu'da taktiksel ittifakların yaygın bir hale geldiğinin en açık göstergesidir. Fakat söz konusu taktiksel ittifakların daha kırılgan ve değişken bir durumda olduğunu ifade edilmekte, bu sebeple aktörlerin kapsamlı ve kurumsal bir birlikteliğe gidemeyeceği söylenmektedir.¹⁷⁷ Böyle bir siyasi durumda Türkiye taktiksel ittifaklara yönelirken askeri harcamalarında çok yüksek bir artış görülmemiştir. Askeri harcamaları 2010-2016 yılları arasında dalgalı bir yapıda

¹⁷⁵ Şaban Kardaş, s. 11.

¹⁷⁶ **AB Haber**, "Türkiye, Rusya, İran Yakınlaşması: Stratejik Değil Taktiksel İttifak", 14 Ağustos 2016, <http://www.abhaber.com/strat/>, (Erişim Tarihi: 30.04.2017).

¹⁷⁷ Soner Çağaptay, "Middle East Reconfigured: Turkey vs. Iran vs. Saudi Arabia", **CNN News**, 13 Eylül 2013, <http://edition.cnn.com/2013/09/13/opinion/khanna-cagaptay-turkey-iran-saudi-arabia/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2017)

olmuş ve azalma yaşanmıştır. Böylelikle taktik ve geçici ittifaklar değişken bir yapı arz ettiğinden dolayı devletlerin savunma harcamaları üzerinde bir baskı unsuru haline dönüşmediğini ifade edebiliriz. 90'lı yıllarda Türkiye İsrail ile stratejik bir ittifak gerçekleştirdiğinde savunma harcamaları bu durumdan oldukça etkilenmiş ve silahlanma faaliyeti artmıştı. Fakat 2010 yılından itibaren, Arap Baharı'nın bölgeyi istikrarsızlaştırmasına rağmen gerek Türkiye'de gerek İran'da böyle bir artışın görülmemesi geçici ittifakların savunma harcamaları üzerinde etkisinin azami derecede olduğu yorumunu yapmamızı mümkün kılmaktadır.

2.4.2. İran'ın İttifak İlişkileri

2010-2016 yılları arasında İran'ın bölgedeki etki sahasını artırma politikaları bölgedeki gerilimi artırmıştır. Özellikle Arap Baharı'ndan sonra İran, Suriye, Irak ve Rusya arasında oluşturulan ittifak ve işbirliği bölge açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. İran Türkiye'yi bölgedeki rakibi olarak algılamakla birlikte İsrail'i düşmanı olarak algılamış ve vesayet savaşları yürüterek bölgede etkinliğini artırmaya çalışmıştır. Kürecik radarı, Suriye krizi gibi sorunlarla komşusu Türkiye ile sorunlar yaşayan Tahran yönetiminin, İslam dünyasının lideri olmak için mücadele içine girdiği dahi iddia edilmiştir.¹⁷⁸ Bunu da hem İsrail karşıtı bloku yek vücut kılmaya çalışarak, hem de Türkiye'nin bölgedeki hakimiyetini kısıtlayarak uygulamaya çalışmıştır.

Bu dönemde Rusya İran'ın önemli bir müttefiki olarak ön plana çıkmıştır. İki ülke tehdit algılamalarındaki benzerlikler, dış politika öncelikleri, ABD politikalarına karşıtlık, Türkiye'ye yönelik eleştirel tutumları, Suriye meselesine bakış açıları ve Avrasyacı kanatta yer almaları gibi sebeplerle stratejik bir müttefik haline gelmişlerdir.¹⁷⁹ Gerek Rusya gerek İran bölgede ABD gücünü dengeleme siyasetini izlemektedir. Rusya'nın Şubat 2014'te Kırım'ı işgaliyle başlayan yaptırımlar, Rusya'nın yine Batı'dan ambargoya maruz kalan İran ile yakınlaşmasına sebep olmuştur. İki ülkenin stratejik işbirliğinin gözle görülür hale geldiği nokta ise Suriye krizi olmuştur.

¹⁷⁸ Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", *Ortadoğu Analiz*, Ağustos 2012, Cilt 4, Sayı 44, ss. 44-51.

¹⁷⁹ Barış Doster, s. 50.

Rusya ve İran'la birlikte Suriye ve Irak DEAŞ karşıtı mücadeleyi koordine etmek için Bağdat'ta Enformasyon Merkezi kurmuşlardır.¹⁸⁰

Tahran ile Şam arasında 35 yıldır devam eden ittifak ilişkileri Arap Baharı'ndan sonra da güçlenerek sürmüştür. İran'ın bölgesel rakipleri olarak gördüğü Türkiye ve S. Arabistan'ın Suriyeli muhaliflere destek vermesi İran'ın Esad'ın yanında yer almasına sebep olmuştur. Bu durumun en temel sebebi İran'ın Suriye'yi direniş ekseninde görmesiyle, Şam rejiminin Hizbullah ve Hamas gibi gruplarla İran'ın jeopolitik bağına sağlaması diğer sebeplerdendir.¹⁸¹ İran ile Suriye arasındaki ittifakın süreklilik arz eden bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira iki ülkenin ortak çıkarları ve benzer tehdit algıları bulunmaktadır. İki ülkede direniş blokunda yer almakta ve benzer ülkeleri ve aktörleri ulusal tehdit olarak değerlendirmektedir.

Her ne kadar direniş ekseninin liderliğini yürütse ve bölgesel bir mücadelenin içinde yer alsada İran'ın askeri harcamaları 2010 yılından itibaren sürekli düşüş göstermiştir. Her ne kadar stratejik müttefiki Rusya ile silah anlaşmaları gerçekleştirmişse de Tahran yönetiminin savunma harcamaları düşüş eğilimi içinde olmuştur. Fakat S. Arabistan'ın "Arap Ordusu" fikri başarısız olsa da Tahran yönetimini tedirgin etmiş ve ambargoların kalkmasıyla 2016 yılında askeri harcamalarda ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Bu durum bize ülkelerin kendi kurmuş oldukları ittifaklardan çok rakip olarak gördükleri devletlerin kurmuş oldukları ittifakların mahiyetinin devletlerin askeri harcamalarında daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır. S. Arabistan'ın körfez ülkelerinin katkı sağladığı bir ordu kurma fikri Tahran yönetimini tedirgin etmiş ve Walt'un belirttiği tehdit dengesi ekseninde askeri harcamalarda artış meydana gelmiştir.

2.4.3. S. Arabistan'ın İttifak İlişkileri

İran'ın 2010'dan itibaren Ortadoğu'daki nüfuzunu ciddi bir şekilde arttırması S. Arabistan yönetimini hem silahlanma politikalarıyla askeri harcamalarını arttırmasına, hem de savunma ittifaklarına yöneltmiştir. Bu bakımdan bu dönemde Riyad yönetiminin silahlanma faaliyetleri ile ittifak arayışları doğru orantılı bir şekilde artış

¹⁸⁰ "Irak, Suriye, İran ve Rusya IŞİD'e Karşı Bağdat'ta Koordinasyon Merkezi Kuracak", **BBC Türkçe**, 27 Eylül 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/09/150927_suriye_iran_irak_rusya_isbirliigi, (Erişim Tarihi: 02.05.2017).

¹⁸¹ Bayram Sinkaya, "Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri", **Akademik Ortadoğu**, Cilt 10, Sayı 1, 2015, s.148.

göstermiş ve tehdit algılamaları zirve noktasına ulaşmıştır. Gerek yüksek askeri harcamalar gerçekleştirerek, gerekse bölgede caydırıcılığı yüksek bir ittifak tesis etmeye çalışarak Riyad yönetimi İran'ın bölgedeki etkinliğini kırmayı hedeflemiştir.¹⁸² Bu kapsamda Yemen'e müdahale ederek Mısır ve Pakistan gibi ülkelerden destek beklemiş ve İran'ı dengelemek için bölgede etkin bir dış politika yürütmüştür. Fakat Yemen müdahalesinin başarısız olduğunun ifade edilmesi gerekir. Jan Ludvik daha fazla askeri harcama ve silahlanma gerçekleştiren ülkelerin savaş ve çatışmaları kazanacaklarının garantisi olmadığını belirtmiştir.¹⁸³ S. Arabistan'ın Yemen müdahalesinde istediği sonucu alamaması Ludvik'in tespitinin doğruluğunun net bir göstergesidir.

S. Arabistan'ın Arap Baharı'ndan sonra ortaya koyduğu en önemli çaba “Ortak Arap Gücü” olarak adlandırılan girişimdir. Riyad yönetimi her ne kadar terörizme karşı oluşturulduğu ifade edilse de bölgede İran'ın etkisini kırmak için 34 ülkenin katılımıyla bir ittifak oluşturacağını ifade etmiştir. S. Arabistan öncülüğünde bir araya gelen ülkeler 29 Mart 2015 tarihinde Ortak Arap Gücü'nü oluşturmuşlardır.¹⁸⁴ Söz konusu ittifakın şüphesiz en önemli işlevi Batı ile nükleer anlaşma gerçekleştiren İran'ın bölgedeki gücünün dengelenmesidir. Obama yönetiminin bölgeyi ikinci önceliği haline getiren politikaları ve İran mutabakatı başta S. Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerini tedirgin etmiş ve S. Arabistan'ın finanse edeceği ortak askeri bir güç oluşturma ihtiyacı hissetmişlerdir. S. Arabistan bu ittifakta özellikle Türkiye ve Mısır'ın desteğini almak istemiş fakat Kral Selman İran'la karşı karşıya gelmek istemeyen iki ülkeden de beklediği desteği alamamıştır.

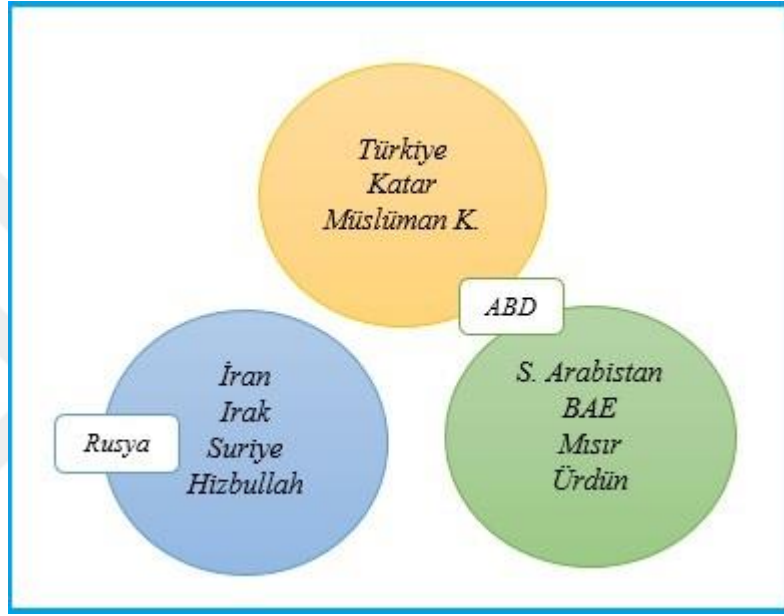
İran'ın bölgedeki revizyonist hamlelerine karşılık S. Arabistan statükocu bir tavır benimseyerek İran'ın üstünlük mücadelesine cevap üretmeye çalışmıştır. İki ülke özellikle Mısır, Bahreyn, Yemen ve Suriye'de bölgesel üstünlük mücadelesi vermişlerdir. Bölgede mevcut statükonun korunamaması S. Arabistan'ı İran karşısında zayıf bir konuma düşürmüştü, bu durum ise Riyad yönetiminin çareyi yüksek askeri harcamalar gerçekleştirmesine ve son teknoloji silah sistemleri almasına sebep

¹⁸² Semir Yorulmaz, “İran ve S. Arabistan Gerginliği Çerçevesinde Kral Selman'ın İttifak Arayışları”, **Ortadoğu Analiz**, Mart-Nisan 2016 Cilt: 8 Sayı: 73, ss. 34-37.

¹⁸³ Jan Ludvik, s. 156.

¹⁸⁴ Semir Yorulmaz, “Ortadoğu'da Yeni Bir Denge Arayışı Olarak “Ortak Arap Askeri Gücü”, **Ortadoğu Analiz**, Mayıs-Haziran 2016, Cilt 7, Sayı 68, ss.46-49.

olmuştur.¹⁸⁵ Söz konusu bölgesel mücadelenin yanında rejim güvenliği de S. Arabistan için önemli bir olgudur. Bölgede rejim güvenliği (iç tehdit algısı) ön planda olmasına rağmen bölge ülkeleri farklı güvenlik önceliklerine ve ulusal çıkarlara sahip olmuş, bu bakımdan Arap gücü gibi ortak güvenlik girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Örneğin S. Arabistan ve Bahreyn İran'ın 4 ülke (Suriye, Lübnan, Yemen, Irak) üzerinde etki sahibi olması öncelikli tehditken, BAE ve Mısır için İhvan gibi demokratik İslami düşünceler önemli tehdit kaynağıdır.

Şekil 2: Arap Baharı Sonrası Ortadoğu'daki İttifak Yapısı

Kaynak: Soner Çağaptay, “Middle East Reconfigured: Turkey vs. Iran vs. Saudi Arabia”

Arap Baharı'ndan sonra bölgede otoriter rejimler isyanlar sebebiyle zayıflamış ve bölgesel mücadele Türkiye, İran ve S. Arabistan arasında cereyan etmeye başlamıştır. Özellikle Arap Baharı'ndan sonra Rusya İran'ın başını çektiği direniş eksenine destek verirken ABD onu dengelemeyerek Ortadoğu'daki güç dengesinin İran lehine güçlenmesine sebep olmuştur. Türkiye ve Katar'ın oluşturduğu blok ise Arap Baharı'ndan sonra etki kaybı yaşamış, gerçekleşen karşı devrimler, iç savaşlar, askeri darbeler ve terör sahada etkili olmasını engellemiştir. Türkiye ile S. Arabistan bloklarının arasında ideolojik bir düşmanlık olmamasına rağmen rejim güvenliği algıları ve çıkar çatışmaları sebebiyle kolektif bir işbirliği mümkün olmamış, iki blok Suriye

¹⁸⁵ İsmail Akdoğan, “Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, Kemal İnat, Muhittin Ataman (Ed.), Ortadoğu Yıllığı 2012, 1. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap, ss. 463-482.

krizi gibi sınırlı alanlarda işbirliği yapabilmiş fakat bu durum Rusya'nın desteklediği direniş ekseninin dengelenmesini mümkün hale getirmemiştir.

BÖLÜM 3: ASKERİ HARCAMALARIN BÜYÜK GÜÇLERLE İLİŞKİLERE ETKİSİ

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, ele aldığımız bölgesel güçlerin ABD ve Rusya gibi büyük güçlerle ilişkisi incelenecektir. Tesis edilen ilişkilerin aktörlerin askeri harcamalarını ne şekilde etkilediği, aktörlerin gerçekleştirdiği askeri harcamaların büyük güçlerle sürdürdüğü ilişkilerden etkilenip etkilenmediği, sürdürülen ilişkiler ile savunma harcamaları arasında nasıl bir ilişki olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Büyük güçlerin bölgedeki varlığının üç ülkenin askeri harcamaları üzerinde etki sahibi olup olmadığı üzerinde durulacak ve özellikle büyük güçler olarak bölgedeki aktif politikaları sebebiyle ABD ve Rusya ele alınacaktır. ABD'nin Irak müdahalesiyle bölgeye yerleşmesi bölgesel aktörlerin askeri harcamalarını nasıl etkilemiştir? ABD'nin Irak'tan çekilmesi ülkelerin askeri harcamalarını yükseltmelerinde etki sahibi olmuş mudur? Bölgede ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin hegemonyalarını artırmak istemeleri bölgesel aktörlerin bu ülkelerle ilişkilerini nasıl şekillendirmektedir? Özellikle ABD'nin son dönemde dikkatini Asya-Pasifik bölgesine kaydırduğu tartışmaları ve Ortadoğu sorunlarına doğrudan müdahil olmaması ülkelerin askeri harcamalarına herhangi bir etkide bulunmuş mudur? Bu tarz sorularının cevaplarının aranacağı bölümde ilişkiler yine dönemlere ayrılarak ele alınmış ve üç bölüm halinde bölgesel aktörlerin büyük güçlerle olan ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1. Aktörlerin 1990-2001 Yılları Arasında Büyük Güçlerle Olan İlişkileri

3.1.1. Türkiye

1990'lı yıllarda Türkiye Körfez Savaşı'nın da etkisiyle ABD ile paralel politikalar izlemeye ve iyi ilişkiler tesis etmeye çalışmıştır. Soğuk Savaş sona erdiği için Türkiye'nin stratejik ve jeopolitik önemini yitirdiği tartışmaları Türkiye'nin Özal döneminde ABD'ye daha yakın politikalar izlemesine yardımcı olmuştur. Öyle ki Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin ABD'ye destek vermesi Batı'da tartışılan Türkiye'nin stratejik öneminin azaldığı tartışmalarını yok etmiş ve Türkiye'nin bölgesinde işbirliği yapılabilecek önemli bir aktör olduğunun yeniden anlaşılmasına sebep olmuştur. Fakat bunun yanında Ankara'daki karar vericiler Körfez Savaşı sonrası ABD'nin Irak'ta gizli bir ajandaya sahip olduğu ve Kürdistan'ın kurulabileceği gibi endişelere sahip

olmuşlardır. Bu durum ise Ankara yönetiminin ilişkilerde daha dikkatli ve temkinli adımlar atmasına sebep olmuştur.

1990'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye ile İsrail'in ilişkilerde ilerleme sağlayarak stratejik bir ortaklık kurması da Türkiye-ABD ilişkilerine ivme kazandırmıştır. İlişkilerin gelişmesiyle ABD Türkiye'nin AB üyeliğine tam destek verme politikası izlemiş ve özellikle 90'ların ikinci yarısından itibaren normal seyrinde devam eden Türkiye-ABD ilişkileri "stratejik" olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.¹⁸⁶ ABD şüphesiz Türkiye'nin AB'ye üye olmasının bölgedeki çıkarları açısından olumlu ve uyumlu olduğunu ve Türkiye'nin AB ile bağının devam etmesinin ABD çıkarlarına tezat olmayacağını düşünmüştür. Böylelikle bu dönemde iki aktör arasında birçok alanda işbirliği gerçekleştirilmiştir. Örneğin Türkiye PKK'nın saldırıları sonucu 35 bin kişilik orduyla Kuzey Irak'a askeri hareket düzenlemeye karar vermiş ve ABD bu operasyonu Avrupa'nın güvenliği için önemli olduğu gerekçesiyle destek vererek meşru görmüştür. Bunun yanında ABD PKK elebaşı Abdullah Öcalan'ın yakalanmasında da Türkiye ile işbirliği yapmış ve yakalanmasına yardımcı olmuştur.

Bu dönemde iki ülke ilişkilerinde genel olarak güvenlik ve savunma konuları ön planda olmuştur. Soğuk Savaş döneminin sonlanmasından itibaren Türkiye'nin Batı'nın savunması için önemini kaybedeceği yorumları yapılmışsa ve ABD kongresi Türkiye'ye askeri yardım ve hibe programlarını azaltma kararı vermişse¹⁸⁷ de Körfez Savaşı Türkiye'nin savunma ve güvenlik alanlarında özellikle ABD'nin önemli bir müttefiki olmaya devam edeceğini göstermiş ve ABD Türkiye ile askeri ilişkilerini sürdürmüştür. Her ne kadar Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle Türkiye ABD ilişkileri yeni bir yola girmiş ve Türkiye ABD'nin jeopolitik söylemlerine uyumlu hareket etmişse de iki ülke ilişkilerinde bu dönemde bir takım sorunlar da görülmüştür. 90'larda Türkiye'nin siyasi istikrarsızlığın yanında zayıf insan hakları karnesine sahip olması ABD tarafından sürekli gündemde tutulmuş ve Türkiye'ye askeri teknoloji verme konusunda isteksiz bir tutum benimsemesine sebep olmuştur.¹⁸⁸ ABD Kongresi 90'ların ortasında insan hakları eleştirilerinin artmasıyla Türkiye'ye silah satışını onaylayan bir sözleşmeyi engellese de

¹⁸⁶ Isa Afacan, "Turkish-American Relations in the Post-Cold War Era, 1990-2005", **FIU Electronic Theses and Dissertations**, 2011, No: 347, ss. 84-110.

¹⁸⁷ Ayşe Ömür Atmaca, "11 Eylül Jeopolitik Anlatısı İçerisinde Türk Amerikan İlişkileri", **Akademik Ortadoğu**, Sayı 14, ss. 115-146.

¹⁸⁸ Isa Afacan, ss. 84-110.

iki ülke ilişkileri bu durumdan çok olumsuz etkilenmemiştir. Zira Türkiye bu dönemde ABD'den elde edemediği silah ve mühimmatı İsrail ile yakınlaşarak ve stratejik bir işbirliği kurarak karşılamaya çalışmıştır. Bunun yanında ilişkilerdeki bir diğer sorunu ise ABD'nin Irak'taki Kürt aktörlerle yakın işbirliği kurması oluşturmuştur. ABD'nin 1998 yılında Barzani ve Talabani'yi Washington'da ağırlaması, bir araya getirerek ortak hareket etmeleri için örgütlemesi Türkiye'nin Irak'ın Kuzey'inde kurulacak devlet konusunda yaşadığı kaygıları arttırmış ve kamuoyunda ABD'nin Türkiye'nin hassasiyetlerini dikkate almadığı düşüncesi oluşmuştur.¹⁸⁹

Fakat tüm bu gelişmelerin aksine insan hakları eksenli tartışmaların ve gerilimlerin iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemesine izin verilmemiştir. Özellikle Türkiye söz konusu stratejik ilişkilerin sürdürülmesine ayrı bir önem vermiş ve 1997 yılında Başbakan Mesut Yılmaz ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Söz konusu ziyarette ise iki ülke arasında 5 maddelik stratejik bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmada enerjiden ekonomik ilişkilere, güvenlikten işbirliğine, Ege ve Kıbrıs sorunlarında bölgesel işbirliği mekanizmalarının canlandırılması da dahil olmak üzere birçok konuda işbirliği yapılmıştır. Bunun yanında 1990-2001 arası dönemde iki aktör arasındaki ekonomik ilişkiler de oldukça canlanmış ve siyasi alanda gerçekleştirilen işbirliğine paralel kazanımlar elde edilmiştir. Öyle ki iki ülke arasındaki ticaret hacminde 1991 yılından 1999 yılına kadar %70 oranında artış gerçekleşmiştir. Ayrıca Türkiye'ye gelen ABD'li turist sayısında da gözle görülür bir artış elde edilmiş ve 1991 yılında 79 bin turist gelmişken 1998 yılında bu rakam 439 bine yükselmiştir.¹⁹⁰ ABD her ne kadar Türkiye'yi insan hakları konusunda eleştirse ve Irak'ta Kürt gruplarla sıkı bir işbirliği kurmaya çalışsa da ilişkiler bu durumlardan çok fazla etkilenmemiş ve Türkiye ile ABD 1990-2001 yılları arasında stratejik işbirliği mekanizmalarını hayata geçirerek iyi ilişkilere sahip olmuşlardır.

1990-2001 yılları arasında Türkiye'nin bir diğer büyük güç Rusya ile ilişkisi ise inişli çıkışlı bir yapıya sahip olmuştur. Bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkilerde hem işbirliği hem de rekabet söz konusu olmuştur. İki ülke kimi konularda işbirliği

¹⁸⁹ Burcu Bastacıoğlu, "I ve II. Körfez Savaşları Dönemi Türkiye ABD İlişkileri", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Dumlupınar Üniversitesi: SBE, 2009, s. 66.

¹⁹⁰ İsa Afacan, s. 112.

gerçekleştirmeyi başarmışken bazı konularda rekabet etmekten vazgeçememişlerdir.¹⁹¹ Bu durumun en önemli sebebi Soğuk Savaş sonrası Rusya’da yaşanan iktidar mücadelesi olmuştur. 1993 yılına dek ülkede etkinlik sahibi olan Batı yanlısı reformcular Türkiye ile iyi ilişkiler tesis etmeyi ülke çıkarına uygun görmüşlerdir. Bu sebeple Türkiye’ye yönelik pozitif bir tutum benimsemişlerdir. Bu durumun neticesinde 1991 yılında bir anlaşma imzalanmış ama SSCB yıkıldığı için anlaşma geçersiz olduğundan Türkiye ile Rusya 1992 yılında yeni bir “Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği” anlaşması imzalamıştır.¹⁹² Özellikle dünyada esen liberal rüzgarların da etkisiyle ekonomi alanında iki ülke önemli anlaşmalar gerçekleştirmiştir.

Fakat 90’lı yılların ortalarına doğru Rusya’da Avrasyacı kesimin etkisini arttırmasıyla Türkiye ile Rusya ilişkilerinde işbirliği yerine rekabet ön plana çıkmaya başlamış ve iki ülke ilişkilerinde işbirliği alanları sınırlı kalırken rekabet alanları çoğalmaya başlamıştır. Rusya’nın “Yakın Çevre”¹⁹³ doktrinini benimsemesi, Suriye’ye silah ve mühimmat yardımı gerçekleştirmesi, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi’ne (GKRY) S-300 füzeleri satması, AKKA anlaşması¹⁹⁴ ve Yunanistan ile yakın ilişkiler tesis etmesi 90’ların başında süren olumlu atmosferi bozan ve rekabeti ön plana çıkaran hadiseler olmuştur.¹⁹⁵ Bunların yanında Türkiye’nin boğazlar konusundaki düzenlemeleri ve Çeçen militanlar konusundaki tutumu da ilişkileri olumsuz etkileyen faktörler olarak ifade edilebilir.

Bu dönemde iki ülkenin özellikle ekonomi alanında gerçekleştirmiş olduğu atılıma ayrıca değinilmesi gerekmektedir. SSCB’nin dağılmasından sonra özellikle ekonomik ilişkiler ciddi bir dinamizm kazanmıştır. Öyle ki ticari ilişkiler çok hızlı bir şekilde gelişmiş ve Türkiye ile Rusya iki önemli ticari ortak haline gelmişlerdir. İki ülke arasında kurulan ekonomik ilişkilerin ise sacayaklarından birisini enerji sektörü oluşturmuştur. 1997 yılına gelindiğinde Türkiye’nin Rusya’dan ithal ettiği doğalgaz

¹⁹¹ Fatih Özbay, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Rusya İlişkileri”, **Bilge Strateji**, Cilt 2, Sayı 4, Bahar 2011, ss. 35-77.

¹⁹² Muzaffer Ercan Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Rus İlişkileri”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:13, ss. 27-42.

¹⁹³ Yakın Çevre doktrininde “Rusya’nın nükleer bir gücün müttefiki olan ama nükleer olmayan bir güç tarafından saldırıya uğraması durumunda nükleer güç kullanılabilir” maddesinin Türkiye için doktrine konulduğu iddia edilmiştir. Bkz; Gökhan Özkan, “Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve TDP’ye Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 12/1 (2010), ss. 109-132.

¹⁹⁴ Rusya AKKA anlaşmasını kabul etmemiş ve Eylül 1993’ye bir nota ile indirim kotalarını uygulamayacağını bildirmiştir.

¹⁹⁵ Muzaffer Ercan Yılmaz, s. 30.

miktarı 6 milyar metreküp olmuş ve Türkiye enerjisinin %60'ını Rusya'dan tedarik ederek Finlandiya'dan sonra Rusya'ya en çok bağımlı ikinci ülke haline gelmiştir.¹⁹⁶ Ayrıca 1997 yılında Mavi Akım Projesi imzalanmış ve enerji alanında yaşanan gelişmeye bu anlaşma da değer katmıştır. İki ülke arasındaki askeri işbirliği ise oldukça zayıf bir konumda kalmıştır. Her ne kadar 1993 yılında Türkiye Rusya ile askeri alanda işbirliği imzalayan ilk NATO ülkesi olsa da¹⁹⁷ söz konusu işbirliği gelişmemiş ve Türkiye'nin NATO üyesi olmasının yanında bu dönemde ABD ile stratejik işbirliğini sürdürmesi mevcut anlaşmayı etkisiz kılmıştır.

1990-2001 yılları arasında Türkiye ile Rusya'nın ekonomik ilişkilerde elde ettiği canlanmanın siyasi ilişkilere etki etmemesi sorunu 90'lı yılların sonuna doğru ortadan kalkmaya başlamıştır. Türkiye'nin AB gibi aktörlerle yaşadığı siyasi sorunların ve ekonomik krizin yanında, Ecevit'in Rusya'yı ziyaret etmesi ve Putin'in Rusya'da iktidara gelmesi ekonomik ilişkilerin yanında siyasi ilişkilerde de gelişme sağlanmasına sebep olmuştur.¹⁹⁸ Bu sebeple 90'lı yıllarda işbirliği ve rekabetin birlikte sürdürüldüğü ilişkilerde 2000'li yıllarda ekonomi ve ticaret tabanlı iyi ilişkiler tesis edilmeye çalışılmıştır. Mevcut jeopolitik çekişme yerini rasyonel bir ilişkiye bırakmış ve özellikle Türkiye Batılı müttefiklerinden destek bulamadığı konularda Rusya ile işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. 90'larda ekonomik ilişkiler var olan güvensizlik ortamını değiştiremezken, 2000'li yıllarda ticaret ve ekonomik bağımlılık güven ortamının tesis edilmesine katkı sağlamıştır.

3.1.2. İran

1990-2001 yılları arasında İran'ın ABD ile ilişkileri oldukça kötü ve düşmanca bir zeminde süregelmiştir. Devrim sonrasında ABD ile sürdürülen kötü ilişkiler 90'lı yıllarda da geçerliliğini korumuş ve İran ile ABD arasında karşılıklı düşmanlığa varan ilişki biçimi ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin İran ve Irak'a yönelik çevreleme stratejileri izlemesi ilişkilerin olumsuz bir atmosferde seyretmesine sebep olmuştur. 1993 yılının Mayıs ayında ABD Başkanı Bill Clinton çifte çevreleme

¹⁹⁶ Erhan Büyükkakıncı, "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye Rusya İlişkileri", http://www.academia.edu/2104741/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9Ftan_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_T%C3%BCrkiye-Rusya_%C4%B0li%C5%9Fkileri (Erişim Tarihi: 17.10.2017).

¹⁹⁷ İlhan İnce, "Putin Dönemi Rusya Federasyonu Dış Politikası", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi: SBE, 2011, s. 165.

¹⁹⁸ İlhan İnce, s. 165.

(dual containment) stratejisini uygulamaya başlamış ve yaptırımlarla İran'ı silahsız hale getirme politikaları izlemiştir.¹⁹⁹ Söz konusu çevreleme politikasını İran'ı uluslararası platformlardan izole etme, ekonomik baskı uygulama ve muhalefeti destekleyerek hükümeti istikrarsızlaştırmaya çalışma gibi çabalar oluşturmaktadır.²⁰⁰ İran'ı çevreleme amacıyla benimsenen bu çabalar iki ülke ilişkilerinin düşmanca bir zeminde sürdürülmesine sebep olmuştur. ABD İran'ı kontrol altına almak için silah ambargosunun yanı sıra diğer ülke şirketlerine yönelik de ambargo kararları almıştır. Örneğin ABD Kongresi 1996 yılında İran-Libya Ambargo Yasasını (ILSA) onaylamış ve 40 milyon dolar ve üzerinde enerji anlaşması yapan şirketleri inceleme altına alacağını duyurmuştur.²⁰¹

Söz konusu dönemde iki ülke ilişkilerinin düşmanca seviyede sürdürülmesine sebep olan bir diğer etmen de İsrail olmuştur. 1999 yılında Ayetullah Ali Hamaney ABD ile İran arasındaki anlaşmazlığın temel sebebinin İran'ın İsrail'e karşı en önemli meydan okumayı gerçekleştirmesi olarak açıklamıştır.²⁰² İran Meclis Sözcüsü Nateq Nouri de Clinton yönetiminin ABD yönetimlerinin hiç olmadığı kadar İsrail'in yanında durduğunu ve İsrail lobilerinin hiç olmadığı kadar Washington üzerinde etki sahibi olduklarını belirtmiştir. Bu sebeple Clinton döneminde iki ülke ilişkilerinin gerilmesinde İsrail de önemli bir faktör olmuştur.

1990-2001 dönemi İran-ABD ilişkilerine dair belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise 90'lı yılların sonunda Hatemi'nin başa gelmesiyle başlayan yumuşama eğilimidir. Tahran'da gerçekleştirilen İKÖ konferansından sonra CNN'e konuşan ve rehine krizi sebebiyle üstü kapalı özür dileyen Hatemi, ABD halkına selam ve saygılarını göndererek iki ülkenin barış ve güvenliği önceleyerek karşılıklı saygıya dayanan ilişkilerini sürdürmesi gerektiğini söylemiştir.²⁰³ Bu röportaj "güvensizlik duvarındaki ilk çatlak" olarak literatüre girmiş ve bir İran liderinin devrimden sonra ilk kez ABD televizyonlarında boy gösterdiği için önemini korumuştur. Ayrıca söz konusu

¹⁹⁹ Railya Elif İdrisoğlu, "Rusya'nın ve ABD'nin SSCB Sonrası Orta Doğu Politikası", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi: SBE, 2010, s. 28.

²⁰⁰ Adam Tarock, "US-Iran Relations: Heading for Confrontation?", **Third World Quarterly**, 1996, 17:1, ss. 149-168.

²⁰¹ Saeid Naji & Jayum A. Javan, "US-Iran Relations in the Post-Cold War Geopolitical Order", **Asian Social Science**, Vol. 7, No. 9, September 2011, ss. 94-108.

²⁰² Robert O. Freedman, "Russian-Iranian Relations in the 1990s", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 4, No. 2 (June 2000), ss. 65-80.

²⁰³ Giray Saynur Bozkurt, "11 Eylül Sonrası Amerika İran ilişkileri", **TASAM**, 2007, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3996/11_eylul_sonrasi_amerika-iran_iliskileri, (Erişim Tarihi: 10.10.2017).

açıklamalar ve yumuşama konusunda gösterilen iradelerden sonra iki ülke ilişkilerinde siyasal ve ekonomik alanlarda olmasa da kültürel alanlarda bir takım açılımlar gözlenmiştir. Örneğin 1998 yılında İran'da güreş müsabakaları düzenlenmiş ve ABD'li sporcular bu müsabakalarda yer almıştır. ABD cephesi de bu yumuşama girişimlerine destek vermiş ve 1998 yılındaki ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright İran ile ilişkilerin geliştirilmesine vurgu yaparak karşılıklı yumuşamaya söylemleriyle katkı sağlamıştır.

İran'ın bir diğer büyük güç Rusya ile devrimden sonra gelişen ilişkileri ise 1990-2001 yılları arasında gerek askeri ve siyasi gerekse ekonomik olarak oldukça iyi bir seviyeye yükselmiştir. Rusya ekonomik külfet getireceği için yalnızca yakın çevre coğrafyalarına ağırlık vermiş, bu sebeple İran, Rus dış politikası açısından özel bir öneme sahip olmuştur. İki ülke ilişkileri Soğuk Savaş sonrası dönemde stratejik bir boyut kazanmış ve Rusya İran'ı ABD karşıtı blokta tutmaya çalışarak çıkarına uygun davranmıştır. İran'a vermiş olduğu desteğin karşılığında ise Tahran yönetimi Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasındaki üstünlüğünü kabul etmiştir.²⁰⁴ Özellikle Avrasyacıların Rusya'da güçlenmesiyle İran'a özel bir önem verilmiş, her ne kadar Ortadoğu geri plana atılsa da ABD karşıtı bloğun daimi bir üyesi olması açısından İran'la ilişkiler geliştirilmiştir. Gerek Rusya gerekse İran bu dönemde ilişkileri geliştirerek stratejik bir ortak haline gelmelerinde ortak çıkarlarını göz önünde bulundurmışlardır. Rusya ekonomik krizde bulunmasından dolayı ülkelerle siyasal ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışmış, İran ise mevcut silah sistemleri çok eski olduğundan Rusya'nın modern silahları, teknolojisi ve bölgesel-küresel desteğine ihtiyaç duymuştur. Hepsinden önemlisi ise iki aktörün ABD karşıtı cepheyi oluşturmaları ve bölgesel-küresel sorunlarda dengeleme rolü oynamaya çalışmaları ilişkileri geliştiren ve stratejik ortaklığın kapısını aralayan faktör olmuştur. Bu sebeple karar vericiler iki ülke ilişkilerini geliştirmeye çok önem vermişlerdir. Öyle ki 1995 yılında Rafsancani Rusya'nın İran ile iyi ilişkilere sahip olmak istemesinin ciddi ve çok önemli olduğunu açıklamıştır.²⁰⁵

Kurulan stratejik ilişkinin neticesinde iki ülke Orta Asya ve Kafkasya gibi bölgelerde birlikte hareket etmiştir. İran hem Batı'nın uyguladığı silah ve ekonomik ambargoların

²⁰⁴ Giray Saynur Derman, "Ortadoğu'da İki Etkin Güç, Rusya ve İran", **İran Araştırmaları Merkezi**, Mayıs 2017, s.8.

²⁰⁵ Giray Saynur Derman, Ortadoğu'da İki Etkin Güç, Rusya ve İran, s.8.

etkisini Rusya ile iyi ilişkiler kurarak azaltmak, hem de ABD saldırganlığını dengelemek istemiştir.²⁰⁶ İran'ın Rusya ile ilişkilerinde önemli olan bir diğer husus nükleer ve askeri işbirliğidir. Özellikle Yeltsin 90'ların başında Rusya'nın silah ve nükleer sanayisi için iyi bir pazar olduğu düşüncesiyle İran'a özel bir önem vermiştir. Özellikle 1992 yılında yapılan anlaşma nükleer işbirliğinin temelini oluşturmuş ve Rusya İran'da nükleer reaktörlerin yapımı için sözleşme imzalamıştır.²⁰⁷ Nükleer işbirliğinin yanında askeri destek de iki ülke ilişkilerinde önemli bir yere sahip olmuştur. 1998 yılında CIA'nin yayınladığı bir raporda Şahap 3 füzesinin Rusya'nın desteğiyle geliştirildiği ifade edilmiştir.²⁰⁸ Rusya bu dönemde sadece silah satışı yapmamış, teknoloji transferi de gerçekleştirerek ABD karşıtı blokta yer alan İran'ın güçlü bir caydırıcılığa sahip olması için çaba göstermiştir. Bunların yanında iki ülke arasında bu dönemde ekonomik ilişkiler de oldukça gelişmiştir. Özellikle 1995 yılında iki ülkenin üst düzey ziyaretler gerçekleştirmesi ve ekonominin her alanında anlaşmalar yapması önemlidir. Fakat ABD önderliğindeki Batılı ülkelerin İran'a yaptırım uygulaması İran'ın Rusya ile yapmış olduğu ticareti olumsuz etkilemiştir. Söz konusu yıllar arasında İran'ın Rusya ile kurmuş olduğu stratejik ilişkilerin karşılığında Çeçenistan ve Kosova sorunlarına müdahil olmaması ve Rusya karşıtı cephede yer almaması ise ilişkilerdeki pragmatist tavrın gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

3.1.3. S. Arabistan

1990-2001 yılları arasında S. Arabistan ile ABD ilişkileri zaman zaman inişli çıkışlı bir görüntü sergilese de genel olarak olumlu bir çizgide devam etmiş ve stratejik ortaklığa doğru ilerleyen bir hal almıştır. 1990 yılında Saddam yönetiminin Kuveyt'i işgal etmesiyle S. Arabistan Irak'tan tehdit hissetmiş ve ABD ile ilişkilerini geliştirerek hem tehdidi dengelemek hem de ABD ile ilişkilerini geliştirerek iç ve dış güvenliğini sağlamak istemiştir. Özellikle Saddam Hüseyin'in bir sonraki hedefinin S. Arabistan olacağı düşüncesi Riyad'ın geleneksel müttefiki olan ABD ile ilişkilerini geliştirmesine sebep olmuştur. S. Arabistan'ı söz konusu dönemde ABD ile ilişkilerini geliştirmeye iten sebep hem tehdit algısı hem de içeride büyüyen muhalefetten duyduğu endişe

²⁰⁶ Railya Elif İdrisoğlu, s. 73.

²⁰⁷ Emel Kahraman, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya İran İlişkileri", **Güvenlik Stratejileri**, Yıl:12, Sayı:24, ss.29-71.

²⁰⁸ Robert O. Freedman, s.72.

olmuştur.²⁰⁹ Öyle ki ABD yönetimi bu endişeleri gidermek için Körfez Savaşı'ndan sonra askerlerini S. Arabistan topraklarında konuşlandırmıştır. Savunma Bakanı Dick Cheney ABD kuvvetlerinin tehlikenin geçtiğine inandığı zaman eve döneceği ifadesiyle de S. Arabistan'ın güvenliğinin ABD için ne kadar önemli olduğunu belli etmiştir.

Söz konusu dönemde iki ülke ilişkileri oldukça pozitif bir atmosferde ve çok boyutlu şekilde sürdürülmüştür. Enerji, ticaret, askeri destek ve güvenlik, terörle mücadele ve Ortadoğu politikaları gibi başlıklarda iki aktör ortak politikalar belirlemiş ve ilişkilerin mahiyeti stratejik boyut kazanmaya doğru yol almıştır. Özellikle savunma ve güvenlik politikalarında iki aktör hiç olmadığı kadar uyum ve işbirliği içinde olmuş, Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılmasında Kral Fahd ABD'ye tam destek vermiştir.

1990-2001 yılları arasındaki iki ülke ilişkilerinde işbirliği alanlarının yanında tehdit alanları da olmuş ve zaman zaman ilişkilerin seyrini etkilemiştir. Her ne kadar 90'lar iki ülke ilişkileri açısından olumlu olarak görülen yıllar olsa da 1998 yılında El Kaide'nin ABD'nin Kenya ve Tanzanya büyükelçiliklerini bombalaması Taliban yönetimine destek veren S. Arabistan yönetimi ile ABD arasında anlaşmazlıklar meydana getirmiştir.²¹⁰ El Kaide sorunu 90'larda iki aktör arasındaki ilişkilere çok fazla etki etmezken özellikle 2000'li yıllara gelindikçe ve El Kaide saldırılarını artırdıkça ilişkiler bozulmuş ve sorun gözle görülür bir hale gelmiştir.

Söz konusu dönemde S. Arabistan ile ABD arasındaki ilişkilerde de pragmatist bir yön bulunmaktadır. ABD sunmuş olduğu güvenlik şemsiyesiyle S. Arabistan'ı iç ve dış tehditlerden korumakta, karşılığında S. Arabistan'ın petrol politikasının ABD'nin çıkarlarına aykırı bir duruma dönüşmemesini sağlamaktadır. S. Arabistan da ABD ile ilişkilerini belli bir seviyenin üzerinde tutarak hem iç ve dış tehditlere yönelik güvenlik şemsiyesinden faydalanmakta, hem de İran'a karşı bölgede denge unsuru olarak ABD'yi kullanmaktadır.

Bu dönemde S. Arabistan'ın bir diğer büyük güç Rusya ile ilişkileri ise Soğuk Savaş döneminin izlerini taşımış ve ilişkilerde herhangi bir kırılma/değişim yaşanmamıştır. İki aktörün ilişkilerinde Soğuk Savaş döneminde yaşanan ideolojik kamplaşmanın etkisi

²⁰⁹ Ersin Dedekoca, "ABD-Suudi Arabistan: Ekonomi Politik Temelli bir işbirliği" **ANKA Enstitüsü**, <http://ankaenstitusu.com/abd-suudi-arabistan-ekonomi-politik-temelli-bir-isbirligi/>, (Erişim Tarihi: 14.10.2017)

²¹⁰ Josh Pollack, "Saudi Arabia and the United States, 1931-2002" **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 6, No. 3 (September, 2002), ss. 77-102.

silinememiş ve ilişkiler düşük seviyede gerçekleştirilmiştir. Hatta iki aktör zaman zaman bazı konularda anlaşmazlık yaşamış ve bu durum hali hazırda düşük seviyede gerçekleşen ilişkilerin gidişatını daha olumsuz bir seviyeye indirmiştir. Rusya'nın 1963'teki Yemen savaşına katılmasından itibaren bozuk olan ve Soğuk Savaş döneminde Riyad yönetiminin ABD ile işbirliği içinde olduğu için gelişme imkanı bulamayan S. Arabistan-Rusya ilişkileri Soğuk Savaş döneminden sonra da aynı şekilde devam etmiştir. Her ne kadar 1990 yılında Kraliyet Dışişleri Bakanı S. Al-Feysal Moskova'yı ziyaret etmiş ve ikili ilişkileri geliştirmek için niyet ortaya koymuşsa da ilişkilerde beklenen gelişme sağlanamamıştır.²¹¹ Özellikle Yeltsin döneminde iki ülke ilişkileri olumsuz bir atmosferde inişli çıkışlı bir görüntü sergilemiştir. Rusya'nın İran'la iyi ilişkiler kurması ve İran'ın müttefiki haline gelerek yüksek miktarda silah transferi gerçekleştirmesi Riyad yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Buna karşılık Riyad yönetiminin Çeçen militanlarla ilişkisi de Rusya tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu ilişkiler suçlamalara dönüşmüştür. Bu gibi sorunlar iki ülkenin 90'larda Soğuk Savaş'ın izlerini silmelerini ve ilişkilerde yeni bir sayfa açmalarını engellemiştir.

3.2. Aktörlerin 2001-2010 Yılları Arasında Büyük Güçlerle Olan İlişkileri

3.2.1. Türkiye

1990-2001 yılları arasındaki Türkiye ABD ilişkilerinde hüküm süren olumlu hava ve işbirliği 2001-2010 yılları arasında yerini anlaşmazlığa ve olumsuzluğa bırakmıştır. İki aktörün ilişkilerinde 11 Eylül önemli bir kırılmaya sebep olmuş, özellikle ABD'nin Irak'a müdahale etmesiyle iki ülke ilişkileri tarihin en düşük seviyelerinden birine inmiştir. 90'larda Türkiye'nin İsrail ile iyi ilişkilere sahip olması ve ABD'nin Türkiye'nin AB üyeliğine destek vermesi gibi birçok hadise Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri stratejik bir ortaklığa dönüştürse de 2000'li yıllarda söz konusu hava korunamamış ve ilişkiler tersine dönmüştür. 90'larda Körfez Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasal durum ve Türkiye'nin büyük tehdit algıladığı Kürt sorunu ilişkileri iniş çıkışlı bir hale getirirken 2000'lerde durup daha çok inişli ve tek boyutlu bir hale bürünmüştür. Türkiye ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası Afganistan'daki Taliban yönetimine karşı

²¹¹ Murad Aydınov, "2000 Yılından Sonra Rusya'nın Ortadoğu Politikası", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi: SBE, 2013, s. 70.

açmış olduğu savaşa terörle mücadele kapsamında destek vermiş ve bu destek Türk-Amerikan ilişkilerinde Kore savaşından sonraki en yüksek işbirliği olarak nitelendirilmiştir.²¹² Fakat 2003 yılında ABD'nin Irak'a müdahale etme kararı söz konusu olumlu havayı aniden yok etmiştir. 1 Mart tezkeresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yapılan oylamayla reddedilmesi Bush yönetiminde büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuş ve iki ülke arasında hafızalardaki tazeliğini koruyan 1974 krizine benzer bir kriz durumu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple 1 Mart 2003 tarihi Türk-Amerikan ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda iki ülkenin Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi ortak tehdit algılarına sahip olmadığı ve iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın son bulduğu yorumları da yapılmıştır.²¹³ Her ne kadar ABD'nin Ankara Büyükelçisi Eric Edelman iki ülke arasındaki stratejik ilişkinin yeniden tesisi için olumlu açıklamalar yapsa da ilişkilerin eski seviyesine yükselmesi zaman almıştır.

Tezkerenin reddedilmesiyle iki aktör de ilişkilerin daha fazla kötüleşmesini engellemek için çalışmalara başlamış, Türkiye Irak müdahalesi için Türk hava sahasını koalisyon güçlerine açmıştır. 1 Mart tezkeresinin psikolojik etkisini kırmak için de 2004 yılının Ekim ayında Irak'a asker gönderme konusunda karar almış ve bu karar ABD tarafından olumlu karşılanmıştır.²¹⁴ Irak müdahalesiyle gerilen ilişkiler her ne kadar yerini kısa süreli işbirliğine bıraksa da bu dönemde Türkiye ile ABD arasında Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, Irak'ın Kuzey'inde yeni bir devlete izin verilmemesi, Irak'ta artan İran etkisi gibi konularda anlaşmazlık sürmüştür. ABD ise Irak'ta tek taraflı ve Türkiye'den ayrı bir politika izlemeye başlamış, ilişkiler inişli çıkışlı bir çizgide sürdürülmeye devam etmiştir.²¹⁵

İki ülke arasındaki stratejik ortaklık ABD'nin Irak müdahalesinden sonra ciddi anlamda tartışmaya açılrsa ve askeri-siyasi işbirliği büyük oranda sarsılmış olsa da Türkiye İran'ın dengelenmesi ve Ortadoğu'nun istikrarı için bölgesinde önemli bir aktör ve ABD'nin önem verdiği vazgeçilmez bir müttefiktir. Zira Bush'tan sonra ABD

²¹² Ayşe Ömür Atmaca, s. 122.

²¹³ Nuh Yılmaz, "Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: Türkiye'nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri", Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılı 2010**, İstanbul: SETA Yayınları, 2010, ss. 549-577.

²¹⁴ Alptekin Molla, "Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 11, ss. 29-45.

²¹⁵ Ali Ayata, "Ortadoğu Perspektifinden Türkiye-ABD ilişkilerinin Yeni boyutu", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:22, Kasım 2010, s.6.

Başkanlığı'nı devralan Obama, her fırsatta Türkiye ile yakın ilişkilere sahip olmak istediğini belirtmiştir.²¹⁶ Hatta Obama söylemlerle kalmamış, ilk denizaşırı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Kimi düşünürler Obama'nın Türkiye'yi küçük kardeş olarak değil, bir arkadaş olarak kabul ettiğini dile getirmişler ve bu sebeple iki ülke arasındaki ilişkilerde bir umut ışığının ortaya çıktığını söylemişlerdir. 90'larda Türkiye'nin ABD tarafından Orta Asya'ya model olarak gösterilmesi gibi Obama döneminde iki ülkenin işbirliği gelişmiş ve Türkiye bu sefer Ortadoğu ülkeleri için model olarak gösterilmeye başlanmıştır.²¹⁷ Fakat Obama'nın ikinci dönemi iki ülke ilişkileri açısından birçok sıkıntılı başlığın gündeme geldiği ve iki ülke arasında güven bunalımının yaşandığı bir dönemin kapılarını aralamıştır. Fakat 2001-2010 yılları arasında görüldüğü gibi her ne kadar politikalarda komplikasyonlarla karşılaşılsa da Türkiye bu dönemde ABD için önemli bir ülke olmaya devam etmiştir.

2001-2010 yılları arasında Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler ise oldukça gelişmiş ve 90'larda ciddi sorun kaynağı konuların üstesinden gelinebilmiştir. Bu dönemde iki ülke ortak çalışma alanları oluşturmayı başarmış ve ilişkilerde önemli bir canlanma yaşanmıştır. 90'lı yıllarda iki ülke jeopolitik bir rekabet alanı oluşturmuş ve bazı konularda yaşanan sorunlar ilişkinin tümünü etkileyebilmiştir. Fakat 2000'li yıllara gelindiğinde iki ülke karar vericileri işbirliği ile ilişkilerdeki sorunlu alanları birbirinden ayırmayı öğrenmiş ve ilişkilerde ciddi bir ivme yakalanmasını sağlayabilmişlerdir.

Söz konusu dönemde iki ülke de geçmişten ders alarak rasyonel bir ilişki kurmaya çalışmışlar ve iki ülke arasındaki güvenin tesis edilmesi için uğraşmışlardır. Özellikle 2000'li yıllarda parti programında Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesine yer veren AK Parti ile Rusya'yı rasyonel politikalar izleyerek dünyada yeniden önemli bir konuma yükseltmeyi hedefleyen Putin'in iktidara gelmeleri ilişkilerde yeni ve olumlu bir atmosferin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle ABD ile ilişkilerin bozulmasına sebep olan 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi iki ülke ilişkilerinin gelişmesi için ihtiyaç duyulan güven ortamının tesis edilmesine ciddi bir katkı sağlamıştır. TBMM'de böyle bir kararın alınması Ankara'nın Moskova'nın gözünde bağımsız bir dış politika izlediği ve ABD güdümünden çıktığı algısı oluşturmuştur. Bunun yanında Türkiye'nin 2008

²¹⁶ Ayşe Ömür Atmaca, s. 141.

²¹⁷ Gönül Tol, "The Turkish Model in the Middle East", **Middle East Institute**, <http://www.mei.edu/content/%E2%80%9Cturkish-model%E2%80%9D-middle-east-0>, (Erişim Tarihi: 07.10.2017)

yılındaki Gürcistan savaşında ABD savaş gemilerine karşı Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden ödün vermemesi iki ülke arasında eksikliği hissedilen güven ortamının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Özellikle 2004-2005 yılları Türkiye Rusya arasındaki ilişkilerde bahar havasının esmesi olarak tarif edilmektedir. Hatta 2005 yılındaki ilişkiler literatürdeki yerini “muhteşem yıl” olarak almıştır.²¹⁸ Putin 2004 yılında Türkiye’yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret esnasında Türkiye ile Rusya arasında 6 anlaşma imzalanmıştır. Putin ayrıca Türkiye’nin AB ile sürdürdüğü ilişkileri de Rusya’nın destekleyeceğini beyan etmiş ve “Türkiye’nin AB ile entegrasyonunun ilişkilerde yeni ufuklar açabileceğini” belirtmiştir.²¹⁹ Özellikle bu ziyaretten sonra Türkiye ile Rusya arasında siyasi, kültürel, ekonomik yakınlaşma artmış ve işbirliği alanları çoğalmıştır. Kurulan işbirliği 2000’li yılların ikinci yarısında da devam etmiş ve çok sayıda karşılıklı üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaretlerde ise oldukça önemli konularda kararlar alınmış ve işbirliği alanları oluşturulmuştur.²²⁰ Örneğin iki ülke 90’larda ilişkilerde ciddi bir bunalıma ve karşılıklı tehditlere sebep olan terör konusunda anlaşmış ve birbirlerinin iç işlerine karışmama taahhüdü vermiştir. Yalnızca bu gelişme bile iki ülkenin 2000’li yıllarda birbirini tehdit, rakip, düşman olarak algılamaktan vazgeçtiğini göstermeye yeterdir. Bu gibi atılan olumlu adımların yanında Türkiye’nin ABD ile Irak müdahalesi, Kürtlerin durumu, PKK’ya yönelik Türkiye’nin hassasiyetlerinin göz ardı edilmesi gibi sebeplerle yaşadığı anlaşmazlıklar da Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesinde kolaylaştırıcı ve tetikleyici bir etki oluşturmuştur. 2000’lerde ilişkilerde süren olumlu hava iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri de olumlu etkilemiştir. İki ülke ticareti merkeze alarak ve karşılıklı ziyaretleri artırarak ilişkileri geliştirmeyi hedeflemişler ve bu hedefte başarı sağlamışlardır. Öyle ki 1995 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yalnızca 2,2 milyar dolar seviyelerindeyken, 2008 yılında bu rakam 33,8 milyar dolara yükselmiştir.²²¹ Söz konusu artış iki ülke arasındaki ilişkilerin ve politik atmosferin ekonomi üzerinde de göstermiş olduğu pozitif etkiyi ortaya koymaktadır. Her ne kadar söz konusu dönemde Ermenistan ve enerji gibi başlıklarda iki ülke bir takım anlaşmazlık ve görüş ayrılıklarına sahip olsa da bu başlıklar ilişkilerin gidişatını ve

²¹⁸ Fatih Özbay, s.52.

²¹⁹ Bülent Aras, “Türkiye ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık”, **SETA Analiz**, Ağustos 2009, s.12.

²²⁰ İlhan İnce, s.169.

²²¹ Murad Aıdnov, s.64.

genel çerçevesini etkilememiştir. İki ülke özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra terörizmle mücadele, Afganistan'ın durumu, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi konularda işbirliği gerçekleştirmiş ve istihbarat paylaşımı yapmıştır.²²² 11 Eylül'ün ABD ile ilişkilerde meydana getirdiği kırılmanın tersi Rusya ile gerçekleşmiş ve ABD ile artan anlaşmazlık konuları yerini Rusya ile artan işbirliği alanlarına bırakmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra ilk defa bir Rus generalinin Türkiye'yi ziyaret etmesi ve iki ülke arasında askeri işbirliği anlaşması imzalanması bu minvalde kayda değer bir gelişmedir.

3.2.2. İran

2001-2010 yılları arasında İran ile ABD ilişkileri 90'lı yıllardan çok daha kötü bir noktaya gelmiş ve iki ülke birbirini düşman olarak nitelendirerek birbirlerini tehdit olarak algılamışlardır. 11 Eylül uluslararası sistem açısından bir kırılma ortaya çıkardığı gibi İran ABD ilişkileri açısından da büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Her ne kadar ABD'nin 11 Eylül sonrası Afganistan'daki Taliban yönetimine savaş açmasına ve Irak'taki Saddam yönetimini düşman ilan etmesine Tahran yönetimi örtülü destek verse de²²³ Bush yönetiminin İran'ı şer eksenli ülkelerinden biri olarak nitelendirmesi ilişkilerin düşmanca bir seviyeye gelmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte her ne kadar İran 11 Eylül saldırısını lanetlese ve BM'nin terörle mücadele için kuracağı koalisyona destek vereceğini açıklasa da Bush yönetiminin hedefi olmaktan kurtulamamıştır. ABD 11 Eylül sonrası radikal terör örgütleriyle mücadeleye başladığını ve İran rejiminin de uluslararası barışa tehdit oluşturduğunu açıklaması İran iç siyasetinde değişimleri beraberinde getirmiş ve şahin kanadın temsilcisi Ahmedinejad seçimleri kazanarak Cumhurbaşkanı olmuştur. Böylelikle İran'da Rafsancani ile başlayan ve Hatemi ile sürdürülen yumuşama ve Batı ile uyum politikaları Ahmedinejad'ın gelmesiyle rafa kaldırılmıştır. Bush yönetiminin İran'ı terörü destekleyen, kitle imha silahları üretmeye çalışan ve barışa tehdit olan bir ülke olarak çerçevelemesi ve şer eksenli nitelendirmesine karşılık olarak İran da ABD'yi "büyük şeytan" olarak nitelendirmiştir. Bu gelişmeler İran'ın ABD ile ilişkilerinin düşmanca bir hal almasına sebep olurken Rusya ile olan stratejik işbirliğine süreklilik ve devamlılık kazandırmıştır. Bu dönemde ABD ve İsrail karşıtlığı İran dış politikasının yeniden

²²² Gökhan Özkan, s. 117.

²²³ Giray Saynur Bozkurt, 11 Eylül Sonrası Amerika İran ilişkileri.

vazgeçilmez unsuru haline gelmiş, ABD ise bölgesel çıkarlarının önündeki en önemli engel olarak İran'ı görmeye başlamıştır.²²⁴

Bu dönemde İran ile ABD ilişkilerini düşmanca bir çizgiye getiren nedenlerden biri de İran'ın nükleer faaliyetleridir. Bush yönetimi Irak'ta bulunan kitle imha silahlarından duyduğu endişe gibi İran'ın nükleer faaliyetlerinden de endişe duyduğunu açıklamış Tahran yönetiminin nükleer silah üretmesinin engellenmesi gerektiğini söylemiştir. Bush özellikle nükleer sorun ekseninde İran'a karşı sert söylemlerden benimsemekten imtina etmemiştir. İsrail ziyaretinde İran'ın nükleer programıyla ilgili konuşarak "tüm seçeneklerin masada" olduğunu ifade etmesi İran tarafından endişeyle karşılanmıştır. ABD'nin nükleer silahların yayılmasını engelleme ile görevli Dışişleri Bakan Yardımcısı John Bolton ABD'nin İran'ın nükleer silah kapasitesini elde etmesine izin vermemekte kararlı olduğunu her fırsatta dile getirmiş²²⁵ ve iki ülke arasındaki nükleer kriz bu dönemde zirve noktasına ulaşmıştır.

Obama'nın ABD başkanı olmasıyla her ne kadar İran-ABD ilişkileri açısından bir umut ortaya çıksa da²²⁶ söz konusu iyimser hava yerini yeniden karamsarlığa bırakmıştır. 2009'da Obama'nın başkan olmasıyla Tahran'daki kimi düşünürler ABD'nin İran politikasının değişeceğini düşünmüş ve Ahmedinejad Obama'ya Bush'un uyguladığı politikaları değiştirmesini tavsiye ettiği bir tebrik mektubu göndermiştir.²²⁷ Obama ilk başlarda İran ile olumlu diyaloga ışık yakmış ve İran'a ilk defa İslam Cumhuriyeti olarak seslenmişse de gerek İran'ın İsrail ve nükleer politikaları gerekse Obama'nın kabinesinde neo-muhafazakar isimlere yer vermesi sebebiyle iyimser hava çabuk dağılmış ve ilişkilerde beklenen iyileşme gerçekleşmemiştir. Öyle ki Tahran'da Rehber'e yakın gazeteler Obama'yı "güvercin postuna bürünmüş bir şahin"²²⁸ olarak nitelendirmeye ve iki ülke karar vericilerinin söylemleri değişmeye başlamıştır. Görüldüğü gibi söz konusu dönemde İran-ABD ilişkileri sertleşmeler ve tehditvari söylemler üzerinden şekillenmiştir. İki ülkenin "şer eksen", "bütün seçenekler masada",

²²⁴ Saeid Naji ve Jayum A. Jawan, s.100.

²²⁵ Yaşar Semiz ve Birol Akgün, "Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri", **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Yıl:5, Sayı:9, ss. 163-181.

²²⁶ Özden Zeynep Oktav, **Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri**, İstanbul: Beta Yayınları, 2011, s. 54.

²²⁷ Bayram Sinkaya, "Obama döneminde ABD-İran İlişkileri ve Değişim Şansı", **Ortadoğu Analiz**, Ocak 2009, Cilt:1, Sayı: 1, s.43.

²²⁸ Bayram Sinkaya, Obama döneminde ABD-İran İlişkileri ve Değişim Şansı, s. 44.

“ABD’siz ve Siyonizm’siz bir dünya”, “ABD’li politikacılar kovboy gibidir”²²⁹ gibi söylemleri iki ülke ilişkilerinin düşmanlık atmosferinden kurtulamamasına sebep olmuştur.

2000’li yıllarda İran’ın Rusya ile ilişkileri ise ABD’ye zıt bir şekilde oldukça iyi bir seviyeye yükselmiştir. Bu yıllarda iki ülke ABD’ye karşı denge unsuru olarak 90’lı yıllardan daha fazla yakınlaşmış ve iki ülke arasındaki işbirliği alanları artmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD’nin Afganistan ve Irak’ı işgal etmesi iki ülke tarafından da ortak tehdit olarak değerlendirilmiş ve bu durum iki ülkenin birbirine daha fazla yakınlaşmasını sağlamıştır. Putin’in Rusya’da iktidara gelmesiyle Türkiye’yle olduğu gibi İran’la da ilişkileri geliştirmeyi hedeflemiş, özellikle İran Rusya’nın önemli bir müttefiki haline gelmiştir. ABD’nin bölgede etkisinin artmasıyla Rusya şüphesiz İran’ı hem kendi güvenliği için tampon bölge, hem de Avrasyacı çizgide ilerleyen dış politikası açısından yayılma alanı olarak görmüştür.²³⁰ Öyle ki bu dönemde iki ülke siyasi ve stratejik birçok konuda ortak tutum belirlemiş ve işbirliği gerçekleştirmiştir. Örneğin Tacikistan’daki ateşkesten Taliban’a, Azerbaycan’ı baskı altında tutmaktan ABD’nin bölgede dengelenmesine kadar birçok konuda işbirliği yapılmıştır.²³¹ Alexander Dugin İran’ın önemli bir bölgesel güç olduğunu ve Rusya’nın İran ile ilişkilerini geliştirmesinin sıcak denizlere inmesine imkan sağlayacağını belirtmiştir. İran da gerek uluslararası arenada yalnızlığını gidermek gerekse ABD’den algıladığı tehdidi bertaraf etmek gibi nedenlerle bu dönemde başta Rusya olmak üzere Avrasya bloğuna yakınlaşmış ve 2004 yılında ŞİÖ’ye gözlemci üye olmuştur.²³² Rusya da bu üyeliğe İran’ın Batı’ya karşı daha bağımsız ve özgür hareket etmesine katkı sağlayacağı için destek vermiştir.

2000’li yılların hemen başında Hatemi Rusya’ya bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyarette siyasi, ekonomik, kültürel, stratejik birçok alanda işbirliği yapılması kararı alınmıştır. Bu dönemde özellikle iki ülke arasında askeri birliktelik ve silah ticareti oldukça yüksek boyutlara çıkmıştır. ABD’nin bu dönemde S. Arabistan’a yüklü miktarda silah satmasını dengelemek için Rusya da İran’a kapsamlı ve modern silahlar tedarik etmiştir. Batı’nın bu dönemde İran’a silah satışını yasaklaması ve ambargo

²²⁹ Saeid Naji ve Jayum A. Jawan, s.103.

²³⁰ Murad Aydınov, s.47.

²³¹ İlhan İnce, s. 152.

²³² Emel Kahraman, s.60.

uygulamasını İran'ı silah ve savunma konusunda Rusya'ya daha fazla yaklaştırmış ve İran komplike silah sistemlerine sahip olma fırsatını elde etmiştir. Rusya ayrıca İran'ın nükleer faaliyetlerine de destek vermiş ve Batı'nın baskılarına karşılık şimdiye kadar İran'ın nükleer silah sahibi olduğuna yönelik hiçbir kanıtın olmadığını, bu bakımdan İran'ın barışçıl nükleer faaliyetlerini desteklemeye devam edeceğini belirtmiştir. İki ülke ilişkileri bunlarla kalmamış ekonomi alanında da önemli kazanımlar elde edilmiştir. 2005 yılında 2 milyar dolar olan ticaret hacmi 2008 yılında 3,7 milyar dolara yükselmiştir.²³³

3.2.3. S. Arabistan

Gerek Soğuk Savaş döneminde gerekse Soğuk Savaş sonrası dönemde S. Arabistan ile ABD ilişkileri oldukça iyi olmuştur. ABD S. Arabistan'ın petrolüne ihtiyaç duyarken, S. Arabistan ABD'nin modern silahlarına ve güvenlik şemsiyesine ihtiyaç duymuş, bu bakımdan iki aktör arasında karşılıklı bağımlılığa dayanan stratejik bir ilişki tesis edilmiştir. Fakat 2000'li yıllarda ilişkilerdeki stratejik mahiyet ve pozitif hava kaybolmaya başlamıştır. Bu durumun meydana gelmesinde 11 Eylül çok etkili olmuş ve iki ülke ilişkileri tarihin en alt seviyesine gerilemiştir.²³⁴

11 Eylül saldırılarından sonra S. Arabistan Washington için güvenilmez bir partner haline gelirken, Riyad yönetimi de Washington'a karşı hayal kırıklığına uğramıştır. 11 Eylül saldırısını gerçekleştiren 19 teröristin 15'inin S. Arabistan vatandaşı çıkması ve saldırıyı üstlenen El-kaide örgütünün ideolojik altyapısını Vehhabi düşüncesi oluşturması ilişkilerde güven bunalımı sorununu ortaya çıkarmıştır. ABD kamuoyunda S. Arabistan algısı oldukça bozulmuş ve STK'lar, düşünce kuruluşları başta olmak üzere tüm kamuoyu ilişkilerin koparılması ve silah satışlarının durdurulması gerektiğini söylemiştir. Rand Cooperation da 2002 yılında yayınladığı bir raporda S. Arabistan'ı ABD'nin düşmanı olarak nitelendirmiştir.²³⁵

11 Eylül saldırılarının yanında ABD'nin İsrail'in Gazze saldırılarına destek vermesi, 2001 yılındaki ikinci intifada olaylarında Bush'un Ariel Sharon'un yanında yer alması

²³³ Murad Aydınov, s. 51.

²³⁴ Ersin Dedekoca, (Erişim Tarihi: 14.10.2017).

²³⁵ Thomas E. Ricks, "Briefing Depicted Saudis as Enemies", **The Washington Post**, 6 Ağustos 2002, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2002/08/06/briefing-depicted-saudis-as-enemies/9180e4d9-9ef6-4189-95cb-5efa10c6b4f4/?utm_term=.9e1d8c700118, (Erişim Tarihi: 19.10.2017)

gibi nedenler de ilişkilerin krize sürüklenmesine sebep olmuştur. Özellikle ABD'nin 11 Eylül saldırılarını bahane ederek Irak'a saldırması Riyad tarafından son derece olumsuz karşılanmış ve Riyad yönetimi El-Kaide ile Irak'ın bir ilgisi olmadığını savunmuştur. Irak'ı Sünni gücün kalesi olarak gören ve İran'ın yayılcılığına karşı bir set olarak nitelendiren Riyad yönetimi ABD politikalarına şiddetle karşı çıkmıştır. İlişkiler o kadar sıkıntılı bir sürece girmiştir ki S. Arabistan yönetimi ABD'nin ne Afganistan ne de Irak müdahalelerine destek sağlamamıştır.²³⁶ S. Arabistan kamuoyu da ABD ile gerilen ilişkilerde sert bir tutum benimsemiş ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ülkelerine petrolü Euro ile satmaları için baskı yapılması gibi önerileri tartışmaya başlamıştır.²³⁷ S. Arabistan Prenslerinden biri de 11 Eylül'den sonra gerek S. Arabistan gerekse Arap topraklarında ABD imajının ve algısının sıfıra indiği yorumunu yapmıştır.

2001-2010 yılları arasında ABD'ye olan güvenin sarsılmasıyla Riyad yönetimi de ilişkileri stratejik düzeyden normal düzeye çekmiş ve dış politikada çok boyutlu bir yol izlemeye çalışmıştır. Örneğin 2005 yılında Kral Abdullah ilk kez Çin'e ziyaret gerçekleştirmiş ve enerji, savunma sanayi gibi alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. Nisan 2006'da ise Çin Başbakanı Hu Jintao Riyad'a iade-i ziyaret gerçekleştirmiştir. S. Arabistan yönetimi bu dönemde çok boyutlu dış politika ekseninde Çin'in yanında Rusya ile de ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Öyle ki ilk kez bu dönemde Rusya'dan tank ve helikopter alımı için görüşmelere başlandığı açıklanmıştır. 2007 yılında Kral Abdullah Putin'i Riyad'a davet etmiş ve ziyaretin gerçekleşmesiyle ilk defa bir Rus lider S. Arabistan topraklarına ayak basmıştır.²³⁸ Riyad yönetiminin bu dönemde gerek Çin gerekse Rusya ile ilişkileri geliştirme gayreti göstermesi ABD ile ilişkilerinin oldukça kötü seviyelerde olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Riyad yönetimi ABD ile iyi ilişkilere sahip olduğu dönemlerde çok boyutlu bir dış politika izleme ihtiyacı hissetmemiş ve özellikle savunma alanında yeni arayışlar içine girmemiştir. S. Arabistan'ın terör, İran'ın yayılcılığı, ideolojik savaş, istikrar, ekonomik refah gibi iç ve dış tehditlerle karşı karşıya olduğu böylesine bir dönemde ABD ile ilişkilerinin bozuk olması Riyad yönetimini yeni arayışlar içine sokmuştur.

²³⁶ Riad Domazeti, "Suudi Arabistan ABD İlişkileri", *İnsamer*, Analiz 20, s.8.

²³⁷ Josh Pollack, s. 90.

²³⁸ David Ottaway, "The King and US; US-Saudi Relations in the Wake of 9/11", *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 3 (May/June 2009), ss. 121-13.

S. Arabistan ABD tarafından terkedildiği bu dönemde yukarıda ifade edildiği gibi Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Putin'in iktidara gelmesiyle Rusya'nın Türkiye, İran'la ilişkilerin geliştiği gibi S. Arabistan'la da ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Öyle ki iki ülke ilişkileri açısından bu dönemde ilkler yaşanmaya başlamıştır. 2003 yılında S. Arabistan Kralı Moskova'ya resmi ziyaret gerçekleştirmiş ve Putin iade-i ziyareti 2007 yılında gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretler tarihte ilk defa karşılıklı yapıldığı için son derece önemlidir. Zira Soğuk Savaş döneminde S. Arabistan'ı tanıyan ilk ülke SSCB olmasına rağmen iki ülke farklı kutuplarda yer aldıklarından dolayı hiçbir diplomatik ilişki kuramamıştır. Fakat özellikle Putin'in ziyaretinde iki ülke enerji alanında önemli anlaşmalar yapmışlardır. Bu anlaşmalardan daha önemli olan ise iki ülke arasında diyalog mekanizmasının kurulması ve güven ortamının oluşmasına sağlanan katkıdır. Putin bu ziyarette "her ne kadar Rusya ile S. Arabistan enerji alanında rakip görünseler de biz rakip değil ortağız" açıklaması yapmıştır.²³⁹

Bu dönemde söz konusu karşılıklı ziyaretler S. Arabistan ile Rusya'nın ekonomik ilişkilerinin de gelişmesini sağlamıştır. 2001 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yalnızca 66,7 milyon dolarken 2002 yılında bu rakam 138,4 milyon dolara, 2008 yılında 343,6 milyon dolara yükselmiştir.²⁴⁰ İki ülke özellikle enerji alanında önemli anlaşmalar gerçekleştirmiştir. 2004 yılında Rus Lukoil şirketi S. Arabistan'da 2 milyar dolarlık ihale kazanmıştır. Bunun yanında Lukoil ile Suudi Aramco şirketleri 100 milyon dolarlık bir anlaşma imzalamış ve 217 km uzunluğunda petrol boru hattı inşa etmişlerdir. Her ne kadar bu rakamlar Türkiye ve İran gibi aktörlerin Rusya ile ilişkilerine oranla çok düşük görünse de Soğuk Savaş döneminde hiç ilişkisi olmayan bir ülkeye göre iyi birer başlangıçtır ve önemi büyüktür. Ekonomik ilişkilerin yanında askeri ilişkiler de söz konusu açılımlardan etkilenmiştir. Putin'in ziyaretinden sonra iki ülke tank ve helikopter satışı konusunda anlaşmaya varmıştır. Fakat her ne kadar Suudi yönetimi çok boyutlu ilişkiler geliştirmeye çalışarak Rusya ile askeri anlaşmalar imzalarsa da ABD'ye savunma konusundaki bağıllığı bu alandaki ilişkilerin gelişmesini engelleyen bir olgu haline gelmiştir. Zira 2010-2016 yılları arasında S. Arabistan

²³⁹ Orsam, **Rusya'nın Ortadoğu Politikası**, Ankara, Rapor No:125, 2012, s.13.

²⁴⁰ Murad Aıdnov, s.72.

yönetimi askeri silah ve mühimmat konusunda yeniden geleneksel müttefiki olan ABD'nin kapısını çalmış ve Rusya ile gelişen askeri ilişkilerin devamı gelmemiştir.

3.3. Aktörlerin 2010-2016 Yılları Arasında Büyük Güçlerle Olan İlişkileri

3.3.1. Türkiye

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler 2010'lu yılların ilk başlarında yeni bir heyecan ve umut kazanmış olsa da söz konusu dönemde ilişkiler tarihin en kötü seviyesine gerilemiştir. 2010-2016 yılları arasında iki aktör arasında birçok sorun ortaya çıkmış, özellikle Obama yönetiminin ikinci döneminde bölgesel konularda anlaşmazlıklar ilişkilerin gidişatını olumsuz etkilemiştir. Her ne kadar Başkan Obama deniz aşırı ilk ziyaretini Türkiye'ye yapmış ve mecliste yapmış olduğu konuşmada ilişkilerde yeni bir sayfa açılması gerektiğini beyan etmişse de 1 Mart tezkeresinin kabul edilmemesiyle başlayan ve 2000'li yıllar boyunca eski ritmini yakalayamayan iki ülke ilişkileri 2010'lu yıllarda daha da kötüleşmiştir.

Obama Türkiye ile olan ilişkileri “model ortaklık” olarak nitelendirmiş ve ilişkilerde bir nebze olsun umut ve heyecan ortaya çıkarmıştır. Fakat bu dönemde Türkiye'nin komşusu İran ile yakın ilişkiler izlemesi ve nükleer krizde İran'ı desteklemesi, bunun yanında Türkiye'nin ABD'nin bölgedeki müttefiki İsrail ile ciddi krizler yaşaması iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Her ne kadar ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Türkiye ile ABD'nin stratejik konularda görüş birliğine sahip olduğunu fakat taktiksel konularda ayrıştığını söylese de 2010-2016 yılları arasında iki aktör stratejik bazı konuları da kapsayacak sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Türkiye 2010 Mayıs ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki (BMGK) oylamada İran'a yönelik ambargolara hayır oyu kullanmış ve gerek ABD gerek Batılı müttefikleri ile farklı politikalara sahip olduğunu göstermiştir. Türkiye'nin İran nükleer krizinde sürdürdüğü tutumun yanında İsrail ile ciddi sorunlar yaşaması da iki ülke ilişkilerindeki kriz başlıklarını çoğaltmıştır. İki ülke arasındaki krizlerin bu dönemde de artarak devam etmesi 2000'li yıllarda ilişkilerde var olan olumsuz atmosferin 2010'lu yıllara da taşındığı yorumlarına sebep olmuştur.²⁴¹

²⁴¹ Emre Ozan, “Ortadoğu Bağlamında Türkiye-ABD İlişkileri”, **USGAM**, <http://www.usgam.com/index.php?l=807&cid=388&bolge=5&konu=27>, (Erişim Tarihi: 16.10.2017).

İki ülke arasındaki sorunlu alanlardan birisini de Arap Baharı oluşturmuştur. Arap Baharı'nın ortaya çıkmasıyla iki ülke temelde aynı politikayı benimsemiş görünse de ABD'nin daha sonra politikasını değiştirmesiyle anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye halk isyanlarının patlak vermesiyle değişim stratejisini benimsemiş ve bu politika ilk başlarda ABD tarafından uyumlu bulunmuştur. Fakat daha sonra ABD bu politikadan vazgeçerek bölgedeki statükoyu demokratik olmayan yönetim ve aktörlerle sürdürme arayışı içine girmiş ve bu noktada Türkiye ile ABD politikalarıyla birbirinden ayrılmıştır. Özellikle Mısır'da Mursi yönetimine gerçekleştirilen darbe ve Suriye'de Esad yönetiminin geleceği konusunda iki aktör farklı pozisyonlar içine girmiş ve farklı bölgesel politikalar belirlemişlerdir.²⁴² Özellikle Suriye krizine Rusya'nın müdahil olması ve DAESH'in ortaya çıkmasıyla ABD bölgesel politikalarını PKK'nın bir kolu olan PYD üzerinden sürdürme arayışı içine girmiş, bu durum ise 30 yıldır PKK ile mücadele eden Türkiye'nin sert tepki göstermesine sebep olmuştur.

2016 yılına doğru ise söz konusu ilişkiler çok daha sorunlu bir hal almış ve iki aktörün ilişkileri tarihin en düşük seviyesine inmiştir. Türkiye'de 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişimine ABD'nin çok geç tepki göstermesi iki ülke arasında eksikliği hissedilen güven ortamının tamamen yok olmasına sebep olmuştur. Darbe girişimi ve sonraki süreçte ABD'nin Türk yetkililere verdiği desteğin asgari seviyede kalması ve Türkiye'nin gerçekleştirdiği Fırat Kalkanı hareketine ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonun destek olmaması ilişkilerdeki kriz ortamının tırmanmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin PYD'den tehdit algılamasına rağmen ABD'nin PYD'ye silah yardımı yapmaya devam etmesi Türk karar vericileri arasında hayal kırıklığı oluşturmuştur. 2010 yılından 2016 yılına doğru gidildikçe Türkiye ile ABD ilişkilerinde gerginlikler artış göstermiş ve krizler gün geçtikçe zirve noktasını güncellemiştir. 2010 yılında İran'ın nükleer faaliyetleri ile başlayan anlaşmazlıklar Türkiye İsrail gerginliği, Arap Baharı ve DAESH'in ortaya çıkması, ABD'nin PYD'ye destek vermesi ve 15 Temmuz darbesi gibi olaylarla çok daha komplike bir hal almıştır. Her ne kadar 2010'lu yılların başında stratejik anlaşmanın olduğu ama taktiksel ayrışmanın olduğu ifade edilse de²⁴³ 2016 yılına gelindikçe ayrışma derinleşmiş ve iki ülke önemli birçok konuda

²⁴² Veysel Ayhan, "Arap Baharının ABD-Türkiye İlişkilerine Etkisi", **Ortadoğu Analiz**, Aralık 2011, Cilt: 3, Sayı: 36, ss. 17-22.

²⁴³ Kılıç Buğra Kanat, "Türkiye'nin ABD Politikası 2016", Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), **Türk Dış Politikası Yılı 2016**, İstanbul: SETA Yayınları, 2017, ss. 319-340.

ayrı düşmüştür. ABD'nin PYD politikası ve Suriye'nin Kuzey'inde Kürt devletine yönelik politikaları, Türkiye'nin Fırat Kalkanı hareketini gerçekleştirmesi ya da Türkiye'nin hava savunma sisteminde önce Çin ardından Rusya'nın kapısını çalması gibi olaylar iki eski müttefikin stratejik boyutta da bir ayrışma ve politikalarda farklılık yaşadığını göstermektedir.

2010'lu yıllarda Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin ise ABD'ye zıt bir şekilde oldukça geliştiği gözlenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler 90'lı yıllarda rekabet ve mücadele, 2000'li yıllar karşılıklı güvenin tesis edilmesi için çaba ve arayış ile geçmişken 2010'lu yıllar aranan güven ortamının tesis edildiği ve işbirliği ile fırsatların ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Türkiye ile Rusya'nın 90'lı yıllarda birbirini birer rakip ve güvenilmez bir aktör olarak görürken 2010'lu yıllarda ilişkilerin stratejik ortaklık seviyesine gelmesi dikkat çekicidir.²⁴⁴ 2000'li yıllarda oluşturulmaya çalışılan güven ikliminin 2010'lu yıllarda sağlanmasıyla iki ülke bu dönemde ortaya çıkan konjonktürel birçok sorunun üstesinden gelmeyi başarmıştır.

Söz konusu dönemde iki aktör arasında ortaya çıkan sorunların başında Arap Baharı gelmektedir. Rusya Arap isyanları başladığında statükodan yana tavır koyarken Türkiye halk hareketlerini desteklemiş ve bölgenin demokratik dönüşümüne katkı sağlamak istemiştir. Politikalar farklılaştığı için aktörler farklı angajmanlar içine girmişlerdir fakat bu durum ilişkilerin gidişatını olumsuz etkilememiştir. Bunun yanında Türkiye'nin bu dönemde ABD ile yaşadığı sorunlar Rusya ile ilişkilerini geliştirme konusunda bir fırsat oluşturmuş ve iki aktör arasında güven ortamının güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye 2012 yılında Rusya'nın Güney Akım Gaz Projesine destek vermiş ve Putin söz konusu destekten ötürü Türkiye'yi "güvenilir ortak" ilan etmiştir.²⁴⁵ Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu da Türkiye ile Rusya'nın ilişkilerde altın çağı yaşadığını ve iki ülkenin birçok sektörde işbirliği gerçekleştirdiğini ifade etmesi son derece önemlidir. Kimi düşünürler 2010'lu yıllarda sürdürülen ilişkilerden hareketle karşılıklı vizeleri kaldırma kararı alan iki aktörün arasındaki ilişkileri stratejik ortaklık olarak nitelendirmişlerdir. Hatta Putin'in danışmanı Alexander Dugin de Rusya'nın Türkiye'ye stratejik ortaklık teklif ettiğini ifade ederek Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin

²⁴⁴ Fatih Özbay, "Türkiye'nin Rusya Politikası 2012", Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2012**, İstanbul: SETA Yayınları, 2013, ss. 337-357.

²⁴⁵ Fatih Özbay, Türkiye'nin Rusya Politikası 2012, s. 430.

geldiği noktayı gözler önüne sermiştir.²⁴⁶ Bunlarla birlikte gelişen siyasi ve ekonomik ilişkiler neticesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamasıyla Türkiye kamuoyunda ŞİÖ üyeliği tartışılmaya başlanmış ve Türkiye'nin AB'yi bırakıp ŞİÖ'ye üye olması konusu uzun süre kamuoyunun gündeminde yer bulmuştur.

2010-2016 döneminde iki ülke ilişkilerini etkileyen önemli bir takım olaylar gerçekleşmiş fakat güven ortamı tesis edildiği ve rasyonel ilişkiler kurumsallaştığı için Türkiye ile Rusya arasındaki iyi ilişkiler yeniden kısa zamanda tesis edilmiştir. Örneğin Türkiye'nin Suriye sınırında Rus savaş uçağı düşürmesi iki ülke arasında bir kriz meydana getirmiş fakat karşılıklı diyalog kanallarıyla ilişkiler çok fazla zarar görmeden ilişkilerde kısa zamanda normalleşme sağlanmıştır. Uçak krizi 2010-2016 yılları arasında altın çağını yaşayan Türkiye-Rusya ilişkilerinde önemli bir kriz olarak tarih kitaplarında yer almış ve ilişkilerin sağlamlığını test etmeleri için iki aktöre fırsat tanımıştır. Her ne kadar NATO'nun Kürecik'e radar yerleştirmesi ya da Suriye konusunda iki aktörün farklı angajmanlar içine girmesi gibi sorunlar olsa da hiçbiri uçağın düşürülmesi gibi büyük bir krize evirilmemiştir. Krizden sonra Rusya'nın tek taraflı yaptırımlar uygulamasıyla ekonomiler ve turizm sektörü karşılıklı zarar görse de iki aktör rasyonel davranarak söz konusu krizin etkilerini ilişkilerden silmeyi başarmışlardır. Bunun yanında Rusya'nın Ankara Büyükelçisi'ne gerçekleştirilen suikast da iyi ilişkilerin bozulmasına neden olmamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan irili ufaklı krizler Türkiye ile Rusya arasında altın çağını yaşayan ilişkileri tökezletmiş fakat hiçbir zaman 90'lardaki güven bunalımının ve rekabet ortamının yeniden ortaya çıkmasına sebep olmamıştır.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler bu dönemde oldukça gelişmiş ve iki ülke arasındaki karşılıklı bağımlılığın oluşmasına katkı sağlamıştır. Özellikle 2011 yılında Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi olmasıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi ivme kazanmış ve bavul ticareti yerini resmi kanallarla yapılan ticarete bırakmıştır. İki ülkenin birbirine vize muafiyeti sağlaması da önemli bir kazanım olarak görülürken, 2008 krizinin ilişkilerde meydana getirdiği olumsuz etki silinmiş ve 2012'de ticaret hacmi 35 milyar dolara yükselmiştir. 2012 yılında ise Rusya Türkiye'nin 26,6 milyar dolarlık ticaretle en çok ithalat yaptığı ülke konumuna

²⁴⁶ Özgür Tüfekçi, "Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016", Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2016**, İstanbul: SETA Yayınları, 2017, ss. 375-397.

yükselmiştir. Ayrıca iki ülke nükleer alanda da stratejik işbirliği gerçekleştirmiş ve 20 milyar dolarlık Akkuyu nükleer santrali projesinin 2018'e kadar bitirilmesi için anlaşmıştır.²⁴⁷

3.3.2. İran

2010-2016 yılları arasında İran'ın ABD ile ilişkisi nükleer sorun bağlamında şekillenmiş ve yaptırımlarla gerilen ilişkiler nükleer anlaşmayla rahatlasa ve gelişme yönelimi gösterse de anlaşma ilişkilerde beklenildiği etkiyi yapmamıştır. 2013-2017 yılları arasında ilişkilerde kısa süreli yumuşama belirtileri olmuş fakat Trump'ın ABD'de başkanlık seçimlerini kazanmasıyla ilişkiler yeniden geleneksel "düşmanlık" formuna kavuşmuştur. Dünya ile yapıcı ilişkiler kurmayı hedefleyen ve uluslararası sorunlarda aktif bir tutum benimsemek isteyen Ruhani'nin İran'da 2013 seçimlerini de kazanması da yumuşama iklimine katkı sağlamış fakat söz konusu atmosfer ilişkilerdeki tabuların aşılmasını sağlayamamıştır.

Söz konusu dönemde İran ile ABD ilişkilerini şekillendiren en önemli faktör nükleer mesele ve yaptırımlar olmuştur. ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerini ekonomik ve askeri yaptırımlar ile durdurmaya çalışması İran ekonomisini kırılgan bir hale getirirken ilişkilerin gelişmesini ve geleneksel formundan kurtulmasını engellemiştir. Özellikle 2010 yılında BMGK'da İran'a yönelik ağır bir yaptırım kararı alınmıştır. ABD bunun yanında BM'nin yaptırım kararlarına ek olarak Temmuz 2010'da tek taraflı ek yaptırım kararları alarak İran'ı köşeye daha fazla sıkıştırmak istemiştir. Yaptırımlar ise özellikle İran'ın petrol gelirlerine yönelik olmuş ve İran'ı ekonomik olarak etkilemeyi hedeflemiştir. Tahran yönetimi söz konusu yaptırımlara misilleme olarak Hürmüz boğazını kapatabileceğini açıklamış ve nükleer sorun ve yaptırımlar etrafında şekillenen ilişkiler gerilerek çatışma ortamına sebep olmuş fakat iki ülke arasındaki söylemler sıcak bir çatışmaya dönüşmemiştir.²⁴⁸ İlerleyen dönemlerde ise ABD İran'ı ambargolarla durduramayacağını ve izolasyon politikasının İran'ın Rusya ve Çin ile daha yakın ilişkiler izlemesine sebep olduğunu anlayarak nükleer müzakerelere yeşil ışık yakmıştır. İran da yaşadığı ekonomik darboğazdan kurtulmak için müzakerelere destek vermiş ve iki ülke 2012 yılında Cenevre'de gerçekleştirilen nükleer mutabakatla

²⁴⁷ Murad Aıdınov, s.66.

²⁴⁸ Gökhan Telatar, "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", **Akademik Ortadoğu**, Cilt 7, Sayı 1, 2012, ss. 53-78.

35 yıldır olumsuz zeminde sürdürülen ilişkilerde yeni bir sayfa açmıştır. 14 Temmuz 2015 tarihinde imzalanan anlaşma ile bir kriz haline gelen nükleer sorun çözülmüş ve İran'a yönelik yaptırımlar kaldırılmıştır. Her ne kadar söz konusu anlaşmanın diğer alanlara da sirayet edeceğini ve İran ile ABD ilişkilerinin birçok alanda geliştirme göstereceğini, bölgesel konularda işbirliği yapabileceklerini düşünen çevreler olsa da²⁴⁹ beklentiler gerçekleşmemiş ve İran ile ABD ilişkileri beklenen gelişmeyi göstermemiştir. Zira dini lider Ali Hamaney nükleer anlaşmanın bir istisna olduğunu ve İran'ın bölgesel konularda ABD ile müzakere etmeyeceğini açıklayarak beklentileri tersine çevirmiştir.

Trump'ın ABD'de başkanlık seçimlerini kazanması nükleer mutabakat sonrası tansiyonu azalan ilişkilerin yeniden geleneksel formuna kavuştuğu görülmüştür. Trump'ın özellikle seçim sürecinde İran ile yapılan nükleer anlaşmayı tartışmaya açması ve iptal edeceğini söylemesi iki ülke ilişkilerini yeniden düşmanca bir seviyeye çekmiştir. Trump dönemiyle İran ile ABD ilişkilerinin ise yeniden geleneksel halini alması iki ülke arasındaki yakınlaşmanın ve nükleer anlaşmanın taktiksel bir mahiyette ve istisna olduğunu gözler önüne sermiştir. Ayrıca Trump'ın İsrail'le iyi ilişkilere sahip olması da İran ile ilişkilerinde eski sorunların gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur. Her ne kadar göreve geldikten sonra İran ile yapılan nükleer anlaşmayı iptal etmese de İran'ın balistik füze denemelerini her fırsatta eleştirmiş ve yeniden iki ülke ilişkileri düşmanca bir mahiyete bürünmüştür.

İran'ın bir diğer büyük güç Rusya ile 2010-2016 yılları arasındaki ilişkileri de güvenlik odaklı olmuş ve stratejik bir hal alarak gelişimini sürdürmüştür. Özellikle 2012 yılında Putin'in Kremlin sarayına dönmesi İran ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır. İki ülke özellikle Arap Baharı'nda ortak bir tutum geliştirmiş ve Suriye'de isyanların başlamasıyla askeri işbirliğini tarihin en yüksek noktasına çıkarmayı başarmışlardır. İki ülke de Esad rejimine yönelik mücadeleyi Ortadoğu'da yeni bir güç mücadelesinin yansıması olarak görmüş ve statükonun korunması, yabancı ülkelerin Suriye'ye müdahil olmalarının engellenmesi için işbirliği yapmışlardır. Böylelikle iki ülke Suriye özelinde ortak bir güvenlik politikası geliştirmiş ve Esad rejiminin düşmesini engelleyerek stratejik öneme haiz bir konuda işbirliği yapmışlardır. Rusya özellikle Suriye sorununa

²⁴⁹ Gülriş Şen, "Ruhani Döneminde İran ABD İlişkileri", **İran Araştırmaları Merkezi**, Nisan 2017, s. 10.

Batı bloğunun dengelenme ve ABD karşıtı bloğu güçlendirme maksadıyla yaklaşmış ve Suriye üzerindeki kazanımlarını sürdürmek istemiştir. Obama yönetiminin benimsediği pasif yaklaşımı da değerlendirerek radikal cihatçıların alan kazanmaması için İran ile işbirliği yapmıştır. Özellikle Çeçen sorunuyla boğuşmuş olan Moskova yönetimi Suriye özelinde radikal terörizmle mücadele konusunda Tahran'la etkili bir birliktelik sergilemiştir.²⁵⁰

Söz konusu dönemde iki ülke arasındaki askeri işbirliği de ivme kazanarak devam etmiştir. Günümüzde İran Rusya'nın üçüncü büyük silah alıcısı haline gelmiştir ve İran'ın silahlarının %85'inin Rus silahlarından oluşmaktadır.²⁵¹ Bu dönemde özellikle Rusya'nın İran'a S-300 hava savunma sistemini tedarik etmesi oldukça önemli bir gelişmedir. Her ne kadar anlaşma 2007 yılında yapılmış olsa da İran'a yönelik yaptırımlar sebebiyle teslimat gerçekleştirilememiş, sistem ancak nükleer anlaşmadan sonra yaptırımların kaldırılmasıyla 2016 yılında teslim edilmiştir.²⁵² 2015 yılında da iki ülke arasında anlaşma imzalanmış ve Rusya İran'ın yegane savunma tedarikçisi olduğunu göstermiştir.

İki ülke arasında sürdürülen ekonomik ilişkiler ise bu dönemde İran'a uygulanan yaptırımlar sebebiyle oldukça olumsuz etkilenmiştir. 90'ların sonunda başlayan 2000'lerde artış gösteren İran ambargoları ekonomik ilişkileri oldukça kötü etkilemiş ve 2012 yılında iki ülke arasındaki ticaret %40 azalma göstererek 2,3 milyar dolara gerilemiştir.²⁵³ Özellikle yaptırımların sertleştiği 2011 yılından itibaren ticaret hacmi her yıl %30 daralma göstermiş, 2014 yılında ise iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,7 milyara kadar düşmüştür.²⁵⁴

3.3.3. Suudi Arabistan

2010-2016 yılları S. Arabistan'ın ABD ile ilişkilerinde 11 Eylül'ün ilişkilerde yaratmış olduğu tahribatın sürdüğü ve ilişkilerde yeni bir sayfanın açılmadığı yıllar olmuştur. 2000'li yıllarda ortaya çıkan soğukluk bu dönemde de yerini sıcaklığa ve işbirliğine

²⁵⁰ Yusuf Ertuğral, "Rusya'nın Arap Baharı politikası 2010-2014", **Akademik Perspektif**, <http://akademikperspektif.com/2015/02/18/rusyanin-arap-bahari-politikasi-2010-2014/>, (Erişim Tarihi: 14.10.2017).

²⁵¹ Fatima Mirzaliyeva, "Putin Dönemi Rus Dış Politikası", **İnsamer**, Temmuz 2017, Araştırma 43, s. 11.

²⁵² Osman Metin Öztürk, "Son Dönem Rusya-İran İlişkileri Üzerine", **Ascmer**, <http://ascmer.org/son-donem-rusya-iran-iliskileri-uzerine/>, (Erişim Tarihi: 14.10.2017).

²⁵³ Emel Kahraman, s.42.

²⁵⁴ Osman Metin Öztürk, (Erişim Tarihi: 14.10.2017).

bırakmamıştır. Özellikle iki ülke ilişkileri Türkiye ile de olduğu gibi Obama'nın ikinci döneminde oldukça kötü bir hale gelmiştir. Öyle ki Obama görevi bırakmadan önce 21 Nisan 2016 tarihinde son kez Riyad'ı ziyaret etmiş ve 2015 yılında olduğu gibi oldukça soğuk bir şekilde, Kral Selman tarafından değil Riyad valisi tarafından karşılanmıştır.

Bu dönemde iki ülke ilişkilerin güvensiz ve temkinli bir şekilde sürdürülmesini sağlayan olayların başında ABD senatosunun terör saldırısı sonucunda ABD vatandaşlarının ölmesi durumunda yabancı devletlerin yargılanmasına izin veren yasa tasarısını gündeme alması gelmiştir. Bu yasa tasarısının 11 Eylül sebebiyle S. Arabistan'a yönelik olduğu iddiaları ortaya atılmış, yasa tasarısının adalet komisyonundan geçmesiyle de Riyad hükümeti çok sert tepki göstermiş ve iki ülke ilişkileri bu durumdan olumsuz etkilenmiştir.²⁵⁵ Karşılıklı gerilen ilişkiler neticesinde S. Arabistan Dışişleri Bakanı Adil-el Cubeyr Obama'ya bir mektup göndermiş ve S. Arabistan'ı hedef alan söz konusu yasanın kabul edilmesi durumunda ABD'de bulunan 750 milyar dolar değerinde bono ve tahvilleri satacaklarını söylemiştir. İkili ilişkilerde ciddi bir hasar meydana getiren söz konusu kriz senatörlerin tasarıyı askıya almasıyla yatışmıştır.

İki ülke ilişkilerinin olumsuz bir atmosferde seyretmesine sebep olan bir diğer gelişme ise Arap Baharı'dır. S. Arabistan'ın isyanlarda statükoyu savunmasına karşılıklı ABD'nin isyanları destekler pozisyonda olması iki aktörün politikalarının ayrışmasına ve Riyad yönetiminin tedirginlik yaşamasına sebep olmuştur. Özellikle iki ülke Müslüman Kardeşler özelinde görüş ayrılığı yaşamış ABD'nin İhvan'a ılımlı yaklaşması Riyad yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmıştır. ABD İhvan'ın radikalleşmemesi için irtibat halinde olunması gerektiğini düşünürken, Riyad yönetimi İhvan'ı rejimine tehdit olarak nitelendirmiş ve terör örgütü olarak görmüştür.²⁵⁶ Söz konusu görüş ayrılığı ve Obama yönetiminin bu dönemde izlemiş olduğu politikalar Türkiye'de olduğu gibi S. Arabistan'da da tepkiyle karşılanmış ve kamuoyunda ABD'nin artık geleneksel müttefiklerinin güvenlik endişelerini paylaşmadığı iddia edilmiştir.

²⁵⁵ Ersin Dedekoca, (Erişim Tarihi: 14.10.2017).

²⁵⁶ Dilek Yiğit, "ABD Suudi Arabistan İlişkilerinde Müslüman Kardeşler", **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, <http://sde.org.tr/tr/newsdetail/abd-suudi-arabistan-iliskilerinde-musluman-kardesler/3690>, (Erişim Tarihi: 24.10.2017)

İki aktörün ilişkilerinin bozuk olmasında İran konusu etrafında yaşanan görüş ayrılığı da etkili olmuştur. Sünni olan Irak devletinin 2003 müdahalesiyle Şiileştirildiği ve İran güdümüne sokulduğu eleştirileri Suudi çevrelerce her daim dile getirilmiştir. ABD'nin bu dönemde özellikle İran'la nükleer bir anlaşma imzalaması Riyad yönetimi tarafından olumsuz değerlendirilmiştir. Fakat Obama'dan sonra ABD Başkanı olan Trump'ın İran karşıtı bir tutum benimsemesi İran'la ilişkileri bozarken S. Arabistan'la olan ilişkilerdeki olumsuz atmosferin değişmesine sebep olmuştur. Öyle ki Trump Riyad'a ziyaret gerçekleştirerek 110 milyar dolar değerinde silah satışı gerçekleştirmiş²⁵⁷ ve geleneksel müttefiklerinin güvenlik kaygılarına cevap vereceği algısı oluşturmuştur.

S. Arabistan'ın bu dönemde ABD ile olan kötü ilişkilerine karşılık Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışması ise dikkat çeken bir gelişme olmuştur. İki ülke yöneticileri 2010-2016 yılları arasında oldukça sık bir şekilde görüşmüş ve çeşitli anlaşmalar imzalayarak ilişkileri birçok başlıkta geliştirmek istemişlerdir. Özellikle 2015 yılı iki ülke ilişkilerinde önemli bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. 2015 yılında Putin ile Suudi Dışişleri Bakanı Muhammed bin Selam Moskova'da bir araya gelmiş ve önemli anlaşmalar imzalamışlardır. İki ülke arasında imzalanan anlaşmalarda S. Arabistan'da nükleer reaktörlerin kurulması en önemli konu olarak ön plana çıkmış, önemli Rus şirketlerinin Suudi iş adamlarına satılması ve eğitim alanında iş birliği yapılması gibi konularda da mutabakat sağlanmıştır.²⁵⁸ Ayrıca yapılan anlaşmalarla S. Arabistan'ın servet fonundan 10 milyar dolar değerinde Rusya'ya yatırım yapacağı ifade edilmiştir. Bu anlaşmanın bu zamana kadar iki ülke arasında yapılan en önemli ticari ortaklık olduğu iddia edilmiştir. Anlaşılan fonun ise altyapıdan lojistiğe, perakende satıştan tarıma kadar muhtelif sektörlerde değerlendirileceği ve çeşitli projeler oluşturulmasında kullanılacağı ifade edilmiştir.²⁵⁹

İki ülke arasındaki enerji ilişkileri ise inişli çıkışlı bir yapıya sahip olmuştur. Kimi zaman işbirliği ön plana çıkarken kimi zaman enerji alanında anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Örneğin iki ülke bir dönem petrol fiyatı konusunda ciddi bir anlaşmazlık yaşamıştır.²⁶⁰ Moskova yönetimi S. Arabistan'ın petrol üretimini sürekli artırmasıyla

²⁵⁷ Javier E. David, "US-Saudi Arabia Seal Weapons Deal Worth Nearly \$110 Billion Immediately, \$350 Billion over 10 Years", **CNBC**, 20 Mayıs 2017.

²⁵⁸ **Ensonhaber**, "Rusya'dan Suudi Arabistan Hamlesi", 19 Haziran 2015.

²⁵⁹ **Bloomberg**, "Suudi Arabistan Servet Fonu, Rusya'ya 10 Milyar Dolar Yatırım Yapacak", 7 Temmuz 2015.

²⁶⁰ **Al-Monitor**, Paul J. Sanders, "Rusya ile Suudi Arabistan Arasında Gerilim Yükseliyor", 18 Şubat 2015.

fiyatların düşmesine sebep olduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Hatta Riyad yönetiminin ABD ile birlikte hareket ederek petrol fiyatlarını manipüle etme yoluyla Rusya ekonomisini zor durumda bırakmayı amaçladığı da dile getirilen iddialar arasındadır.²⁶¹ Petrol arzı ve fiyatı konusunda zaman zaman yaşanan bu anlaşmazlık ilişkilerde tesis edilmeye çalışılan güven ortamına zarar verse de büyük bir anlaşmazlığa dönüşmemiştir. Zira bu gibi anlaşmazlıklara rağmen iki ülke enerji alanında önemli işbirlikleri de gerçekleştirmiştir. Öyle ki iki ülke arasındaki enerji hacminin 2020 yılında 300 milyar dolar değere kavuşacağı ifade edilmektedir.

Her ne kadar iki ülke söz konusu dönemde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirirse ve ticaret ile enerji alanında işbirliklerine önem verse de geliştirilmeye çalışılan ilişkiler siyasi alanda somut bir birlikteliğe dönüşmemiştir. Söz konusu işbirlikleri iki ülkenin Suriye ve terör konularında farklı pozisyonlar benimsemesine engel olmamış ve S. Arabistan'ı ABD ekseninden uzaklaşmasını sağlamamıştır. Fakat Riyad yönetiminin böyle bir irade ortaya koymaya çalıştığının da ifade edilmesi gerekir. Öyle ki 2015 yılında Suudi savunma bakanının Rusya'daki savunma fuarına katılması S. Arabistan'ın Rus silahlarına ilgi duyduğu ve askeri işbirlikleri gerçekleştirerek ABD'ye olan bağımlılığını azaltmaya çalıştığı yorumlarını beraberinde getirmiştir.²⁶²

3.4. Genel Değerlendirme: Büyük Güçlerle İlişkiler ve Askeri Harcamalar

Türkiye'nin ABD ile iyi ilişkilere ve stratejik işbirliğine, Rusya ile ise rekabet yaşadığı ve inişli çıkışlı bir ilişki biçimine sahip olduğu 90'lı yıllarda askeri harcamaları hızlı bir ivme yakalayarak artış göstermiş ve 1999 yılında 20 milyar doların üzerine çıkmıştır. Türkiye'nin İsrail'le de ilişkilerini geliştirdiği ve ABD ile ilişkilerinin stratejik bir mahiyete büründüğü ifade edilen 90'ların ikinci yarısında ise söz konusu artış çok daha hızlı olmuştur. Özellikle 1997 yılında iki ülke arasında imzalanan stratejik işbirliği anlaşması da bu bakımdan kayda değer bir gelişmedir. Söz konusu dönemde Türkiye'nin başta ABD olmak üzere Batılı ortaklarıyla stratejik düzeyde iyi ilişkilere sahip olması ve özellikle Soğuk Savaş dönemi sonrasında da ABD ile savunma ve güvenlik alanında işbirliğini sürdürmesi Türkiye'nin askeri harcamalarının yükseliş trendi göstermesini sağlamıştır. Rusya ile ilişkilerin rekabet halinde ve inişli çıkışlı

²⁶¹ Deutsche Welle, "Oil, Power and Conspiracy", 21 Ekim 2014.

²⁶² Fatima Mirzaliyeva, s. 6.

olmasının ise herhangi bir etkisi olmamıştır. Zira iki ülke ilişkileri Soğuk Savaş yıllarında oldukça düşük seviyede kalmış ve bu durumun etkileri 90'lı yıllarda da devam etmiştir. Her ne kadar Türkiye 1993 yılında Rusya ile askeri alanda işbirliği imzalayan ilk NATO üyesi ülke olsa da Rusya'nın Avrasyacı çizgiye kaymasıyla söz konusu anlaşma atıl kalmıştır. Ayrıca Türkiye'nin 90'lı yıllarda ABD ile kurduğu stratejik ilişkinin askeri harcamalarına olan etkisinin daha iyi anlaşılması için söz konusu dönemdeki silah alım istatistikleri önemli bir veridir. Türkiye 90'lı yıllarda almış olduğu silahların % 65'ini ABD'den alırken %18'lik bir payı Almanya'dan tedarik etmiştir. Bu veri Türkiye'nin Batılı ülkelerle kurmuş olduğu stratejik ilişkinin askeri harcamasına ve silahlanmasına yaptığı katkıyı göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 1
Türkiye, İran ve S. Arabistan'ın ABD ve Rusya ile İlişkileri

	ABD			RUSYA		
	1990-2001	2001-2010	2010-2016	1990-2001	2001-2010	2010-2016
Türkiye	Stratejik İşbirliği - İyi İlişki	Kriz-İnişli çıkışlı ilişki	Stratejik ayrışma-Kriz-En kötü seviye	İşbirliği-Rekabet-İnişli çıkışlı ilişki	Güven inşası-Canlanma-İyi ilişki	Güvenilir ortak-Karşılıklı bağımlılık
İran	Düşmanlık-Kötü İlişki	Kriz-Tehdit-Kötü İlişki	Yumuşama-İnişli çıkışlı ilişki	Stratejik işbirliği-İyi ilişki	İşbirliği-Müttefik- İyi ilişki	Askeri işbirliği-Ortak politika
S. Arabistan	Stratejik Ortaklık-İşbirliği	Kriz-Hayal kırıklığı-Kötü ilişki	Kriz-Güvensizlik-Kötü ilişki	İdeolojik kamplaşma-Düşük seviye ilişki	Açılımlar-Normalleşme-İlişkilerde ilkler	Karşılıklı ziyaret-İnişli çıkışlı ilişki

Kaynak: Çeşitli kaynaklardan derlenmiştir.

2000'li yıllarda Türkiye'nin ABD ile olumsuzluk ve anlaşmazlık yaşaması ve ilişkilerin inişli çıkışlı bir yapıda sürmesi askeri harcamalarının da inişli çıkışlı bir yapıya sahip olmasına sebep olmuştur. Özellikle ABD'nin Irak'a müdahale kararıyla bozulmaya başlayan ilişkiler Türkiye'nin askeri harcamalarına da etki etmiş ve 2003 yılından itibaren Türkiye'nin askeri harcamaları düşmeye başlamıştır. Rusya ile rekabetin bir kenara bırakılması ve iyi ilişkiler kurulması için güvenin tesis edilmesi ise bu dönemde ciddi bir değişken olmamıştır. ABD ile kriz dolu ilişkilere sahip olunduğu, Rusya ile de

ilişkilerde canlanma yaşandığı 2000'li yıllarda Türkiye'nin askeri harcamalarının inişli çıkışlı bir halde olması Türkiye'nin Batılı partnerleriyle sahip olduğu ilişkilerin askeri harcamalarında oldukça belirleyici olduğunu gözler önüne sermektedir. Öyle ki 1999 yılında 20 milyar doların üzerine çıkan harcamaları 2005 yılında 15 milyar dolara kadar gerilemiş ve ABD ile yaşanan krizlerden olumsuz etkilenmiştir.

2010'lu yıllarda da Türkiye'nin askeri harcamaları ABD ile ilişkilerine paralel bir şekilde oldukça düşüş göstermiştir. ABD ile ilişkilerinin tarihin en kötü seviyesine gerilemesi konuşulduğu 2016 yılında Türkiye'nin askeri harcaması 15 milyar doların altına inmiştir. Özellikle Arap Baharıyla birlikte ABD ile ilişkilerde sıkıntı yaşayan Türkiye'nin 2013 yılından itibaren askeri harcaması sürekli düşüş eğilimi içinde olmuştur. 2010'lu yıllarda Rusya'nın Türkiye için güvenilir bir ortak haline gelmesi ise askeri harcamalardaki düşüşü engellemiştir. Bu durum Türkiye'nin savunma/güvenlik alanında ve askeri harcamalarında hala ABD eksenli bir bağımlılığın hüküm sürdüğünü göstermektedir.

90'lı yıllarda ABD'nin İran'a çevreleme stratejisi uygulaması İran ile ABD ilişkilerinin düşmanca bir zeminde süregelmesine sebep olurken, Rusya ile kurulan stratejik işbirliği ise bu durumu dengeleyici bir rol oynamıştır. İran'ın bu dönemde ABD'den tehdit algılamasının yanında Rusya ile savunma ve güvenlik temelli işbirliğini geliştirmesi askeri harcamalarını tetikleyici bir etki yapmış ve 90'lı yıllarda İran'ın askeri harcamaları her yıl yükselerek iki katına çıkmıştır. ABD ile Türkiye arasındaki ilişki durumunun Türkiye'nin askeri harcamalarını etkisine benzer bir ilişki İran ile Rusya arasında görülmektedir. Öyle ki 1993 yılında Rusya'nın Avrasyacı bir çizgiye kaymasına kadar geçen sürede İran'ın askeri harcamalarının düşmesi, bu tarihten itibaren ise hızla yükselerek 2001 yılında 6 milyar doların üzerine çıkması bu bakımdan önemlidir. Özellikle Rusya'nın Yakın Çevre doktrinini benimsemesiyle İran'a ayrı bir önem vermesi bu etkiyi gözle görülür bir hale getirmektedir. Elbette söz konusu trendin yükselmesinde Rusya'nın Batı'nın ambargolarına karşın İran'ı destekleyerek ambargonun olumsuz etkilerini silmeye çalışması da etkili olmaktadır.

2000'li yıllarda İran'ın ABD ile ilişkilerinin çok daha düşmanca bir seviyeye gerilemesi ve Rusya ile ilişkilerinin müttefiklik boyutuna ilerlemesi İran'ın askeri harcamalarındaki artışın katlanarak devam etmesini sağlamıştır. ABD'nin 11 Eylül

sonrası İran'ı şer ekseninde nitelendirmesi sonucu Tahran yönetimi ABD'den ciddi bir tehdit algılamış, bu durumu Rusya ile çok daha ileri seviyeye taşıyarak askeri harcamalarını arttırmış ve bu durumu dengeleme ihtiyacı hissetmiştir. Nordhaus devletler açısından ölümcül bir savaş riskinin doğma olasılığının artmasının askeri harcama ve silahlanmalar üzerinde etkisinin 1'e 3 olduğunu iddia etmektedir.²⁶³ ABD'nin 11 Eylül sonrası İran'ın komşusu haline gelmesi ve İran'ı şer ekseninde nitelendirmesi Tahran için ölümcül bir savaş riski doğurmuş, böylelikle silahlanma ve nükleer faaliyetlerine hız vermesiyle de Nordhaus'un tespitinin geçerliliğini göstermiştir. Özellikle bu dönemde ABD'nin S. Arabistan'a yüklü miktarda silah satması da İran'ın Rusya'dan daha fazla silah tedarik etmesine ve askeri harcamalarını artırmasına sebep olmuştur. Öyle ki 2001 yılında 6 milyar dolar olan İran'ın askeri harcamaları 2006 yılında 14 milyar doların üzerine çıkmıştır. Sadece 5 yıl içinde bu derece bir artışın sağlanması şüphesiz hem İran'ın Rusya ile müttefik haline gelerek Batı'dan tedarik edemediği silahları Rusya'dan tedarik etmesiyle, hem de ABD'den ciddi bir tehdit algılamasıyla ilgilidir.

1990'lı ve 2000'li yıllarda İran'ın askeri harcamaları ABD ile ilişkilerinin kötü olmasından etkilenmezken 2010'lu yıllarda durum değişmiş ve İran'ın askeri harcamaları düşüş göstermiştir. Bu duruma ise İran ile ABD ilişkilerinin merkezinde nükleer meselenin yer alması ve ABD'nin yaptırımlar yoluyla İran'ı köşeye sıkıştırmak istemesi sebep olmuştur. BM'nin yaptırım kararı almasıyla İran'ın askeri harcamaları dalgalı bir seyir izlemiş ve 2012 yılından itibaren sert bir şekilde düşmeye başlamıştır. İran'ın Rusya ile olan müttefikliğe varan ilişkileri de bu olumsuz etkiyi dengelemede etkili olmamıştır. Fakat İran'ın P5+1 ülkeleriyle nükleer anlaşma imzalaması sonucunda ise stratejik ilişkilerin sürdürdüğü Rusya teslim edemediği birçok silahı İran'a teslim etme şansı elde etmiş ve bu durum İran'ın savunma harcamalarının yeniden artış göstermesine sebep olmuştur. Tahran yönetiminin askeri harcamalarında Rusya ile sürdürülen askeri anlaşmaların etkisi büyüktür. Zira 2010-2016 yılları arasında İran'ın tedarik ettiği silahların %72'si Rusya'dan, %25'i ise Çin'den gelmiştir. Rusya'nın bu dönemde ambargolar sebebiyle İran'a gelişmiş silah sistemlerini satamaması İran'ın askeri harcamalarını düşürmüşken, ambargoların kaldırılması yeniden harcamaların yükseliş trendi yakalamasına sebep olmuştur.

²⁶³ William Nordhaus, John R. Oneal, Bruce Russett, s. 502.

S. Arabistan'ın askeri harcamaları ise Türkiye ve İran'dan çok daha fazla bir şekilde tek bir aktöre bağımlılık arz etmektedir. Söz konusu asimetrik ilişki ve S. Arabistan'ın güvenlik alanında ABD'ye olan bağımlılığı askeri harcamalarının mahiyetini etkilememiştir. Riyad yönetimi 90'lı yıllarda ABD ile iyi ilişkilere ve stratejik işbirliğine sahip olsa da askeri harcamaları inişli çıkışlı bir görünüme sahip olmuştur. 90'ların ilk yarısında düşüş gösteren S. Arabistan'ın askeri harcamaları 90'ların ikinci yarısında artış eğilimi göstermeye başlamış ve 2001 yılında 30 milyar doların üzerine çıkmıştır. 90'lı yılların ilk yarısında söz konusu düşüşün ortaya çıkmasında ise ABD'nin Suudi topraklarında asker konuşlandırarak doğrudan güvenlik sağlaması şüphesiz etkili olmuştur. Bu dönemde S. Arabistan Rusya ilişkileri ise askeri harcaması üzerinde etki oluşturmaktan uzaktır. Soğuk Savaşın ideolojik kamplaşması 90'lı yıllarda iki ülke arasında sürmeye devam ettiğinden dolayı Rusya'nın Riyad yönetiminin askeri harcamaları üzerindeki etki sahibi olma kapasitesi ters bir mekanizmaya sahip olmuştur. Rusya'nın özellikle İran'a modern silahlar temin etmesi S. Arabistan'ın ABD'den daha fazla silah satın almasına sebep olmuş ve 90'ların ikinci yarısından itibaren S. Arabistan askeri harcamasını artırmaya başlamıştır.

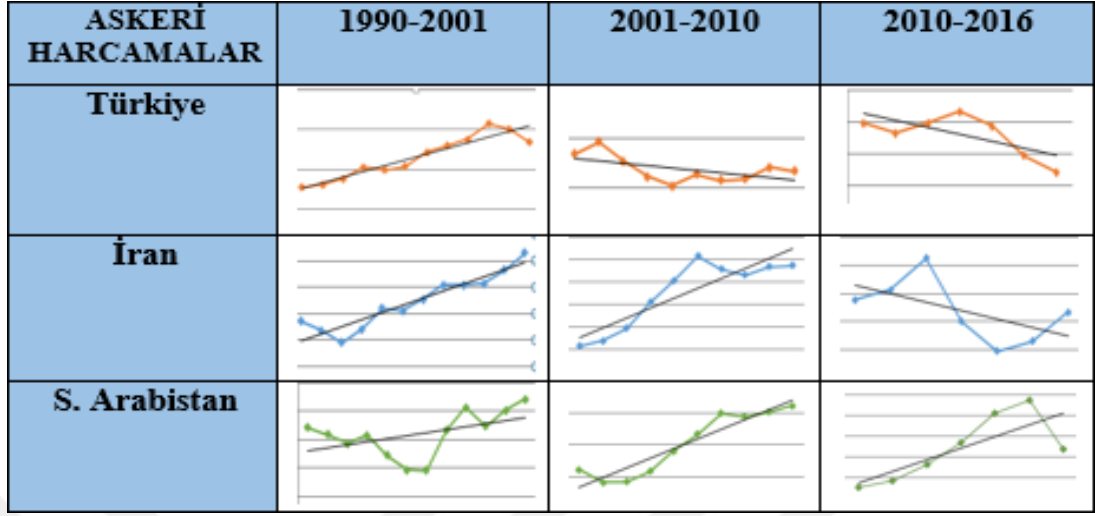
2000'li yıllarda da kötü ilişkilere sahip olsa dahi Riyad yönetimi ABD'yi güvenlik sağlayıcısı olarak görmeye devam etmiş ve S. Arabistan'ın askeri harcamalarında görülen artış trendi devam etmiştir. İlişkiler 11 Eylül sonrasında olumsuz bir atmosfere sahip olmuş fakat Riyad'ın askeri harcamaları bu durumdan etkilenmemiştir. Öyle ki Riyad yönetiminin 2002 yılında 30 milyar doların altında askeri harcaması bulunurken bu rakam 2010 yılında 50 milyar doların üzerine çıkmıştır. 2010-2016 yıllarındaki durum da S. Arabistan'ın nevi şahsına münhasır durumunu gözler önüne sermektedir. ABD ile ilişkilerde kriz söz konusu olmaya devam etmesine rağmen askeri destek ve savunma sanayindeki işbirlikleri devam etmiş ve askeri harcamalarda rekor oranda artış yaşanmıştır. Gerek Obama yönetiminin tutumu gerek Arap Baharı'ndan sonra birçok konuda sorun ABD ile sorun yaşayan Riyad yönetimi askeri harcamalarını artırmaya devam etmiştir. Öyle ki 2010 yılında 40 milyar civarında seyreden askeri harcamaları 2015 yılında 90 milyar dolara yaklaşmış ve S. Arabistan dünyada en çok askeri harcama yapan üçüncü ülke konumuna yükselmiştir. 1990'lı, 2000'li ve 2010'lu yıllardaki veriler S. Arabistan'ın kötü ilişkilere sahip olsa bile güvenlik sağlayıcı olan ABD'den silah alımına devam ettiğini ve askeri harcamalarının bu durumdan etkilenmediğini

göstermektedir. ABD ile ilişkilerin kötü olduğu bir dönemde S. Arabistan'ın en çok askeri harcama yapan üçüncü ülke olması ilişkilerin gidişatı göz önünde bulundurulduğunda açıklanması zor bir durumdur. Bu sebeple iki ülkenin savunma ve güvenlik alanlarında kurumsallaşmış bir ilişkiye sahip olduğu ifade edilebilir. Her ne kadar S. Arabistan Rusya ile ilişkileri geliştirmeye çalışsa da bu durum S. Arabistan'ın silah alımı ve askeri harcamaları üzerinde etki sahibi olmamaktadır. Öyle ki S. Arabistan'ın 1990-2016 yılları arasında Rusya'dan tedarik ettiği hiçbir silah sistemi bulunmamaktadır.²⁶⁴

²⁶⁴ Bu tezin yazıldığı sırada Suudi Arabistan hükümetinin S-400 sistemini satın alma konusunda Rusya ile prensipte anlaşıldığı ifade edilmiştir. **Sputnik Türkiye**, “Suudi Arabistan ve Rusya S-400 için prensipte anlaşta”, 6 Ekim 2017.

SONUÇ

İTTİFAKLAR	1990-2001	2001-2010	2010-2016
Türkiye	*Yoğun, etkili *Batı eksenli *ABD, İsrail **"Peşine takılma"	*Soft, ılımlı *Bölgesel işbirlikleri *AB, İKO, ŞİÖ	*Esnek, değişken *Batı karşıtı *Rusya, Katar **"Dengeleme"
İran	*Yoğun *Tehdit odaklı *Suriye, Ürdün, Rusya **"Dengeleme"	*Yoğun, tehdit *Suriye, Lübnan, Latin ABD **"Dengeleme"	*Esnek, değişken **"Direniş eksenli" *Rusya, Suriye, Irak **"Dengeleme"
S. Arabistan	*Tehdit odaklı *ABD, Körfez ülkeleri **"Peşine takılma"	*ABD ile ilişkilerde kırılma *Terk etme: "Peşine takılma"	**"İran karşıtı" *Bölgesel, "Ortak Arap Gücü" **"Dengeleme"

İLİŞKİLER	ABD			RUSYA		
	1990-2001	2001-2010	2010-2016	1990-2001	2001-2010	2010-2016
Türkiye	*Stratejik *İşbirliği *İyi ilişki	*Kriz *İnişli çıkışlı	*Stratejik ayrışma *Kriz *En kötü seviye	*İşbirliği *Rekabet *İnişli çıkışlı ilişki	*Güven inşası *Canlanma *İyi ilişki	*Güvenilir ortak *Karşılıklı bağamlılık
İran	*Düşmanlık *Kötü ilişki	*Kriz *Tehdit *Kötü ilişki	*Yumuşama *İnişli çıkışlı ilişki	*Stratejik işbirliği *İyi ilişki	*İşbirliği *Müttefik *İyi ilişki	*Askeri işbirliği *Ortak politika
S. Arabistan	*Stratejik Ortaklık *İşbirliği	*Kriz *Hayal kırıklığı *Kötü ilişki	*Kriz *Güvensizlik *Kötü ilişki	*İdeolojik kayma *Düşük seviye ilişki	*Açılmalar *Normalleşme *İlişkilerde çıkış ilişkiler	*Karşılıklı ziyaret *İnişli çıkış ilişkiler

“Silahlanma Dinamikleri” ile İlgili Bulgular

Bulgu 1: Soğuk Savaş dönemi sonrası, özellikle 1990’lı yıllarda, ABD Türkiye’nin silahlanmasına özel önem vererek diplomatik, ekonomik ve askeri olarak önemli destekler sunmuş fakat bu destek 2000’li ve 2010’lu yıllarda kaybolmuştur.

Açıklama: Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde de jeopolitik olarak önemini sürdürmüş, özellikle Körfez savaşı Batılı ülkeler için Türkiye’nin önemini yeniden gözler önüne sermiştir. Bu sebeple ABD 90’lı yıllarda Türkiye’nin silahlanmasına özel önem vermiştir. Silahsızlanma girişimi olan AKKA anlaşmasında terörle mücadele ettiği gerekçesiyle Türkiye’nin Güneydoğu Anadolu bölgesi kapsam dışında tutulmuş, böylelikle Türkiye konvansiyonel silah ve mühimmat fazlasını bölgeye intikal ettirerek silahlanmaya devam etmiş ve bölgede dengeyi kendi lehine değiştirme imkanı elde etmiştir. Bununla birlikte Türkiye’ye söz konusu yıllarda ABD tarafından hibe ya da satış yoluyla birçok akıllı mühimmat ve silah sistemi temin edilmiştir. Fakat 2000’li yıllara gelindiğinde söz konusu destek kesilmiş, terörle mücadelede ihtiyaç duyulan ve talep edilen birçok silah sistemi senatoya takıldığı için Türkiye’ye verilmemiştir. 1990’lı yıllarda verilen söz konusu desteğin kesilmesi hem Türkiye’nin askeri harcama ve silahlanma politikalarını olumsuz etkilemiş, hem de Türkiye’yi silah ve mühimmat alınan ülkelerde çeşitliliğe gitmeye sevk etmiştir. Öyle ki Türkiye’nin günümüzde kendi savunma sanayini geliştirmesi ve ihtiyacı olan silah sistemlerini Çin ve Rusya gibi farklı ülkelere temin etmeye çalışması bu durumun en net göstergesidir.

Bulgu 2: 11 Eylül saldırıları İran’ın silahlanma politikasında yapısal bir dönüşüm meydana getirmiş, satın alınan silah sistemlerinde defansif bir durumdan ofansif bir duruma doğru dönüşüm yaşanmıştır.

Açıklama: Yapılan incelemelerde 1990’lı yıllarda İran’ın yakın tehditlere yönelik silah sistemlerine daha çok para harcadığı görülmüştür. Bu durumun en önemli sebepleri arasında Irak’taki Saddam Hüseyin rejiminden ve Afganistan’daki Taliban rejiminden algılanan tehdit olduğu kadar Türkiye’nin İsrail ile yürüttüğü işbirliği de bulunmaktadır. 2000’li yıllarda ABD müdahalesiyle Taliban ve Saddam Hüseyin rejimlerinin yok olması ve Türkiye ile İsrail’in sahip olduğu stratejik işbirliğinin bozulması İran’ın silahlanma politikasında ve satın alınan silah sistemlerinde değişiklik meydana

getirmiştir. Örneğin Tahran yönetimi 11 Eylül'e kadar yakın muharebe araçları ve ağır/hafif zırhlı araçlara ağırlık verirken, Taliban ve Saddam yönetimlerinin tasfiyesiyle algılanan tehdit uzak coğrafyalara kaymış ve İran balistik füze teknolojisini ve nükleer faaliyetlerini geliştirmeye hız vermiştir. SIPRI verilerine göre 1990-2001 yılları arasında alınan silah sistemlere verilen ücretin %28'i zırhlı araçlara ve %15'i balistik füzelere giderken, bu oranlar 2001-2016 yılları arasında zırhlı araçlarda %8, balistik füze teknolojilerinde ise %35 şeklinde değişmiştir. Yakın coğrafyada tehdit algılanan rejimlerin yıkılmasının yanı sıra "büyük şeytan" olarak nitelendirilen ABD'nin bölgeye yerleşmesi ve İsrail ile yaşanan gerginlik söz konusu politikanın mahiyetindeki değişimin en önemli sebebidir.

Bulgu 3: Suudi Arabistan'ın silahlanma politikası yalnızca dış tehdit algılamaları ekseninde değil iç tehditlere yönelik de şekillenmektedir.

Açıklama: Gerek 1990'lı yıllardaki gerek 2000'li yıllardaki silahlanma dinamiklerine bakıldığında Riyad yönetiminin dış tehditlerin yanında iç tehditlere yönelik de silahlanma politikasını oluşturduğu görülmektedir. Satın alınan silah sistemlerinin mahiyeti bu konuda oldukça bilgi vericidir. Örneğin 1996 yılından 2011 yılına dek olan süre boyunca (15 yıl) toplumsal olaylara yönelik zırhlı araçlara yalnızca 675 milyon dolar ücret ödeyen Riyad yönetimi, sadece 5 yılda (2012-2016) 2,6 milyar dolarlık zırhlı araç tedarik etmiştir. Silahlanma literatüründe satın alınan zırhlı araçların toplumsal olaylara müdahalede etkinlik sağlama, petrol sahalarının güvenliğini sağlama ve yakın bölgelerdeki istikrarsızlıklara karşı savunma kapasitesini artırma gibi özellikler barındırdığı bilinmektedir. Arap Baharı olarak adlandırılan halk ayaklanmaları ve isyanların tüm Ortadoğu'yu etkisine aldığı yıllarda Riyad yönetiminin toplumsal olaylara yönelik zırhlı araçlara ciddi miktarda pay ayırması oldukça dikkat çekicidir. Paul Collier ve Anke Hoeffler'in "bir ülkenin askeri harcama ve silahlanmalarının dış tehditlerin yanında iç tehditlerden de kaynaklanabileceği" varsayımı bu yönüyle S. Arabistan özelinde desteklenmektedir. Bununla birlikte S. Arabistan'ın iç tehdit ve rejim güvenliği endişelerinin kimi zaman dış tehdit endişelerinin önüne dahi geçebildiğinin ve ittifak yönelimlerini de belirlediğinin belirtilmesi gerekir. Örneğin 1991 yılında KİK ülkeleri, Mısır ve Suriye Saddam tehdidine yönelik Şam deklarasyonuna imza atsalar da Riyad yönetimi, radikal düşüncelerin bölgede etkinlik

kazanacağı endişesiyle Mısır ve Suriye ordularının Körfez bölgesine konuşlandırılmasına karşı çıkmış ve anlaşmayı iptal etmiştir. Söz konusu gelişme Riyad yönetiminin iç tehdit endişelerinin boyutunu ve bazen rejim güvenliği endişelerinin dış tehdit algılarının nasıl önüne geçebildiğinin iyi bir örneğidir.

“İttifak Yönelimleri” ile İlgili Bulgular

Bulgu 1: Türkiye askeri harcamaları artış trendi içerisindeyken yoğun, tehdit odaklı ve “pro-western” bir ittifak yönelimine sahip olmakta ve bölgesel sorunlarda ABD’ye yönelik “peşine takılma” stratejisi izlemektedir.

Açıklama: 1990-2001 yılları arasında Türkiye “dört tarafımız düşmanla çevrili” algısına sahip olmuş, yakın kara havzasındaki komşularıyla savaşın eşiğine gelmiş ve ABD ile İsrail gibi aktörlerle yakın bir işbirliği yürütmüştür. Hem iç ve dış tehdit algılarına yönelik, hem de Soğuk Savaş sonrası azaldığı iddia edilen jeopolitik öneminin azalmadığını göstermek için Batılı müttefiklerinin ve bölgede İsrail’in desteğini alma yoluna gitmiştir. I. Körfez Savaşı’nda Türkiye’nin Batılı koalisyonla hareket etmesi izlemiş olduğu peşine takılma yöneliminin en önemli göstergesidir. Söz konusu peşine takılma yöneliminin mükafatını da almıştır. Bu dönemde ABD tarafından Türkiye’nin hem PKK ile mücadelesine diplomatik ve askeri destek verilmiş, hem de silahlanmasına da katkı sağlanmıştır. Öyle ki Türkiye bu dönemde AKKA gibi anlaşmalardan muaf tutulmuş, özellikle ABD ve İsrail’den gerek hibe gerek satın alma yoluyla önemli silah sistemleri tedarik etmiştir. Bu yönüyle Türkiye’nin literatürde yer alan “çok kutuplu bir sistemde orta büyüklükte bir ülkenin kendisinden askeri anlamda daha güçlü bir ülke ile ittifak yapması durumunda askeri harcamalarını azaltabileceği” varsayımına uymadığı görülmektedir. Türkiye’nin Batılı ülkelerle kurmuş olduğu stratejik ilişki ve gerçekleştirmiş olduğu peşine takılma yönelimi neticesinde askeri harcamaları oldukça olumlu etkilenmiş ve artan bir ivmeye sahip olmuştur. Bu durumun muhtemel sebepleri arasında Türkiye’nin yakın kara havzasındaki komşularından ciddi tehditler algılamasının yanında güvenlik sağlayıcısı müttefiklerinin uzak coğrafyalarda yer alması gösterilebilir. Özyıldırım ve Criss iki ülke arasında düşmanca davranışlarda artış yaşandığı durumlarda hükümet liderlerinin silahlara ve savunmaya daha fazla para ayırmayı tercih ettiğini ifade etmiş, Paul Dunne ve Sam Perlo-Freeman da komşu

Ülkelerin askeri harcamalar üzerindeki etkileriyle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Batılı partnerleriyle kurmuş olduğu stratejik ilişkiye rağmen Türkiye'nin 1990'lı yıllarda Irak, Suriye, Yunanistan, İnan gibi komşu ülkelerinden yoğun tehdit algılaması askeri harcamalarının bu durumdan etkilenmemesine sebep olmuştur.

Bulgu 2: Türkiye'nin askeri harcamaları durağan bir görünümdeyken dış politikasında "peşine takılma" stratejisini terk etmekte ve bölgesel işbirliklerine önem vermektedir.

Açıklama: Türkiye 2001-2010 yılları arasında "dört tarafımız düşmanla çevrili" algısını bir kenara bırakmış ve AK Parti'nin iktidara gelmesiyle "komşularla sıfır sorun" politikasını merkeze koymuştur. Bu durumun meydana gelmesinde iç politikada yaşanan değişim ve dönüşümün yanında PKK terörünün ivme kaybetmesi, Yunanistan ve Suriye ile ilişkilerin yumuşaması gibi olayların da etkisi bulunmaktadır. Böylelikle ılımlı bir dış politika izleyen Türkiye bölgesel işbirliklerine önem vermiş, AB ile ilişkilerini oldukça geliştirmiş, İK ile ilişkilerini yeniden tesis etmiş ve Őİ ile diplomatik ilişkilerin zeminini oluşturmaya çalışmıştır. 2000'li yıllarda Türkiye'nin azalan askeri harcamalarıyla birlikte izlediği ılımlı dış politikayla birlikte ABD gibi geleneksel müttefikleriyle ilişkileri krizli bir hal almış ve gevşek ittifak ilişkileri neticesinde "peşine takılma" stratejisi terkedilmeye başlanmıştır. 1 Mart tezkeresinin TBMM tarafından reddedilmesi, Kuzey Irak, PKK, İnan'ın nükleer programı ve Filistin konusunda yaşanan görüş ayrılıkları terkedilen stratejinin göstergeleridir. Yaşanan bu durum Jasen Castillo'nun "agresif dış politika izleyen ülkelerin yüksek, ılımlı dış politika izleyen ülkelerin düşük askeri harcamalar gerçekleştirdiği" tezini de doğrulamaktadır. Türkiye askeri harcamaları durağan bir dönemde daha ılımlı bir dış politika izlemiş, agresif bir dış politika izlemekten kaçınarak işbirliklerini ve arabuluculuk faaliyetlerine ön plana çıkarmıştır.

Bulgu 3: Askeri harcamaları düşme trendi içerisindeyken Türkiye taktik-esnek ittifaklara sahip olmakta ve ittifak yönelimlerinde dengeleme stratejisini uygulamaktadır.

Açıklama: 2010-2016 yılları arasında Türkiye Ortadoğu'daki mevcut gerginlikleri mesele bazlı ele almış ve stratejik esnekliğe sahip geçici ittifaklara yönelmiştir. Örneğin Suriye meselesinde farklı noktalarda olmasına rağmen önce Riyad yönetimiyle birlikte

hareket ederken daha sonra Tahran ile masaya oturmuş, Mısır darbesinde Katar ile ortak bir tutum sergilemiş, Katar ambargosunda ise İran ile birlikte çalışmıştır. Arap Baharı sonrası ittifaklar taktiksel bir hale geldiği için daha kırılğan ve değişken bir hale gelmiştir. Aynı zamanda geleneksel müttefiki olan ABD ile ilişkileri tarihin en dip noktalarından birisine inmiş ve Türkiye bölgesel sorunlarda dengelemeye çalıştığı Rusya ve İran bloğuyla yakınlaşarak tehdit algıladığı konularda ABD'yi dengeleme yoluna gitmiştir. Stephen M. Walt “çok kutuplu anarşik sistemde algılanan tehdidin o tehlide karşı denge siyasetine yol açtığını” ifade etmektedir. ABD'nin sahada destek verdiği PYD'nin Suriye'de etkinlik kazanmasından endişe duyan Türkiye'nin Rusya ve İran bloğuna yakınlaşarak bu tehdidi dengelemeye çalışması Walt'un varsayımını destekler niteliktedir. Ayrıca yaşanan bu durum literatürde yer alan “Ortadoğu'da geleneksel ittifakların dağılmasıyla ülkelerin peşine takılma yerine dengeleme stratejilerini benimsediği” argümanını da desteklemektedir. Öyle ki ABD'nin Türkiye ve S. Arabistan gibi geleneksel müttefiklerinin güvenlik endişelerini paylaşmamasının geleneksel ittifakların sorgulanmasına sebep olduğu ve bu durumun söz konusu ülkeleri son dönemde dengeleme stratejisine yönelttiği bilinmektedir. Bunun karşılığı olarak ise ABD bölgedeki etkinliğini daha küçük aktörlerle sürdürme arayışı içine girmiştir. Gerek ABD'ye karşı gerekse bölgesel konularda Türkiye'nin izlediği dengeleme stratejisinin askeri harcamalarını artırması beklenirken askeri harcamaların düşük seyretmesinden, kurumsal ittifaklardan ziyade taktik-geçici ittifakların Türkiye'nin askeri harcama ve silahlanması üzerinde bir baskı unsuru olmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bulgu 4: Askeri harcamalarının yükseliş trendi içinde olması İran'ın bölge içi ve bölge dışı gelişmelerde ABD'ye yönelik “dengeleme” politikası izlemesine sebep olmaktadır.

Açıklama: 1990-2012 yılları arasında İran'ın askeri harcamaları sürekli yükseliş trendi içinde olmuş ve İran ABD karşıtı ittifak yönelimlerine sahip olmuştur. Bu dönemde ABD'nin bölgedeki etkinliğinin dengelenmesi için Suriye, Lübnan gibi bölge ülkelerinin yanında Rusya ve Latin Amerika ülkeleri gibi bölge dışından aktörlerle işbirliği oluşturmuştur. Özellikle 2000'li yıllarda yaşanan yüksek askeri harcamalar İran'ın ABD ve İsrail tehdidini dengelemeye yönelik önemli bir cevap mahiyetindedir. Irak müdahalesi sonrası “büyük şeytan” olarak nitelendirilen ABD, İran'ın komşusu haline gelmiş, bu durum İran'ın yüksek askeri harcamalar gerçekleştirmesine sebep

olmuştur. Nordhaus “devletler açısından ölümcül bir savaş riskinin doğma olasılığının askeri harcamalar üzerindeki etkisinin 3 kat fazla olduğunu” ifade etmektedir. ABD’nin bu dönemde bölgeye yerleşmesi İran açısından ölümcül bir savaş riski olasılığını artırmış ve Tahran yönetimi dengeleme politikalarının yanında nükleer faaliyetlere hız vererek yüksek askeri harcamalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca literatürde istikrarsız coğrafyalarda ülkelerin savunma yönelimli ittifakları tercih etseler bile askeri harcama yapmaya devam ettikleri ifade edilmektedir. İran gerek savunmaya yönelik yapmış olduğu ittifak yönelimleri, gerekse yüksek askeri harcamaları bu durumun en net göstergesidir. Fakat 2012 yılı sonrası askeri harcamalarında sert bir düşüş meydana gelmesine rağmen İran, ABD ve İsrail bloğunu dengeleme amacıyla izlemiş olduğu politikaları değiştirmemiştir. Bu durumun sebebi askeri harcamaların doğal bir süreç sonucunda değil BM ambargosu gibi doğal olmayan bir araçlarla düşmeye zorlanmasıdır. Ambargolar sebebiyle söz konusu düşüş İran’ın ittifak yönelimlerinde herhangi bir değişikliğe sebep olmamış, aksine bölgede izlediği aktif dış politika devam etmiş ve hamisi olduğu “direniş eksenini” liderliğini sürdürmüştür. Günümüzde birçok düşünür 2012’de uygulanan BM ambargosu söz konusu olmasaydı İran’ın izlemiş olduğu agresif dış politikanın neticesinde askeri harcamalarında S. Arabistan’da olduğu gibi radikal bir yükseliş söz konusu olabileceğini ve bölgede iki ülkenin silahlanma yarışına tanık olunabileceğini ifade etmektedir.

Bulgu 5: Askeri harcamaları durağan bir görünümdeyken Suudi Arabistan dış politikasında geleneksel müttefiki olan ABD’ye yönelik “peşine takılma”, harcamaları yükseldiği dönemlerde ise “dengeleme” stratejisini benimsemektedir.

Açıklama: 1990-2001 yılları arasında S. Arabistan’ın askeri harcamaları inişli-çıkışlı bir yapıda olmuş ve ABD ile oldukça kuvvetli bir ittifak ilişkisine sahip olmuştur. Bu dönemde Riyad yönetimi algılamış olduğu tehditlere yönelik ABD’nin koruma şemsiyesi altına girmiştir. Özellikle 90’lı yılların ilk yarısında askeri harcamaları sürekli düşüş eğilimi içinde olmuş, bu dönemde ABD Saddam tehdidine yönelik olarak askerlerini doğrudan S. Arabistan topraklarına konumlandırmıştır. Fakat 2000’li yıllarda ABD ile ittifak ilişkileri yara aldıka S. Arabistan peşine takılma yönelimini terk ederek dengeleme politikasını benimsediği görülmektedir. 11 Eylül sonrasında ABD karşıtlığı oldukça artmış ve kimi uzmanlar Suudi-ABD ittifakının bozulduğunu ifade etmiştir.

Öyle ki S. Arabistan yönetimi Irak müdahalesinde ABD'ye üslerini ve hava sahasını kullanmasına izin vermemiştir. Özellikle 2010-2016 yılları arasında geleneksel müttefikini kaybeden Riyad yönetimi İran'ın bölgedeki etkinliğini kırma formülü olarak yüksek miktarda askeri harcamalar gerçekleştirmenin yanında kendisinden daha zayıf Körfez ülkeleriyle bölgesel ittifaklara yönelmiş ve Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Arap Baharı sonrası ABD'nin İran'ın bölgedeki faaliyetlerini dengelememesi, S. Arabistan'ın "statükocu bloğun" lideri olarak inisiyatif almasına ve bölgesel bir dengeleme arayışına girmesine sebep olmuştur. Riyad hükümetinin bu dönemde Körfez ülkeleriyle oluşturmaya çalıştığı "Ortak Arap Gücü" ve Rusya ile gerçekleştirilen sık görüşmeler ve imzalanan anlaşmalar böyle bir çabanın ürünüdür. S. Arabistan'ın ittifak yönelimlerdeki söz konusu durum "Ortadoğu'da geleneksel ittifakların bozulmasıyla bölgesel aktörlerin dengelemeye daha elverişli hale geldiği" varsayımı ile oldukça tutarlıdır. Bununla birlikte Walt, pan-Arabizm'in bölgede tehdit algısına ve haliyle dengeleme siyasetine katkıda bulunduğunu iddia etmektedir. S. Arabistan'ın İran'ın yayılmacılığına yönelik Körfez ülkeleriyle oluşturmaya çalıştığı pan-Arabist politika, ittifak yönelimlerinde ortaya koyduğu dengeleme politikasının daha net anlaşılmasını sağlamaktadır.

"Büyük Güçlerle İlişkiler" ile İlgili Bulgular

Bulgu 1: Türkiye'nin geleneksel müttefiki olan ABD ile iyi ilişkilere sahip olması askeri harcamalarına ve silahlanmasına pozitif etki ederken, ilişkilerin bozulması söz konusu etkiyi negatife çevirmektedir.

Açıklama: 1990'lı yıllarda Türkiye'nin ABD ile paralel politikalar izlemesi ve iyi bir ilişkiye sahip olması askeri harcamalarının artmasına ve silahlanmasına olumlu etki etmiştir. 1997 yılında imzalanan 5 maddelik stratejik anlaşma neticesinde ilişkiler "stratejik ortaklık" olarak nitelendirilmeye başlanmış ve Türkiye'nin askeri harcamaları 1999 yılında tarihinin en yüksek noktasına ulaşmıştır. Hatta 1990-2001 yılları arasındaki silah alım istatistiklerine bakıldığında ABD'nin %65 gibi ciddi bir orana sahip olduğu görülmektedir. 2000'li yıllarda özellikle 11 Eylül'den itibaren ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulması Türkiye'nin askeri harcamaları ve silahlanmasının olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. ABD'nin %65 olan Türkiye'ye

silah tedarik oranının 2000’li yıllarda %21 gibi bir orana düşmesi bu bakımdan oldukça önemlidir ve sürdürülen ilişkilerin mahiyetinin silahlanma üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. 2010’lu yıllarda da Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler çok daha olumsuz bir zemine sürüklenmiş ve Türkiye’nin askeri harcamalarında önemli miktarda düşüşler yaşanmaya devam etmiştir. İki aktör özellikle Arap Baharı ile birlikte bölgesel politikalarda anlaşmazlık yaşamış ve 2013 sonrası Türkiye’nin askeri harcamaları sürekli azalmıştır. Her ne kadar Türkiye 2000 ve 2010’lu yıllarda Rusya ile ilişkilerini geliştirse de bu durum askeri harcama ve silahlanma dinamiklerine etki etmemiştir. Bu durum başta ABD olmak üzere Batılı partnerleriyle sahip olduğu ilişkilerin askeri harcama ve silahlanmasında oldukça belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan son dönemde Türkiye’nin Rusya’dan S-400 teminine yönelik girişimin yalnızca bölgesel güvenlik ihtiyacına yönelik bir çaba olarak değil, aynı zamanda var olan söz konusu bağımlılığı ve asimetrik durumu aşmaya ve değiştirmeye yönelik de bir tutum olarak değerlendirilmesi gerekir.

Bulgu 2: Soğuk Savaş sonrası İran’ın Rusya ile iyi/yakın ilişkilere sahip olması askeri harcamalarına ve silahlanmasına katkı sağlamaktadır.

Açıklama: Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD İran’a yönelik çevreleme stratejisi uygulamış ve bu durum ilişkileri düşmanca bir noktaya çekmiştir. 1990’lı yıllarda İran Rusya ile özellikle savunma ve güvenlik alanında işbirliğini geliştirmiş, bu durum İran’ın askeri harcama ve silahlanmasını tetikleyici bir etki ortaya çıkarmıştır. Özellikle Rusya’da Avrasyacı kanadın yönetime gelmesiyle “Yakın Çevre” doktrini benimsenmiş ve bölgede ABD’nin etkisinin sınırlandırılması açısından İran’a özel bir önem verilmiştir. İran da mevcut silah sistemleri çok eski olduğundan Rusya’nın modern silahları ile teknolojisine ve bölgesel/küresel desteğine ihtiyaç duymuştur. Rusya 90’lı yıllarda yalnızca silah satışı yapmamış, teknoloji transferi de gerçekleştirerek ABD karşıtı blokta yer alan İran’ı desteklemiştir. Öyle ki 1998 yılında CIA’nin yayınladığı bir raporda İran’ın “Şahap 3” isimli balistik füzesinin Rusya’nın teknoloji transferi ile üretildiği ifade edilmiştir. 2000’li ve 2010’lu yıllarda İran ile Rusya arasındaki ilişkiler çok daha iyi bir noktaya gelirken Arap Baharı’nda iki ülke ortak politikalar belirleyerek bölgesel konularda işbirliği yapmışlardır. Bu durum silah alımlarına da etki etmiş ve İran günümüzde silahlarının %85’ini Rusya’dan temin ederek Rusya’nın üçüncü büyük

silah alıcısı haline gelmiştir. Her ne kadar 2012 yılından itibaren İran'ın askeri harcamaları düşse de söz konusu düşüşün sebebi BM'nin uyguladığı ambargolardır. Doğal değil müdahale kaynaklı yapay bir düşüş olduğundan değişimin Rusya ile sürdürülen iyi ilişkilere herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Zira ambargolar kaldırılınca Rusya İran'a uzun süredir teslim edemediği S-300 hava savunma sistemini tedarik etmiş ve İran'ın askeri harcamaları 2016 yılında yeniden artma eğilimi göstermiştir.

Bulgu 3: S. Arabistan'ın askeri harcama ve silahlanma politikaları geleneksel müttefiki olan ABD ile ilişkilerinin mahiyetinden etkilenmemektedir.

Açıklama: S. Arabistan ile ABD arasındaki asimetrik ilişkinin S. Arabistan'ın askeri harcama ve silahlanma politikaları üzerinde de etkisi bulunmaktadır. Her ne kadar 1990'larda ABD Saddam rejimi tehdidine yönelik doğrudan güvenlik sağlayarak Riyad yönetiminin silahlanmasına katkı sağlasa ve iki aktör iyi bir ilişkiye sahip olsa da, 2000'li yıllarda iki aktör arasındaki ilişkiler bozulmuş fakat S. Arabistan'ın askeri harcamaları bu durumdan olumsuz etkilenmemiştir. 2000'li ve 2010'lu yıllarda ilişkiler çeşitli nedenlerle krizli ve olumsuz bir atmosferde süregelmış fakat ABD S. Arabistan'ın en önemli güvenlik sağlayıcısı olmaya devam etmiştir. 2010 yılında gerçekleştirilen 60 milyar dolarlık silah anlaşması ve Trump yönetimiyle gerçekleştirilen 110 milyar dolarlık silah anlaşmasının yanında Riyad yönetiminin yüksek hızda artan askeri harcamaları bu durumun en net göstergesidir. Bu bakımdan mevcut durumun Türkiye'den oldukça farklılık gösterdiğini ifade etmek gerekir. ABD ile kötü ilişkilere sahip olması Türkiye'nin askeri harcamalarını ve silahlanmasını olumsuz etkilerken benzer bir etki S. Arabistan'da görülmemektedir. Bu durumun sebepleri arasında ise Riyad yönetiminin ABD ile çok daha asimetrik bir ilişkiye sahip olması, güvenlik ve savunma alanındaki yüksek bağımlılığı ve "dengeleme" kabiliyeti yeterince gelişmemiş olduğundan silahlanmayı en etkili caydırıcılık faktörü olarak görmeye devam etmesi gösterilebilir. Söz konusu etki, bağımlılık ve eksiklikler göz önünde bulundurulduğunda S. Arabistan yönetiminin son dönemde Rusya ile çeşitli anlaşmalar imzalayarak ve S-400 füze savunma sistemi tedarik etmeye çalışarak dengeleme kabiliyetini artırmaya çalışması anlaşılabilir bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Kitap Bölümü

- AKDOĞAN, İsmail (2013), “Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi”, Kemal İnat, Muhittin Ataman (Ed.), Ortadoğu Yıllığı 2012, 1. Baskı, İstanbul: Açılım Kitap.
- ARAS, Bülent (2004), “Türkiye ve Irak Krizi”, Bülent Aras (Ed), Irak Savaşı ve Ortadoğu, İstanbul: Tasam Yayınları.
- BERGSMANN, Stefan (2001), “The Concept of Military Alliances”, Small States and Alliances, Reiter E. & Gartner H. (Ed), 2001, ss. 25-37.
- CASTILLO, Jasen, LOWELL Julia, TELLIS J. Ashley, MUNOZ, Jorge, ZYCHER, Benjamin (2001), Military Expenditure and Economic Growth, Santa Monica: Rand. Arroyo Center.
- ERDURMAZ, Serdar (2010), Soğuk Savaş Sonrası Silahlanma, 1. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.
- FAWCETT, Louise (2005), “Alliances, Cooperation and Regionalism in the Middle East”, Louise Fawcett (Ed), International Relations of the Middle East, 1. Baskı, Oxford University Press.
- GAUSE, F. Gregory (2005), “The International Politics of the Gulf”, Louise Fawcett (Ed), International Relations of the Middle East, 1. Baskı, Oxford University Press.
- KANAT, Kılıç Buğra (2017), “Türkiye'nin ABD Politikası 2016”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), Türk Dış Politikası Yıllığı 2016, İstanbul: SETA Yayınları.
- MOST, A. Benjamin, STARR, Harvey (2015), Inquiry, Logic, and International Politics, Columbia South Carolina: University of South Carolina Press.
- OKTAV, Z. Özden (2011), Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri, İstanbul: Beta Yayınları.
- ÖZBAY, Fatih (2013), “Türkiye'nin Rusya Politikası 2012”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş (Ed.), Türk Dış Politikası Yıllığı 2012, İstanbul: SETA Yayınları.
- PİRİNÇÇİ, Ferhat (2010), Silahlanma ve Savaş, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.
- TÜFEKÇİ, Özgür (2017), “Türkiye'nin Rusya ve Kafkasya Politikası 2016”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), Türk Dış Politikası Yıllığı 2016, İstanbul: SETA Yayınları.

WALT, Stephan, (1987), “Origins of Alliances”, Ithaca: Cornell University Press.

YILDIZ, G. Yavuz (1993), “Ortadoğu’da Silahlanma ve Militarizm”, Sabahattin Şen (Ed), Su Sorunu, T¼rkiye ve Ortadoğu, I. Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

YILMAZ, Nuh (2010), “Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa: T¼rkiye’nin Bağımsız Dış Politikasının Etkileri”, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mesut Özcan (Ed.), T¼rk Dış Politikası Yıllığı 2010, İstanbul: SETA Yayınları.

Sürekli Yayınlar

- AFACAN, İsa (2011), "Turkish-American Relations in the Post-Cold War Era, 1990-2005", FIU Electronic Theses and Dissertations, 2011, No: 347, ss. 84-110.
- AKAL, Mustafa, DOĞRUYOL, Adnan, BİLİŞLİ, Kürşat (2011), "Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye-İran Savunma Harcamaları Nedenselliği Testi", Akademik Bakış Dergisi, Sayı 23, Ocak, s. 8.
- ALAGÖZ, Bilgehan, KANDEMİR, Ekber (2015), "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, ss. 109-140.
- ALTFELD, F. Michael (1984), "The Decision to Ally: A Theory and Test", The Western Political Quarterly, Vol. 37, No. 4, ss. 523-544.
- AMOUR, O. Philipp (2017), "Israel, the Arab Spring, and the unfolding regional order in the Middle East: A Strategic Assessment", British Journal of Middle Eastern Studies, Cilt 44, ss. 293-309.
- ARAS, Bülent (2009), "Türkiye ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık", SETA Analiz, Ağustos, s.12.
- ATMACA, Ömür Ayşe (2013), "11 Eylül Jeopolitik Anlatısı İçerisinde Türk Amerikan İlişkileri", Akademik Ortadoğu, Sayı 14, ss. 115-146.
- AYATA, Ali (2010), "Ortadoğu Perspektifinden Türkiye-ABD ilişkilerinin Yeni boyutu", Akademik Bakış Dergisi, Sayı:22, Kasım, s.6.
- AYHAN, Veysel (2011), "Arap Baharının ABD-Türkiye İlişkilerine Etkisi", Ortadoğu Analiz, Aralık, Cilt: 3, Sayı: 36, ss. 17-22.
- BALCI, Ali, "Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma", Ortadoğu Etütleri, Cilt 2, Sayı 2, Ocak 2011, s. 126.
- BRANDON, M. Joshua, GRAY, H. David (2015), "Iran's Foothold in Latin America: Striking Back at the United States", Global Security Studies, Yaz, Cilt 6, Sayı 3, ss. 19-30.
- BUZAN, Barry (2008), "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18(Yaz), ss. 107-123.
- CHRISTENSEN, J. Thomas, SYNDER, Jack (1990), "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity", International Organization, Vol. 44, No. 2, ss. 137-168.
- COLLIER, Paul, HOFFLER, Anke (2002), "Military Expenditure: Threat, Aid and Arm Races", World Bank Policy Research Working Paper, No: 2927.

- DEMİZ, Yaşar, AKGÜN, Birol (2005), “Büyük Ortadoğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri”, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt:5, Yıl:5, Sayı:9, ss. 163-181.
- DERMAN, G. Saynur (2017), “Ortadoğu’da İki Etkin Güç, Rusya ve İran”, İran Araştırmaları Merkezi, Mayıs, s.8.
- DIEHL, F. Paul (1994), “Substitutes Or Complements?: The Effects Of Alliances On Military Spending in Major Power Rivalries”, International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations, Vol. 19, No. 3, ss. 159-176.
- DİGİUSEPPE, Matthew, POAST, Paul, “Arms versus Democratic Allies”, British Journal of Political Science, 2016, ss. 1-23.
- DOMAZETİ, Riad (2017), “Suudi Arabistan ABD İlişkileri”, İnsamer, Analiz 20, s.8.
- DOSTER, Barış (2012), “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”, Ortadoğu Analiz, Ağustos, Cilt 4, Sayı 44, ss. 44-51.
- DUNNE, Paul, FREEMAN, P. Sam (2011), “The Demand for Military Spending in Developing Countries”, International Review of Applied Economics, Vol. 17, Sayı:1, ss. 23-48.
- EHTESHAMI, Anoushiravan (2007), “İran’s Politics and Regional Relations: Post-Detente”, Perception, Bahar, ss. 29-44.
- ERBOĞA, Abdullah (2016), “Arap Baharı Sonrası Körfez Güvenliği ve Savunmacı Aktivizm”, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), Sayı 154, Mart, s. 23.
- EROL, M. Seyfettin (2007), “11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve “Dört Tarz-ı Siyaset”, Akademik Bakış, Kış, Cilt 1, Sayı 1, s.34.
- FLORES, Q. Alejandro (2011), “Alliances as Contiguity in Spatial Models of Military Expenditures”, Conflict Management and Peace Science, Cilt 28, Sayı 4, ss. 402 – 418.
- FREEDMAN, O. Robert (2000), “Russian-Iranian Relations in the 1990s”, Middle East Review of International Affairs, Vol. 4, No. 2 (June), ss. 65-80.
- GÜNLÜK, Gülay (2002), “Türkiye’nin Savunma Bütçesi: Veri ve Gözlemler”, Birikim Dergisi, 29 Kasım.
- HOLTOM, Paul, BROMLEY, Mark, WEZEMAN D. Pieter, WEZEMAN T. Siemon (2013), “Trends in International Arms Transfer, 2012”, SIPRI Fact Sheet, Mart, s. 8.
- KAHRAMAN, Emel (2012), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya İran İlişkileri”, Güvenlik Stratejileri, Yıl:12, Sayı:24, ss.29-71.

- KARDAŞ, Şaban (2016), “Ortadoğu’da Derinleşen Güvenlik Rekabeti ve Güç Dengeleyicisi Olarak Türkiye”, Ortadoğu Analiz, Ocak-Şubat, Cilt: 8 Sayı: 72, ss. 10-12.
- LI, P. Y. Richard, THOMPSON, R. William (1978), “The Stochastic Process of Alliance Formation Behavior”, The American Political Science Review, Vol. 72, No. 4, ss. 1288-1303.
- LUDVİK, Jan (2014), “The Poverty of Statistics, Military Power and Strategic Balance”, CEJISS, Sayı: 8/4, ss. 152-166.
- MAJESKI, J. Stephen, LONES, L. David (1981), “Arms Race Modeling: Causality Analysis and Model Specification”, Journal of Conflict Resolution, Vol: 25, No: 2, ss. 259-288.,
- MILANI, M. Mohsen (1994), “Iran's Post-Cold War Policy in the Persian Gulf.” International Journal, Cilt 49, Sayı 2, ss. 328–354.
- MIRZALIYEVA, Fatıma (2017) “Putin Dönemi Rus Dış Politikası”, İnsamer, Temmuz, Araştırma 43.
- MOLLA, Alptekin (2009), “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı: 11, ss. 29-45.
- NAAZ, Farah (1999), “Turkey and the Middle East in the 1990s”, Strategic Analysis, Cilt. 23, Sayı 9, ss. 1549-1560.
- NAIJI, Saeid, JAWAN, A. Jayum (2011), “US-İran Relations in the Post-Cold War Geopolitical Order”, Asian Social Science, Vol. 7, No. 9, September, ss. 94-108.
- NORDHAUS, William, ONEAL R. John, RUSSETT, Bruce (2012), “The Effects of the International Security Environment on National Military Expenditures”, International Organization, Vol. 66, No. 3 (Summer), ss. 491-513.
- OTTAWAY, David (2009), “The King and US; US-Saudi Relations in the Wake of 9/11”, Foreign Affairs, Vol. 88, No. 3 (May/June), ss. 121-13.
- OZYILDIRIM, Süleyha, BİLGE, N. Criss (2001), “Survival of Rationalism Between Hostility and Economic Growth”, Journal of Peace Research, 38 (4), ss. 515-535.
- ÖZBAY, Fatih (2011), “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye Rusya İlişkileri”, Bilge Strateji, Cilt 2, Sayı 4, Bahar, ss. 35-77.
- ÖZKAN, Gökhan (2010), “Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve TDP’ye Yansımaları”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12/1, ss. 109-132.

- PERLO-FREEMAN, Sam, FLEURANT, Aude, WEZEMAN, D. Pieter, WEZEMAN, T. Siemon (2016), "Trends in World Military Expenditure, 2015", SIPRI Fact Sheet, Nisan, s. 5.
- PİRİNÇÇİ, Ferhat (2011), "ABD-Suudi Arabistan Silah Anlaşması", Akademik Ortadoğu, Cilt 5, Sayı 2, ss. 61-84.
- POLLACK, Josh (2002), "Saudi Arabia and the United States, 1931-2002" Middle East Review of International Affairs, Vol. 6, No. 3 (September), ss. 77-102.
- SAMPLE, G Susan (1998), "Military Buildups, War and Realpolitik", Journal of Conflict Resolution, Vol 42, Issue 2, ss. 156 – 175.
- SANDLER, Todd, GEORGE, Justin (2016), "Military Expenditure Trends For 1964-2014 and What They Reveal", Global Security, Volume 7, Issue 2, May, ss. 174-184.
- SCHIFF, Jerald, GUPTA, Sanjeev, CLEMENTS, Benedict (1998), "Worldwide Military Spending, 1990-1995", Defence and Peace Economics, 9:3, ss. 237-281.
- SCHNEIDER, Ernest (1988), "Casual Factors in Variations in U.S. Postwar Defence Spending", Defense Analysis, Vol: 4, ss. 53-79.
- SİNKAYA, Bayram (2009), "Obama döneminde ABD-İran İlişkileri ve Değişim Şansı", Ortadoğu Analiz, Ocak, Cilt:1, Sayı: 1, s.43.
- SİNKAYA, Bayram (2011), "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi", Adam Akademi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, ss.79-100.
- SİNKAYA, Bayram (2015), "Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri", Akademik Ortadoğu, Cilt 10, Sayı 1, s.148.
- SKÖNS, Elisabeth, LOOSE-WEINTRAUB, Evamaria, OMITOOGUN, Wuyi, STÅLENHEIM, Petter, WEIDACHER, Reinhilde (2001), "Military Expenditure and Arms Production", SIPRI Yearbook 2001: Armaments, Disarmament and International Security, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), s. 225.
- ŞEN, Gülriz (2017), "Ruhani Döneminde İran ABD İlişkileri", İran Araştırmaları Merkezi, Nisan, s. 10.
- TAROCK, Adam (1996), "US-Iran Relations: Heading for Confrontation?", Third World Quarterly, 17:1, ss. 149-168.
- TELATAR, Gökhan (2012), "Barack Obama Yönetiminin İran'ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası", Akademik Ortadoğu, Cilt 7, Sayı 1, ss. 53-78.
- TERTRAIS, Bruno (2004), "The Changing Nature of Military Alliances", The Washington Quarterly, Cilt 27, Sayı 2, s. 148.

- TOMPSON, R. William, DUVAL, D. Robert, DIA, Ahmet (1979), “Wars, Alliances and Military Expenditure”, The Journal of Conflict Resolution, Vol. 23, No. 4 (Dec), ss. 629-654.
- UZER, Umut (2013), “21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları”, Bilge Strateji, Cilt 5, Sayı 8, Bahar, ss. 69-93.
- UZUN, S. Özüm (2013), “İran’a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılganlaşan Nükleer Program mı Hükümet mi?”, Ortadoğu Analiz, Haziran, Cilt 5, Sayı 54, ss. 62-70.
- ÜNAL, Bekir (2014), “İran-Kuzey Kore Savunma Sanayii ve Nükleer Teknoloji İşbirliği”, Bilge Strateji, Cilt 6, Sayı 10, Bahar, ss. 115-136.
- YEŞİLTAŞ, Murat, BALCI, Ali (2011), “Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, Bilgi, Kış, Cilt 23, ss. 9 – 34.
- YILDIRIM, Yusuf (2015), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran’ın Silahlanmasının Ortadoğu Bölgesi Üzerindeki Etkileri”, International Journal of Social Sciences and Education Research, 2015, 1 (2), 415-430.
- YILMAZ, E. Muzaffer (2010), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk Rus İlişkileri”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Sayı:13, ss. 27-42.
- YOM, L. Sean (2008), “Washington’s New Arms Bazaar”, Middle East Research and Information Project (MERIP) Reports: Empire’s Eastern Reach, No 246, Volume 38, Spring.
- YORULMAZ, Semir (2016), “İran ve S. Arabistan Gerginliği Çerçevesinde Kral Selman’ın İttifak Arayışları”, Ortadoğu Analiz, Mart-Nisan, Cilt: 8 Sayı: 73, ss. 34-37.
- YORULMAZ, Semir (2016), “Ortadoğu’da Yeni Bir Denge Arayışı Olarak “Ortak Arap Askeri Gücü”, Ortadoğu Analiz, Mayıs-Haziran, Cilt 7, Sayı 68, ss.46-49.
- YURTTANÇIKMAZ, Z. Çağlar, ALİ, Amin Ali, EMSEN, Ö. Selçuk (2012), “Askeri Harcamalar ve Ambargonun Ekonomik Büyümeye Etkileri: İran Üzerine Bir Uygulama”, Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 26, Sayı 2, ss. 171-190.

Gazete Kaynakları

- AB Haber, “Türkiye, Rusya, İran Yakınlaşması: Stratejik Değil Taktiksel İttifak”, 14 Ağustos 2016.
- Aljazeera Turk, “İran’a yaptırım dalgası”, 22 Kasım 2011.
- BBC News, “Kremlin bans sale of S-300 missile systems to Iran”, 22 September 2010.
- BBC Türkçe, “Irak, Suriye, İran ve Rusya IŞİD'e Karşı Bağdat'ta Koordinasyon Merkezi Kuracak”, 27 Eylül 2015.

Bloomberg, “Suudi Arabistan Servet Fonu, Rusya'ya 10 Milyar Dolar Yatırım Yapacak”, 7 Temmuz 2015.

DAVID, E. Javier, “US-Saudi Arabia Seal Weapons Deal Worth Nearly \$110 Billion Immediately, \$350 Billion over 10 Years”, CNBC, 20 Mayıs 2017.

Deutsche Welle, “Oil, Power and Conspiracy”, 21 Ekim 2014.

Ensonhaber, “Rusya'dan Suudi Arabistan Hamlesi”, 19 Haziran 2015.

Flight Global, “Flight Global Saudi Arabia signs UK deal for 72 Eurofighter Typhoons”, 17 September 2007.

Hürriyet, “ABD hala bu silah sistemlerini Türkiye'ye vermiyor”, 8 Ekim 2015.

Hürriyet, “Almanya ile Türkiye Arasında Yaşanan Denizaltı Krizi”, 12 Şubat 2015.

Hürriyet, “Sikorsky helikopterlerini Türkiye'de üretecek”, 30 Eylül 2014.

Milliyet “Ege'de çığır silahlanma”, 10 Haziran 1994.

Milliyet, “120 Leopard tankı Ekim'de Türkiye'de”, 02 Temmuz 1990

Milliyet, “Alman yerine Rus zırhlısı”, 27 Ekim 1992.

Milliyet, “Güreş: Kuşatma altındayız”, 26.10.1996.

Milliyet, “İkinci hedefimiz Suudi Arabistan”, 31 Aralık 1990

Milliyet, “İran Tehdidine İsrail Füzesi”, 14.05.1997.

Milliyet, “İran Yakınlaşmadan Rahatsız”, 05.12.1996.

Milliyet, “Körfez'e Arap Barış gücü”, 07.03.1991.

Milliyet, “Ortadoğu'ya Silah İthalatı Patladı”, 23 Şubat 2016

Milliyet, “PKK'ya karşı işbirliği üst düzeyde”, 26 Kasım 2006

Milliyet, “PKK'ya karşı kar araçları”, 06 Kasım 1993.

Milliyet, “Polise zırhlı araba”, 30 Aralık 1991.

Milliyet, “Saddam yine tehdit yağdırdı”, 24.09.1990.

Milliyet, “Savunma harcamaları tartışması: İndirelim mi?”, 11 Aralık 1989.

Milliyet, “Savunma Harcaması Şeffaf Olmalı”, 21 Ekim 2005

Milliyet, “Savunmaya ek ödenek”, 15 Eylül 1990.

- Milliyet, “Savunmayı Kısalm”, 18 Ocak 2005
- Milliyet, “Silahlı Bayraktar PKK’nın kâbusu oldu”, 20 Eylül 2016.
- Milliyet, “Teröre karşı işbirliği”, 23.04.1993.
- Milliyet, “TSK: Zaten Kemer Sıkıyoruz”, 17 Mart 2001.
- Milliyet, “Türkiye En Çok Silah Alan İkinci Ülke”, 20 Ekim 1992.
- Milliyet, “Türkiye güçlü olmalı”, 11 Nisan 1991.
- POLLACK, Joshua, “Iran’s Ashura Missile Mystery”, Arms Control Wonk, 26 Ağustos 2008.
- RT News, “Russian Radar Sniffers for Ayatollahs”, 26 Ekim 2011.
- RT Question More, “Made in China? US Warns Turkey Its Missile Deal With Beijing May Be Incompatible with NATO”, 24 October 2013.
- Sabah, “İlk Chinook Türkiye’ye teslim edildi”, 15 Temmuz 2016.
- SANDERS, J. Paul, “Rusya ile Suudi Arabistan Arasında Gerilim Yükseliyor”, Al-Monitor, 18 Şubat 2015.
- Savunmahaber, “Roketsan Kasırga’yı TSK’ya Teslim Etti”, 21 Kasım 2016.
- The Times of Israel, “Mideast Conflicts Fuel Major Rise in Global Military Spending”, 5 Nisan 2016.

Tezler

- AIDINOV, Murad, “2000 Yılından Sonra Rusya’nın Ortadoğu Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- ALP, Ç. Efe, “Ortadoğu Ülkelerinde Sosyo-Ekonomik Gelişmeler ve Askeri Harcamalar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi: Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2006.
- ASL, K. Nasser, “1979 Sonrası İran’ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- BASTACIOĞLU, Burcu, “I ve II. Körfez Savaşları Dönemi Türkiye ABD İlişkileri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

DÖNMEZ, Suat, “Güvenlik Anlayışının Dönüşümü: İttifak kavramı ve NATO”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

İDRİSOĞLU, E. Railya, “Rusya’nın ve ABD’nin SSCB Sonrası Orta Doğu Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

İNCE, İlhan, “Putin Dönemi Rusya Federasyonu Dış Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

KIM, W. Sung, “System Polarities and Alliance Politics”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Iowa Üniversitesi: Siyasal Bilimler, 2012.

ÖZTÜRK, B. Hakkı, “Effects of Foreign Threats on Military Expenditure: Turkey-Greece Case”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

İnternet Kaynakları

BOZKURT, S. Giray, “11 Eylül Sonrası Amerika İnan ilişkileri”, TASAM, 2007, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3996/11_eylul_sonrasi_amerika-iran_iliskileri, (Erişim Tarihi: 10.10.2017).

BÜYÜKAKINCI, Erhan, “Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye Rusya İlişkileri”, http://www.academia.edu/2104741/So%C4%9Fuk_Sava%C5%9Ftan_G%C3%BCn%C3%BCze_T%C3%BCrkiye-Rusya_%C4%B0li%C5%9Fkileri (Erişim Tarihi: 17.10.2017).

CATI, Matteo Maria (2008), “Corner Solutions in a Model of Military Alliances”, Diapason, June, http://amsacta.unibo.it/2595/1/6_2008_Cati.pdf, (Erişim Tarihi: 18.01.2018)

CORDESMAN, H. Anthony, “The Arab-U.S. Strategic Partnership and the Changing Security Balance in the Gulf”, Center for Strategic & International Studies, 13 Temmuz 2015, https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/150713_Cover_and_Report%20Gulf_Military_Balance_2015.pdf, (Erişim Tarihi: 11.03.2017).

ÇAĞAPTAY, Soner, “Middle East reconfigured: Turkey vs. Iran vs. Saudi Arabia”, CNN News, 13 Eylül 2013, <http://edition.cnn.com/2013/09/13/opinion/khanna-cagaptay-turkey-iran-saudi-arabia/>, (Erişim Tarihi: 01.05.2017)

DEDEKOCA, Ersin, “ABD-Suudi Arabistan: Ekonomi Politik Temelli bir işbirliği” ANKA Enstitüsü, <http://ankaenstitusu.com/abd-suudi-arabistan-ekonomi-politik-temelli-bir-isbirligi/>, (Erişim Tarihi: 14.10.2017).

- ERTUĞRAL, Yusuf, “Rusya’nın Arap Baharı politikası 2010-2014”, Akademik Perspektif, <http://akademikperspektif.com/2015/02/18/rusyanin-arap-bahari-politikasi-2010-2014/>, (Erişim Tarihi: 14.10.2017).
- GAUSE, F. Gregory, “İdeolojies, Alliances and Underbalancing in the New Middle East Cold War”, Middle East Political Science, 2015, <https://pomeps.org/2015/08/26/ideologies-alliances-and-underbalancing-in-the-new-middle-east-cold-war/>, (Erişim Tarihi: 15.09.2017).
- ORSAM, Rusya’nın Ortadoğu Politikası, 2012, Ankara, Rapor No:125, http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012714_rapor125.pdf, (Erişim Tarihi: 24.10.2017)
- OZAN, Emre, “Ortadoğu Bağlamında Türkiye-ABD İlişkileri”, USGAM, <http://www.usgam.com/index.php?l=807&cid=388&bolge=5&konu=27>, (Erişim Tarihi: 16.10.2017).
- ÖZTÜRK, M. Osman, “Son Dönem Rusya-İran İlişkileri Üzerine”, Ascmer, <http://ascmer.org/son-donem-rusya-iran-iliskileri-uzerine/>, (Erişim Tarihi: 14.10.2017).
- RICKS, E. Thomas, “Briefing Depicted Saudis as Enemies”, The Washington Post, 6 Ağustos 2002, https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2002/08/06/briefing-depicted-saudis-as-enemies/9180e4d9-9ef6-4189-95cb-5efa10c6b4f4/?utm_term=.9e1d8c700118, (Erişim Tarihi: 19.10.2017)
- TOL, Gönül, “The Turkish Model in the Middle East”, Middle East Institute, <http://www.mei.edu/content/%E2%80%9Cturkish-model%E2%80%9D-middle-east-0>, (Erişim Tarihi: 07.10.2017).
- U.S. Defence Security Cooperation Agency, New Release, 2010, <http://www.dsca.mil/major-arms-sales/saudi-arabia-f-15sa-aircraft>, (Erişim Tarihi: 04.05.2016).
- YEĞİN, Abdullah, “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”, SETA Perspektif, Şubat 2014, Sayı 32, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140311122633_devrimin-35.-yilinda-iran-dis-politikasi-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 15.04.2017)
- YİĞİT, Dilek, “ABD Suudi Arabistan İlişkilerinde Müslüman Kardeşler”, Stratejik Düşünce Enstitüsü, <http://sde.org.tr/tr/newsdetail/abd-suudi-arabistan-iliskilerinde-musliman-kardesler/3690>, (Erişim Tarihi: 24.10.2017).

Diğer Kaynaklar

“Avrupa’da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hk. Anlaşma’nın Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun”, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 21266, 18 Haziran 1992.

KANAT, B. Kılıç, AMOUR, O. Philipp, AL-SHAMMARIİ Abdullah, “Ortadoğu’da Geleneksel İttifakların Geleceği: Türkiye-İsrail-Suudi Arabistan”, SETA Paneli, SETA Ankara, 20 Haziran 2016.

Mevlüt Akçapa, “Suudi Arabistan Savunma Harcamaları ve Silahlanma Faaliyetleri”, V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II, s. 141.

ÖZGEÇMİŞ

1990 yılında İstanbul'un Bakırköy ilçesinde doğan Oğuz GÜNGÖRMEZ, ilk ve orta öğrenimi İstanbul'da, lisans öğrenimini ise Sakarya'da tamamlamıştır. Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden 2014 yılında birincilikle mezun olmuştur. Şu anda Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Hâlihazırda Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nın (SETAV) İstanbul'da yer alan Avrupa Araştırmaları Direktörlüğü'nde Araştırma Asistanı olarak görev yapmaktadır. İlgilendiği araştırma konuları arasında Avrupa Siyaseti, Avrupa Birliği, Türkiye-AB ilişkileri ve Ortadoğu'da Silahlanma yer almaktadır.